

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Cinsel İçerikli Bir Osmanlı Kıyâfetnâmesi: Ta'rîfnâme-i Zenâne

Helga Anetshofer, N. İpek Hüner-Cora ve İrvin Cemil Schick, fiziksel özelliklerden hareketle insanların karakterleri hakkında betimlemeler yapan "ilm-i kıyâfet"i, 19. yüzyıl ortalarında yayımlanan Ta'rîfnâme-i Zenâne isimli kitapçık üzerinden ele alıyor, sayfa 28

"27 Mayıs İnkılâbı" ve Siyasal Propaganda Araçları

Mehmet Ö. Alkan

Bedirhan Paşazade Halil Rami'nin Hayat Hikâyesi

Ali Birinci

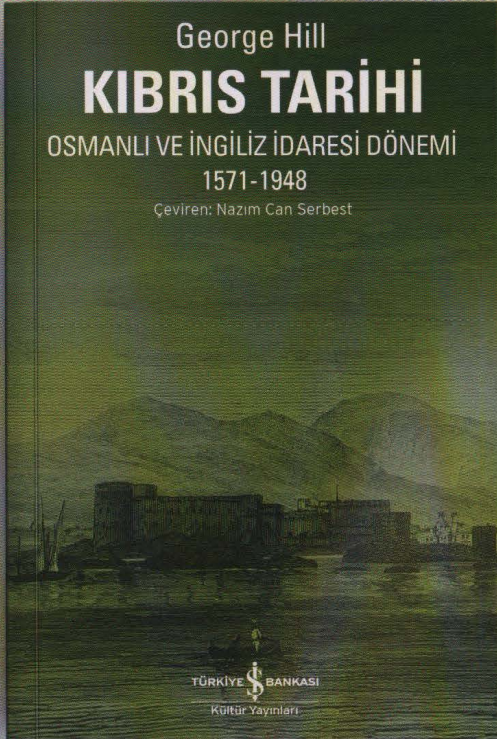
Osmanlı Şehir Yönetiminin Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü

Sibel Gürses Söğüt

KIBRIS TARİHİ

OSMANLI VE İNGİLİZ İDARESİ DÖNEMİ 1571-1948

Kıbrıs'ın 1878'de hayli tartışmalı bir süreçle Osmanlı idaresinden çıkışı ve İngiliz hâkimiyetine girişi, 20. yüzyılda yaşanacak tüm gerilim ve çatışmaların da başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, Kıbrıs ile ilgilenen herkes için adanın bu iki döneminin, Osmanlı ve İngiliz hâkimiyetlerinin tarihinin iyi bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

Kıbrıs tarih yazımını kökten etkileyen ve orijinali Cambridge University Press tarafından yayımlanan Kıbrıs Tarihi'nin Osmanlı ve İngiliz idareleri dönemini konu alan dördüncü ve son cildi yetmiş yıl sonra ilk kez Türkçe'ye çevrilmiştir.

Kıbrıs Tarihi, Erken Modern Çağ'dan 20. yüzyılın ortasına dek Kıbrıs'ın nüfusu, idari-mali yapısı, Rum ve Türk toplumları arasındaki ilişkiler ve siyasi-diplomatik gelişmeler gibi temel konularda vazgeçilmez bir kaynak olmayı sürdürmektedir.

Kıbrıs Tarihi - Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi
1571-1948

A History of Cyprus, Volume IV - The Ottoman Province. The British Colony, 1571-1948

George Hill

çev. Nazım Can Serbest

764 sayfa, 42 TL

Kitapavierimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32
Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • Ankara - Yenışehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73
İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Oris, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı,
Tel: (0222) 220 49 13 • Konya - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14
Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

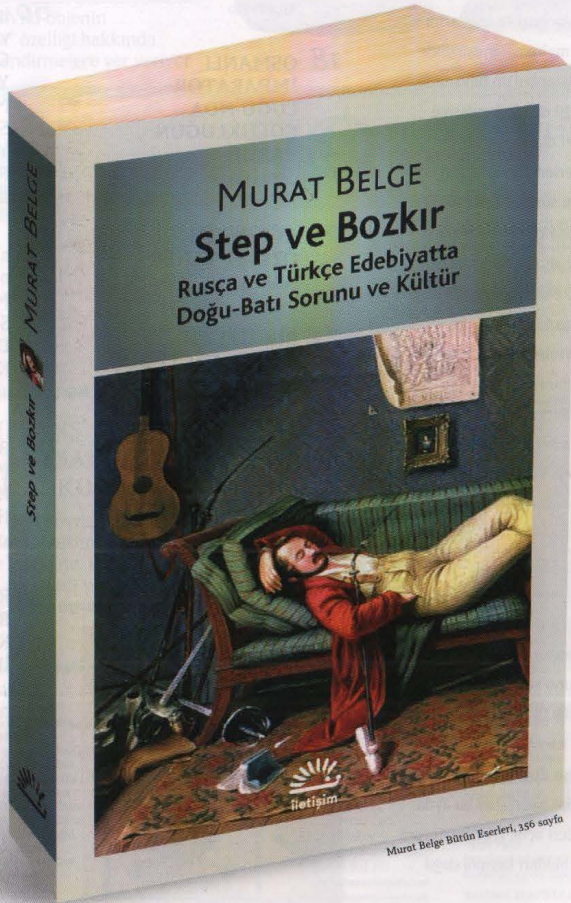
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları
yeni kitaplarla büyümeğe devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

Internet sitemiz
yenilendi
www.iskulttur.com.tr

Karşılaştırmalı bir medeniyet okuması

Step ve Bozkır, Rusça ve Türkçe roman geleneğinin kuruluşlarında yer alan edebî eserlerin eleştirel bir değerlendirmesini sunarak Batılılaşma karşısında alınan tavırları, bunun etrafında kümelenen sorunları ve bütün bu çerçevenin roman geleneklerini nasıl etkilediğini araştırıyor. Dostoyevski'den Reşat Nuri'ye, Gonçarov'dan Tanpınar'a uzanan zengin bir tartışma çerçevesi çiziyor.

Murat Belge Bütün Eserleri, 356 sayfa

MERHABA,

Bu sayımızda Irvir Cemil Schick, N. İpek Hüner-Cora ve Helga Anetshofer'in kaleminden "Cinsel İçerikli Bir Osmanlı Kiy fetr mesi: Ta'rifnâme-i Zenâne" başlıklı makaleyi kapa a ta ıyoz. Yazarlar, insanların dış g r n   nden yola çıkararak karakter tahlili yapma "sanatı"nın ürünleri olan bu eserleri titizlikle mercek altına alırken küçük bir ek yapmayı ihmal etmiyor: "İrk temelli yaklaşımlar da, son devirde onlarla ilintilendirilen fizyonomoni de dünyada önemli    de gözden d  t ; Türkiye'de ise hâlâ konuya savunmacı bir biçimde yakla anların sayısı oldukça kabartır."

Diğer sayfalarda Mehmet  . Alkan 27 Mayıs 1960 darbesinin propaganda yöntem ve araçlarını yine arşivinden renkli g rsel malzemeler eşliğinde anlatıyor. Sibel Gürses, İstanbul'un hayatında yangınları bir felaket değil de modernleşme sürecinin faillerinden biri olarak ele alıyor. Hanife Karasu, Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde rastladığı defterlerin izini sürerek bizi Müeyyet Selim Hanım'ın duygu dünyasıyla tanıştırıyor. Ali Birinci de ayrıntılı bir arşiv araştırmasının ürünü olan makalesinde, Bedirhaniler ailesinin bir ferдинi, Bedirhan Pa azade Halil Rami'yi sayfalarımıza taşıyor. Meseleye farklı bir pencereden baktığım  erhini d  mekle beraber, bu makalenin Kürt halkının d  mele ilişkini önemli bir kaynak olduğunu düşünüyorum. Gündem yeti mekte g    k çektiğimiz bir hızla ve istemedi imiz bir yönde de i irken, Edhem Eldem'in *Illustration*'dan bu ay aktardığı makaledeki bazı sahneler zihinde yer ediyor; mesela Salih Keramet'in "Türkiye'ye zararı dokunacak olan bu acele, hatta belki düşünmeden verilmiş kararın bir gün geri alınacağına" emin olduğunu söylediği sahne. Zihniyetler ve hizmet ettiği fikirler de i ir gibi görünse de galiba yanlış kararlar bakı...

Ve çok sevdiğim insanların do umuyla beraber 15-16 Haziran i  i direnişini hatırlatan bu ayda, Zonguldak'ta maden işçileri açık grevine devam ediyor. Umuyorum kararlılıkları kayıpla değil kazançla sonuçlansın.

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SE EMELER 15 MART 1924 HALİFE ABDÜLMECİD SÜRGÜNDE

Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

12 SAMATYA'NIN GÖZDEN KA ANI KARPOS VE PAPİLOS MARTİRYONU

Anestis Vasilakeris
Ayça Beygo

18 OSMANLI  MPARATOR- LU 'NDA ÇOCUKLUĞUN TARİHİ

Gülhan Balsoy

20 AĞABEYİM ÖZKAN TANER

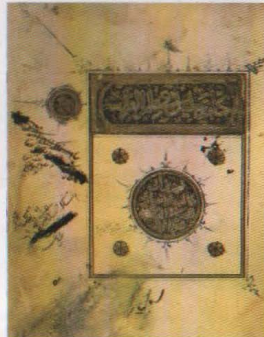
Orhan Siller

21 BİR ÖZKAN TANER  E Tİ BU DÜNYADAN

 ahin Tekgündüz

28 CİNSEL İÇERİKLİ BİR OSMANLI KİY FETR MESİ TA' RİFNÂME-İ ZENÂNE

Helga Anetshofer
N. İpek Hüner-Cora
Irvir Cemil Schick

38 "27 MAYIS İNKİL Bİ" VE SİYASAL PROPAGANDA ARAÇLARI

Mehmet  . Alkan

48 ALİ YAYCIO LU İLE YENİ KİTABI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Ay e Ozil

56 M LETOS TERAZİ AĞIRLIĞI VE MUSKA ÖZELLİĞİ GÖSTEREN İKİ OBJE

   z Tekin

60 İSTANBUL'UN İMARİ VE YANGINLAR-I OSMANLI ŞEHİR YÖNETİMİNİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE YANGINLARIN ROLÜ

Sibel Gürses S   t

70 BİR TARİHSEL DEDEKTİFLİK ÇABASI MÜEYYET SELİM'İN DÜNYASINI KEŞFETMEK

Hanife Karasu

76 BEDİRHAN PA AZADE HALİL RAMİ'NİN HAYAT HİKAYESİ

Ali Birinci

90 RÖNESANS RESMİNDE BİR KUTSAL KENT İMGESİ: KUDÜS

Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine  nel Kurt

K pak:  ems ddin ed-D me  t'nin *Kit bu'l-celil fi 'ilmi'l firâse* başlıklı fizyonomoni kitabının Meml k döneminde istinsah edilmiş tarihsiz bir nüshasından serlevha.

04 ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'illustration*'un 15 Mart 1924 tarihli nüshasından, son halife Abdülmecid Efendi'nin İsviçre'de başlayan sürgün günlerine ilişkin makaleyi aktarıyor.

56 MİLETOS TERAZİ AĞIRLIĞI VE MUSKA ÖZELLİĞİ GÖSTEREN İKİ OBJE

Oğuz Tekin, Miletos terazi ağırlığı hakkında yeni bulgulara ve Pera Müzesi koleksiyonunda yer alan iki objenin "muska" özelliği hakkında değerlendirmelere yer veriyor.

70 MÜEYYET SELİM'İN DÜNYASINI KEŞFETMEK

Hanife Karasu, Mısriye'den İstanbul'a göç etmiş olan bir kadının bilinmeyen dünyasını ve arkasında bıraktığı eserleri keşfe çıkıyor; Müeyyet Selim'in şiirli ve resimli defterlerini inceliyor.

90 RÖNESANS RESMİNDE BİR KUTSAL KENT İMGESİ: KUDÜS

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, "Resimde Mimari Öğeler" serisine, Hans Memling'in Kudüs resimleri ve bu resimlerin içerdği dini unsurlarla devam ediyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dengisi
Sayı: 270, Haziran 2016

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan,
Adil Bakırcı, Murat Belge,
Fatmagül Berkay,
Bülent Bilmez, Aydın Çelik,
Dogan Çetinkaya, Esra
Danacıoğlu, Selçuk Dursun,
Edhem Eldem, Ahmet
Ersay, Firat Güllü, Nurişen
Gürbüz, Murat Güvenc,
Mehmet Hacısalıhaçlı,
Murat Koraltürk,
Elçin Macar, Ayşe Ozil,
Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick,
Canay Şahin, Oğuz Tekin,
Taner Tilmur, Meltem
Toksoz, Zafer Toprak,

Mete Tunçay, Ömer Turan,
Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLARI
MÜDÜRÜ VE YAYIN
YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Selim Sezer

DEĞİŞİ
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA
TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
rbaztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Matis Matbaa Hizmetleri
Ltd. Şti
Tevlik Bey Mah.
Dr. Ali Demir Cad.
No: 3, Sefaköy -
Küçükçekirge / İstanbul
Tel : 0212 654 2111
info.matbaasistemleri.com
www.matbaasistemleri.com

BASKI TARİHİ
Mayıs 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 48 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 0510
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (faks)

YATIRICI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA
NUMARASI
20706

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130.00 TL
ABD 170 \$
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL
© Toplumsal Tarih Vakfı
İşleri inden ve ilgili yasaların
tüzatı alınmaksızın alıntı
yapılmamalıdır. İzin çeyvesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısı ve yazar (ların)
belirtilmek zorundadır.

15 MART 1924

HALİFE ABDÜLMECİD SÜRGÜNDE

L'illustration dergisinin 15 Mart 1924 tarihli ve 428 sayılı nüshasının kapağında Halife Abdülmecid'in 9 Mart günü İsviçre'nin Territet kasabasında çekilmiş bir fotoğrafı yer almaktaydı. Birkaç sayıdır Türkiye'de 1920'lerin kazananları ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'yla ilgili yazı ve fotoğraflara yer verdik. Bu defa da kaybedenlerin tarafına bakarak bir tür denge sağlamış olacağız. Dönemin en büyük kaybedenlerinden olan Abdülmecid Efendi (1868-1944), Sultan Abdülaziz'in Hayranîdî'den olmuş olan oğluydu. 1918'de Sultan V. Mehmed Reşad'ın ölümü ve yerine Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in tahta oturmasıyla velihaft olan Abdülmecid Efendi, saltanatını 1 Kasım 1922'de kaldırıışından ve Sultan Vahideddin'in 17 Kasım günü yurtdışına kaçışından sonra 19 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife seçildi.

Bu sayının tarihinden de anlaşılacağı üzere, Halife Abdülmecid ile ilgili haberin esaslı birkaç gün evvel hilafetin lağvedilmesi ve hemen ardından da son halifenin yurtdışına sürülmesine dayanmaktaydı. 4 Mart 1924 günü İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan Abdülmecid Efendi, bir arabaya bindirilerek Çatalca'ya götürülmüş, orada da Orient-Express ile İsviçre'ye doğru yol almıştı. Hilafetin ilgası hakkındaki 431 sayılı kanun 3 Mart günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildikten hemen sonra, ertesi gün Halife Abdülmecid Efendi, kadınları ve çocuklarıyla birlikte sürgüne yollanmıştı. Diğer şehzadelerle 24 saatlik, sultanlara ise 10 günlük ilave bir mühlet tanınmış, kısa bir müddette hanedanın tamamını oluşturan 144 kişi sürgüne zorlanmıştı.

Abdülmecid Efendi üç gün sonra, 7 Mart 1924 günü İsviçre'deki Territet kasabasında trenden inmiş, otele yerleşmişti. Léman Gölü'nün doğu ucunda, Montreux'nün hemen yanında bulunan Territet gibi küçük bir kasabayı seçmesinde muhtemelen pratik nedenler vardı. Burası 1840'lardan beri güzelliğiyle turistleri cezbeden bir tatil kasabası olmanın dışında, Montreux'de durmayan Orient-Express'in uğradığı istasyondur.¹ Abdülmecid'in Territet'de kaldığı otel ise, 1840'ta bir yolcu hanı olarak başlayıp 1855'te Hôtel des Alpes'e dönüşen, turizmin etkisiyle de giderek genişleyerek Hôtel des Alpes-Grand Hôtel adıyla şöhretli ziyaretçileri konuk etmiş olan oteldi. Avusturya İmparatoru Franz-Joseph'in 1893'te, karısı İmparatoriçe Elisabeth'in (Sissi) ise defalarca kaldığı bu otel 1975 yılına kadar açık kalmış, ardından da kısmen tiyatro, kısmen de müze olarak hizmet vermeye devam etmiştir.²

Abdülmecid Efendi ve hususi kâtibi Salih Keramet Bey'le³ buluşarak görüşme neticesini ve intibalarını makalede aktaran Noëlle Roger isimli yazar, asıl adı Hélène Dufour olan ve 1874-1953 yılları arasında yaşamış olan İsviçreli (Cenevreli) bir romancı ve gazeteci idi. Bazıları distopik bir geleceğe ait birçok roman yayımlayan Dufour, 1900 yılında kendi gibi İsviçreli ve Cenevreli meşhur antropolog Eugène Pittard (1867-1962) ile evlenmişti.⁴ Galiba Dufour/Roger'nin Abdülmecid Efendi'yle görüştürülmesinin tek nedeni gölün batı ucundaki Cenevre'de yaşıyor olması değildi. Roger'nin Şark ve özellikle Osmanlı topraklarıyla ilgili belirli bir tecrübesi vardı. 1914'te yayımladığı *Şark Güzergâhı* adlı kitabında

Osmanlı Balkanlarını kapsayan ve İstanbul'da sonlanan bir seyahatini aktarmıştı.⁵ Yazarın Türkiye'ye olan ilgisi ileri tarihlerde azalmamıştı. Abdülmecid Efendi'yle yaptığı bu röportajdan yıllar sonra Anadolu'yu ve özellikle yeni Ankara'yı gezmiş, anılarını *Anadolu'da, Gazi'nin Türkiye'si* adlı bir kitapta toplamıştı.⁶ Burada verdiğimiz yazıdan farklı olarak Noëlle Roger artık 1930'da tamamen Anadolu'daki değişimden yana tavırını koymuş, kitabını büyük ölçüde Anadolu'yu uzun bir uykudan kurtarıp modern dünyaya doğru itmeye başaran Kemalist rejimin ve etrafındaki siyaset ve kültür insanlarının bir methiyesi olarak kurgulamıştı.

Noëlle Roger'nin görüşme ve anlatımına trajik bir duygusallığın hâkim olduğu göze çarpmaktadır. Yazar, tahttan düşürülmüş, halkından ve toprağından koparılmış hükümdar imajını kullanmaya, bu sayede de hüznü bir hava yaratmaya özen göstermektedir. İmparatorlukların ve krallıkların çıktığı Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu tür hikâyelere sık rastlandığı gibi büyük ilgi çektiklerini de tahmin etmek mümkündür. "Eski" Türkiye'yi temsil eden din ve geleneklerin son simgesi olarak halifenin imajını da dönemin zihniyet ve beklentilerine gayet uygun bir şekilde ortaya koyduğu muhakkaktır. Bunu yaparken de halifenin vakur, onurlu, sakin, mütevekkil ve her şeyden önemlisi halkına ve ülkesine şefkatle bağlı bir şahsiyet olduğunu vurgulayarak belli belirsiz bir meşruiyet tartışması getirmektedir. Halifenin ve etrafındakilerin gayet medenî, yumuşak huylu, duygulu kişiler olarak tanıtılması bu hissi daha da güçlendirmektedir. Salih Keramet Bey'in tevazu dolu

sadakati, henüz on yaşında bir çocuk olarak ortada dolaşan Dürrüşehvar Sultan'ın mahzun hali, okuyucunun nezdinde sempati yaratacak türden ayrıntılardır. Özellikle genç İstanbul'da "Türk kıyafetiyle" çekilmiş fotoğrafı, çocuğun geleneksel, huzurlu ve samimi ortamından koparılmış olduğunu akla getirecek bir tanıklık gibi durmaktadır. Oysa aslında bu onun normal hayatında hiç giyemeyeceği bir kıyafetti; tam aksine, bir tür Oryantalist fantezi ve maskeli balo kıyafeti arasında duran ve sadece son dönem Osmanlı elitinin değil, hanedan azalarının bile giderek ilgi gösterdikleri bir tür eğlencenin tezahürüyü.

Bütün bunların üstüne bir de halifenin kırk yıldır *Illustration* dergisini topladığı, bunları kütüphanesinde tuttuğu, sürgündeki başlıca endişesinin ise geride bıraktığı bu ciltlerin istediği gibi düzenli bir şekilde muhafaza edilmesi olduğunu okuyunca bu sempatî adeta bir yakınlığa dönüşmekte, arada da dergiye ilginç bir reklam imkânı sunmaktadır.

Sakin ve hüzünlü bir şekilde ifade edilen düşünceler, Ankara'daki aceleciliğe edilen yarım ağızlı sitemler, etrafı sarmış

olan gurbet hissi, Boğaz'ı hatırlatan bir göl görüntüsü, hüzünlü kaderiyle baş başa kalmış ak sakallı bir ihtiyar... Noëlle Roger

belli ki bir imparatorluğun ve hanedanının düşüşünü nasıl dramatik bir hale getireceğini iyi biliyordu.

SÜRGÜNDEKİ HÜKÜMDARLAR: ABDÜLMECİD İSVİÇRE'DE

3 Mart günü Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde yapılan bir oylama, hilafeti laşvederek Halifenin Türk topraklarından çıkarılmasını emretmişti. 4'ünde Abdülmecid İstanbul'dan ayrılmıştı. 7'sinde İsviçre'de Territet'ye varmıştı. Kapaktaki rehimimiz onu kalmakta olduğu otelin terasında göstermektedir. Fotoğraf 9'unda çekilmiştir. Aynı gün. *L'illustration* ile çalışan ve Cenevre'de oturan Bayan Noëlle Roger, kendisini hâlâ Müslümanların ruhani lideri sayan kişi tarafından kısa bir müddet kabul edilmeyi başardı. Kendisinden bir görüşme talep etmemiş değilse

de "sürgündeki hükümdar"la yapılmış olduğu bu duygulu ziyaretin hikâyesini bize yollamış.

— Ümit... artık sadece ümit! Türkiye'ye zararı dokunacak olan bu acele, hatta belki düşünmeden verilmiş kararın bir gün geri alınacağına eminim.

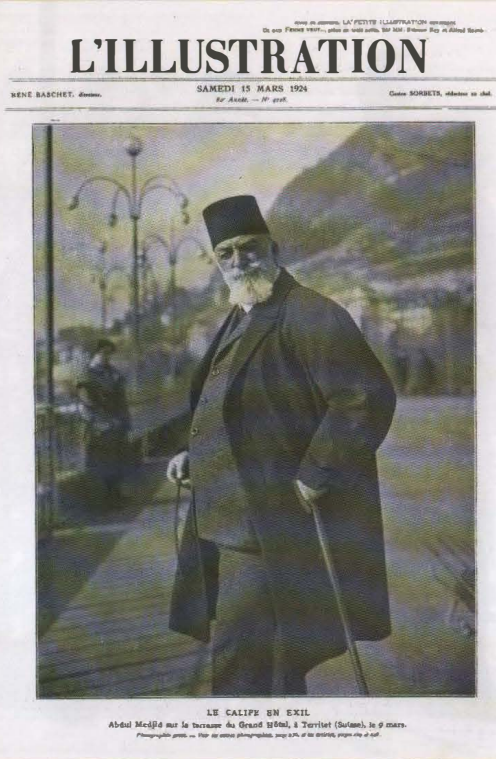
Bu sözleri söyleyen, Territet otelinin lobbiesinde oturmuş, henüz genç, Şehzade [Ömer] Faruk'un' hocası olmuş ve on beş yıldır Halife Hazretleri'nin yanında yaşayan Halife Abdülmecid'in kâtiplerinden biri.

— "Onlara" bakılırsa bunun için dayandıkları, Peygamber'in hilafetin otuz yıl sürmesi gerektiğine dair bir beyanı. Otuz yıl! Yani Ali'nin trajik

ölümüne kadar olan dört halifenin zamanı kadar...

Salih Keramet, dikkatli bir Fransızca ile kendini ifade ediyor; cümlelerini ihtiyatlı bir şekilde kullanıyor. İki gündür gazetecilerin girişimlerine maruz kalmış ve şimdiden Müslüman çekingenliğini, diplomatik inceliği ve saygı duyup bazen gözlerini yaşartacak derecede bahsettiği efendisini Batı'ya tanıtmak arzusunu bir araya getirmeyi öğrenmiş.

"Onlar" hilafeti kraliyete fazla yakın buldukları için istemiyorlar... Ama hilafetin Türkiye'ye sağladığı sonsuz iltibarı da düşünmüyorlar... Oysa savaş boyunca ve savaştan sonra ne kadar da kıymetli bir destek kaynağı oldu...

LE CALIFE EN EXIL
Abdul Mecid sur le balcon du Grand Hôtel, à Territet (Suisse), le 9 mars.
Photographie prise par l'illust. par le peintre, âgé de 14 ans, de la famille, pour elle et d'art.

Halife sürgünde.
9 Mart günü
Abdülmedid
Territet'de
(İsviçre)
Grand Hôtel'in
terasında.

Fotoğraf: Press.

Territet'de,
Grand
Hôtel'de: Halife
Abdülmedid
oğlu ve kızının
arasında. Aynı
küçük prenses,
İstanbul'da Türk
kıyafetiyle.

Kuşağraflar: Keystone
View ile Sebah et
Joirelles.

Bazı gazeteciler, 3'ü 4'e bağlayan geceyi uyduruk şekillerde anlattılar. Yok, hükümet temsilcileri Halife'yi tahtına oturup azıl kararını oradan dinletmişlermiş. Salih Keramet bu hikâyeyi hatırlayınca kendini gülmekten alamıyor. Türk mizacına bu kadar aykırı bir gösteriş ve saygısızlık!

Birden ciddileşti. Devam ediyor:

— Olaylar gayet farklı bir şekilde gelişti, gayet sade bir şekilde. Gayet hüzünlü ve vakur oldu. Halife hayranlık uyandıran bir metanet gösterdi. Hatta görevlerini yerine getirenlere acıyor gibiydi...

Yüzüne bakıyorum: Kirpiklerinden gözyaşları damlıyor. Ayrıntı bekliyordum... Hani Batılıların saymaya bayılacağı türden ayrıntılar. Ama ilave ediyor:

— Tarihe mal olacak bir gece. Müsaa-denizle susayım...

O kadar. Beni o trajik sahnenin görüntüsüyle baş başa boşlukta bırakıyor: Bu karar, yani Emirü'l-Müslimin'i düşmüş ve sürgüne mahkûm bir hükümdar konumuna getiren birkaç söz... Ardından da o ani ayrılış, küçük prensesi yataktan çıkarıp alelacele giydirmek mecburiyeti, o felaket havası, her şeyden vazgeçme hali: eşya, hatıralar, yaşanan yer, birden koparılmış hissi...

— Size bir de şunu söyleyebilirim, diye duygulu bir şekilde ekliyor bu sahnenin şahidi. Sarayın önünde arabaya bineceği anda Halife durdu ve bir baba gibi hayır duası okudu, sevgili halkı için, Türk ve Müslüman davası için Kadir-i Mutlak'ın yardımını diledi...

Bu yüce yakarış, İslam'ın başının bu süküneti, her şeyin alt üst olduğu bu gecede ki bu son hareket, metin bir karakterin delilidir.

Çatalca'ya kadar koruma eşliğinde otomobille gittikten sonra on sürgün Orient-Express'e binip üç gün sonra İsviçre'nin küçük bir tren istasyonunda inmişlerdi. O kadar seyahat rüyası kurmuş olan Abdülmedid'in ilk seyahatı!

— Üyum hep biraz zor oluyor, diyor içini çekerek kâtip. Otel hayatı... Bir de o küçük ayrıntılar yok mu?... Bakın, mesela Halife Hazretleri için yeteri kadar sert bir yatak bulamıyoruz. Sonunda herhalde şiltesinin altına tahtalar koymak zorunda kalacağız! Projeler mi? Hayır, Halife'nin projeleri yok. Hiçbir şey bilmiyoruz...

Göle hâkim lobinin büyük pencerelelerinden kâtip bir siluet görüverdi.

— Halife hazretleri yürüyüşe çıkıyor, dedi.

Rüzgârdan korunaklı teras, gölün bir kısmına hâkim.

Bir banka oturmuş Halife, güneşte üşümüş bünyesini ısıtıyordu. İstanbul'dan ayrılışından beri hep üşüyor. Kendisini uzaktan görüyordum. Bembeyaz ve şapkasız kafası yana biraz eğilmiş, çok yorgun bir yolcuya benziyordu. Yaklaşırsan, onun Selim'in ve Muhteşem

Süleyman'ın halefi, 300 milyon müminin hamisi, sınırlarını sonsuza dek ittiği için en güzel ruhani kraliyetin sahibi olduğunu düşünüyordum.

Kalın İngiliz kumaşından bir seyahat takımı giymişti; kırmızı fesi bankta yanı başında duruyordu. Güzel, düzgün hatlar, kemerli bir burun, beyaz sakal ve saçları çevrelediği koyuca ve genç bir ten. Uzun göz kapaklarının altında mavi ve gayet canlı gözlerin biraz yumuşattığı sert bir vakar ifadesi. Sağ elinde altın imamelî siyah bir tespih çekiyor.

İki kâtibi yanı başında ayakta duruyorlar. Hüzünlü bir küçük kız ise biraz uzakta tek başına dolaşıyor. On iki yaşında, kısa bir etekle kahverengi küçük bir palto giymiş. Yüzü oval ve güzel hatlı, kendisiyle konuşulduğunda yere bakıyor. Sürgünün ne olduğunu öğrenmekte olan küçük prenses Dürrüşehvar, yani "şahlara layık inci".⁸

Üstümüzde rüzgâr, İsviçre bayrağının yanında Türk bayrağını mavi gökte dalgalandırıyor. Halife ayağa kalkmış, elli altı yaşında, boylu, güçlü görünüyor ve kendisinde özel bir azamet hissediliyor. Demin seyrettığım yorgun yolcuyla ilgisi kalmamış.

Türk halkından sevgiyle bahsediyor.

—Sevecen bir halk, diyor, sevecen kelimesine tam manasını vererek⁹

Ve de Türkiye'yi harekete geçiren o

muazzam terakki şevkinden bahsediyor.

— İki yılda iki yüzyıllık gecikmeyi kapatmak istiyorlar... Fazla acele etmemeli... Tabiatı takip etmek gerekir; ki onun da duraksamaları var...

Fazla acele etmemeli... Başka tek bir suçlama veya hayıflanma sözü yok.

— Tabiatın bir dostuyum, diye ekliyor, gayet genç bir tebessümle.

Ve de bir sanatçı. 1922 yılında halife ilan edilmiş olan ve Osmanlıların küçük dalından¹⁰ olan bu prens, sarayında kapalı yaşamış, çok okumuş ve fikir hareketlerinden hep haberdar olmuş. Hocalarını seçmek veya dünyayı dolaşmak hürriyetine sahip olmadığından, kendi şahsiyetini kendi inşa etmiş. Vakit geçirmek için müzik ve resim çalışmış. 1914'te Fransız sanatçılar salonunda iki çocuğuyla birlikte kendi portresini sergilemiş. Tabloda kendini onlara tarih dersi verirken temsil etmiş.¹¹ Bu tabloyu 9 Aralık 1922 tarihli sayımızda yayımladık.¹²

Aynı tebessümle, yaklaşık kırk yıldır eline geçen dergimizi sevdiğini söylüyor. Sık sık içinden bazı makaleleri tercüme etmiş ve aslında Fransızca'yı biraz da *L'Illustration* okuyarak öğrenmiş.

— Pekiyi *L'Illustration* koleksiyonumu sizden rica ettiğim gibi düzene soktunuz mu? diye soruyor birden kâtiplerinden birine dönerek.

— Evet, Efendim... Düzenlemiştim...

— Kaybolmasını istemem... diye mıldandı sabık hükümdar.

Yüzü bir an için karardı. Bütün mallarına el konulduğunu, sarayının artık onun olmadığını, geleceğinin karanlık ve tehlikede olduğunu, belki de bir daha Üsküdar'ın tepelerini görmeyeceğini düşündü.

Sisin dağların karlı silüetini örttüğü bugünde uçsuz bucaksız görünen ve suları Boğaz'ı hatırlatacak derecede tatlı bir maviye bürünmüş olan göle doğru bakıyoruz. Sessizlik, kimsenin dile getiremediği acı şeylerle yüklü. Sürgünün gözleri bir duyguyla bulanıyor, kendine bu denli hâkim yüze yansıyor. Neredeyse alçak sesle birkaç söz. Uzaklaşıyor ve duyabildiğini son sözleri bunları:

— Türk halkını için dua ediyorum...

Bir de:

— Türk halkına olan sevginizi daima muhafaza ediniz...

Ardından da bana terasa kadar eşlik eden kâtipin yumuşak sesini tekrar duyuyorum:

— İslam dünyası Ankara Meclisi'nin bu kararını kabul etmeyip yeni bir seçim yönünde bir tercih belirtmedikçe Efendimiz Hazeretleri yüce hilafet makamını temsil etmeye devam edecektir.

DİPNOTLAR

- 1 <https://fr.wikipedia.org/wiki/Territet>.
- 2 https://fr.wikipedia.org/wiki/Hôtel_Des_Alpes-Grand-Hôtel.
- 3 Meshur Şair Nigâr'ın oğlu ve dolayısıyla Macar Osman Paşa'nın torunu olan Salih Keramet [Nigâr] (1885-1987), Mekke-i Sulani'de doğmuş, Halkalı Ziraat Mektebi'nde hocalık yapmış. Döyün-Ünümüye'de memur olmuş ve Mekke-i Sulani'de hocalık yapmıştır. 1910'da Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin yanında Viyana'ya gitmiş, harple birlikte döndüğünde de Abdülmecid Efendi'nin kâtipliğini üstlenmiştir. Abdülmecid'in sürgüne gönderilmesi üzerine kendisiyle birlikte ülkeden ayrılmış, fakat sonra da dönerek Robert College'de öğretmenlik yapmıştır.
- 4 https://fr.wikipedia.org/wiki/Noëlle_Roger; https://fr.wikipedia.org/wiki/Eugène_Pittard.
- 5 Noëlle Roger, *La Route de l'Orient* (Paris: Perrin et Ce, 1914).
- 6 Noëlle Roger, *En Asie-Mineure. La Turquie du Çazir* (Paris: Fasquelle, 1930).
- 7 Şehzade/Halife Abdülmecid Efendi'nin Şehsuvar adındaki başkâdından olan çocuğu Şehzade Ömer Faruk Efendi (1898-1969), 1920'de Sultan Vahideddin'in kızı

- Rukıye Sabiha Sultan'a (1894-1971), 1948'de ise amcası Yusuf Izzeddin Efendi'nin kızı Mihriban Mihrişah Sultan'a (1916-1987) evlenmiştir.
- Hatice Hayriye Aysa Dürrüşehvar Sultan (1914-2007), Abdülmecid Efendi'nin Atiye Mehisti'den olan kızıydı. 1931'de Nice'te Hayderabad Nizam Asaf Calt'ın oğlu Hedayat Ali Han Azam Cah ile evlenmiştir. Bu evlilikle ilgili bkz. "*L'Illustration*'dan Seçmeler. Son Halifenin Doğunu." *Toplumsal Tarih* 245 (Mayıs 2014): 4-5. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Dürrüşehvar Sultan o tarihte 12 değil, 10 yaşındaydı. Adı için verilen tercüme ise doğrudur. Bu adın en ilginç tarafı, bir sultan adından çok, bir cariye adı niteliğinde olmasıdır. Bu seçimi herhalde babasının sanatçılığına ve bir tür oryantalist bakışına bağlamak yanlış olmayacaktır.
- Fransızca motinde "*aimable*" kelimesi söz konusudur. En basit anlamında *aimable*, hoş, iyi huşur, terbiyeli demektir. Fakat kelimenin tam manası "sevilenebilir" veya "sevilmeyi hak eden"dır. Bu ikiliği kismen de olsa verebilmek için Türkiye'ye çevirirken "sevecen" kelimesini seçtik.
- Yazar burada Avrupa kraliyet ailelerinden

- haredanın kurucusunun doğrudan soyundan değil de, bir noktada bir kardeş veya kuzenden devam eden bir aile dalını tarif etmek için kullanılan bir kavrama başvurmuştur. Tahsin "ekber ve erşed" sistemiyle intikal ettiği Osmanlı hanedanında bu tür bir ayrımın manası yoksa da burada gözetilen fark, II. Mahmud'un sonra tahta sırasıyla geçen Abdülmecid ile Abdülaziz'in ağabey-kardeş olmasından, onlardan sonra ise hep ağabey Abdülmecid'in çocukları padişah olduktan sonra (Murad-Abdülhamid-Reşad-Vahideddin). Abdülmecid Efendi'nin kardeşi Abdülaziz'in oğlu olarak tahta geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır.
- Bugün Topkapı Sarayı Müzesi resim koleksiyonunda 17/568 envanter numarasıyla bulunan 120x164 cm boyundaki bu yağlıboya tablo 192'de yapılmış, 1914 senesi Paris Salonu'nda sergilenmiştir. Tablonun tarihine bakılarsa Abdülmecid'in yanında yer alan iki genç çocukken erkek olanın 1898 doğumlu oğlu Ömer Faruk Efendi olduğu kesin gibiyse de, genç kızın 1914 doğumlu kızı Dürrüşehvar Sultan olması mümkündür.
- Derginin bu sayısının aslini ele geçirip geçirmek yayımlanmayı emdi ediyoruz.

Osmanlı Mebusan Heyeti Bavyera'da

1 HAZİRAN 1916

İKİDAM

Münih 30 Mayıs— Osmanlı mebusları dün sabah Alman Müzesi'ni ve ba'de Bavyera'nın en büyük bira fabrikası olan Löwenbrau Müzesi'ni ziyaret etmişlerdir. Mebuslar, ba'de Nebatat Bahçesi'ne giderek Maarif Nazırı ve Münih Darülfünunu müdürü tarafından kabul edilmişler ve oradan da kralın Nymphenburg kasrına gitmişlerdir. Osmanlı mebusları bundan sonra Amalienburg'da kral tarafından verilen çay ziyafetinde hazır bulunmuşlar ve akşam üzeri doğruca Essen'e gitmişlerdir.

Hamiyet Mükâfatı

1 HAZİRAN 1916

SABAH

Harbiye Nezareti'nden: Seferberlik bidayetinden beri malen ve bedenlen orduya fedakârane muavenet ve hizmetleri sebat ve bu kere de orduya 150 ester teberru etmekle ibraz-ı hamiyet eden Erbil ahalisine muavenet ve hidemat-ı vakıfalarını takdiren beyaz kurdeleli bir harp madalyası verilmiştir.

İngiltere Kârları Peşinde

2 HAZİRAN 1916

SABAH

Lugano— Popolo di İtalya'nın Londra muhabiri işaret-ı atide bulunmaktadır: İngilizler İtalya'nın harbi ile asla meşgul olmuyorlar. Hobdin İngiltere ancak kendi işlerini hal ve tesviye etmeyi düşünmektedirler. İrlanda'ya karşı kullanmak üzere dahil-ı memlekette 100 bin asker alkonmaktadır.

Vaziyet-i Maliye de Pek Fena

Berlin Tag Blat gazetesi harp münasebetiyle İtalya'nın pek müşkül bir vaziyete düştüğünü beyan etmektedir. Mezkûr gazete diyor ki: Geçende vefat eden İtalya sabık Bahriye Nazırı'nın büyük bir hıyanet diye tavsif ettiği bu muharebe, şimdiye kadar İtalya'ya gözyaşlarından başka bir şey temin

etmemiştir. Harbin bidayetinden beri harp pek pahalalmış ve memleketin mevki-i siyasi ve iktisadisi pek vahim surette duçar-ı tehdit olmuştur. Harp münasebetiyle İtalya'nın borcu 10 milyar artmıştır ki bu borcun 6 milyarı İngiltere'yedir. [...]

İtalya'da Yeis ve Endişe

Berlin— Avusturya orduları tarafından işgal edilen İtalyan arazisi sekenesi İtalya dahiline ve bilhassa Lombardiya eyaletinin muhtelif şehirlerine hicret eylemektedir. Bu muhaceret ve alınan heyecan-amız haberler ahalî arasında büyük bir yeis ve cesaretsizlik tevild etmektedir.

Günde 1400 Kişi

Milan'dan varit olan haberlere nazarın İtalya'da efkâr-ı umumiye pek bedbindir. Avusturya'nın ileri hareketi ahaliyi büyük bir yeis ve telaş ilka etmiştir. İtalyanların zayıflığı pek azim olduğu zannedilmektedir. Cenova kiliselerinde "Her gün telef olan 1400 kişinin istirahat-ı ruhu için dua ediniz" yolunda davetnameler açılmıştır.

Alman Bahriye Nezareti'nin Tebliğ-i Reamisi

3 HAZİRAN 1916

İKİDAM

Berlin: Açık deniz filomuz 31 Mayıs tarihinde esas donanmasının mühim bir kısmına rast gelmiştir. İngiliz donanması, bize pek ziyade faik idi. Skagerrak Boğazı'nda öğleden sonra başlayıp bütün gece devam eden gayet şiddetli muharebeler bizim için kemal-i muvaffakiyetle inkişaf etmiştir.

İngiliz Donanmasına Karşı Alman Filosunun Mühim Bir Muzafferiyeti

İngilizler 130 bin ton hacim istiabı mecmuunda sefain-i harbiye kaybettiler. Alman filosu geçen çarşamba günü ve gecesi İngiliz donanmasına karşı büyük bir zafer ihraz etmiştir. Nispeten küçük kuva-yı bahriye ile elde olunan

bu muvaffakiyet tarih-i harbin en şan-aver sahaifine yazılacak kadar büyüktür.

İngiliz donanması büyük bir zirhlı, bir zirhlı kruvazör, iki kruvazör, bir küçük kruvazör, üç torpido kruvazörü, müteaddit torpido muhripleriyle bir tahtelbahir kaybetmiştir. [...]

Mağlup olan, tahrip ve gark edilen İngiliz donanması pek yeni ve pek kuvvetli sefain-i harbiyeden mürekkepti.

Büyük harb-i bahride asıl şayan-ı dikkat olan nokta nispeten zayıf bir kuvvetle Almanların bu kadar azim bir zafer ihrazına muvaffak olmalarıdır. Velhasıl bu harp İngilizlerin âleme şarlataca ilan ettikleri hâkimiyet-i bahriyelerine karşı o kadar şedit bir darbe teşkil eder ki pek yakında bu darbenin tesiratına kesb-i ıtıla edeceğiz.

Gazetelerin Takdiratı

Berlin— Alman donanması tarafından ihraz olunan parlak muzafferiyet bütün Almanya'da büyük galeyân ve sürura mucip olmuştur. Ahalî ilan-ı şad-mani eylemiş ve şehirler donanmıştır. Lokal Anzeiger gazetesi bu muzafferiyetten bahsettiği sırada İngiliz kuva-yı bahriyesinin bu defa da Almanlara faik bulunduğunu kayd ve bahriye heyetine teşekkür ile şu beyan-ı mütalaada bulunuyor: İşbu muzafferiyetin ehemmiyet-i azimesi yalnız İngilizlerin kaybetmiş oldukları sefain adedinde değil bu muzafferiyetin İngilizlere karşı ihraz edilmiş olmasındadır.

Roosevelt'e Suikast

3 HAZİRAN 1916

TANİN

Lozan— New York'tan iş'ar ediliyor. Dün sabık reisicumhurlardan Roosevelt aleyhine suikast vuku bulmuş, râkib olduğu otomobile revolver atılmıştır. Mermiler Roosevelt'e isabet etmemiştir.

Şehitler Günü

3 HAZİRAN 1916

TANİN

Evvelki gün zat-ı hazret-i padişahi, derin bir safvet-i dindarane ile bir

ziyaret yaptılar ve sabahtan akşama kadar bütün günlerini din ve vatan uğrunda hayatlarını feda etmiş olanların ziyaretlerine hasrederek onların bu gün Cenab-ı Hak huzurunda pervaz eden münevver ruhlarını tatlıb ve takdis ile meşgul oldular. [...]

Darülbedayi Heyet-i Temsiliyesi

4 HAZİRAN 1916

İKDAM

Mayıs'ın 26. Perşembe günü Tepebaşı Belediye Tiyatrosu'nda "Hisse-i Şayia" piyesini oynayacaktır. Gündüz hanımlar için saat ikide, akşam umum için saat dokuz buçukta.

Sahtekârlar Kumpanyası

4 HAZİRAN 1916

SABAH

Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden: Beyoğlu Polis Müdüriyeti'nce sahte Hicaz Demiryolu ilm ü haberi tab eden bir kumpanya elde edilmiştir. Kumpanyanın belli başlı simaları Gelibollu Hakkak Niko ve sabıkali güruhundan sürücü Koço, Madam Amelya ile kendisinin zevci mücellit Petro'dan ibaretir. Bu sahtekâr kumpanyasının tekml alet ve edevatı ile kırk dokuz bin altı yüz on beş adet sahte ilm ü haber elde edilmiştir. Bu kumpanya bir seneden beri hal-i faaliyette olduğundan şimdiye kadar maalesef pek çok ilm ü haber satmışlardır. [...]

General Townshend Şehrimize Geldi

5 HAZİRAN 1916

İKDAM

Kütü'l-Amare'de Osmanlı ordusu tarafından esir edilen İngiliz Ordusu Kumandanı General Townshend evvelki akşam refakatinde iki İngiliz erkân-ı harbiye zabiti bulunduğu halde şimendiflerle Haydarpaşa'ya muvasalat eylemiş ve ikametine tahsis kılınan mahalle isal edilmiştir.

Alman İmparatoru ve Krupp Fabrikası

8 HAZİRAN 1916

TANİN

Essen- Almanya İmparatoru Krupp Von Bohlen'e bir telgrafname göndermiş ve bunda demiştir ki: Şimal denizi muharebe-i bahriyesi hakkında şifahen aldığım malumatın sevk ve tesiriyle, muvaffakiyetimizi mükemmel toplara, çelik levhalara ve bilhassa tahripkâr mühimmata ne derece medyun olduğumuzu beyan etmek isterim. Bu muharebenin vukuu anı Krupp Fabrikası için de badi-i şeref bir gün olmuştur.

Harbiye Nazırı Huzur-ı Şahanede

13 HAZİRAN 1916

SABAH

Kütü'l-Amare şanaiminin hak-i pay-ı şahaneye takdimi Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretleri dün mabeyin-i hümayun-ı cenab-ı mülukaneye bi'l-azime huzur-ı şahaneye kabul buyrulmuşlardır. Nazır-ı müşarünileyh hazretleri Kütü'l-Amare'nin düşman tarafından işgalinde hükümet dairesine keşide kılınıp şanlı ve muzaffer ordumuz tarafından şehir-i mezkûrun hin-i istirdadında iğtinam olunan İngiliz bayrağı ile esir edilen dört generalın kılıçlarını ve esir zabitanın alınan kılıçlardan otuz tanesini hak-i pay-ı şahaneye takdim etmişlerdir. Başkumandan-ı akdesimiz efendimiz hazretleri takdim olunan bu şanaim-i harbiyeden pek ziyade mahzuz olmuşlar ve nazır-ı müşarünileyhe hitaben "Bunlar ordumuzun asar-ı muvaffakiyatındandır. İftihar ederiz. Yadiğâr-ı zafer olmak üzere cümlesi Topkapı Sarayı'nda münasip bir mahalde hıfz olunsun. Cenab-ı Hak ordumuza muzafferiyat-ı mütevaliye ihşan buyursun. Şevket-penah efendimiz Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri'ni iltifat-ı tacidarileri ile bekâm buyurmuşlardır.

Hoffman'ın Hikâyeleri Operası

15 HAZİRAN 1916

İKDAM

Bulgaristan Sefiri'nin taht-ı himayesinde olarak "Hoffman'ın Hikâyeleri" nam Alman operası Beyoğlu'nda Tepebaşı Kışık Tiyatrosu'nda mah-i halin altıncı pazartesi günü mevki-i temaşaya vaz' olunacaktır. Oyunun hasılatı Bulgaristan Salib-i Ahmeri'ne verilecektir. Hoffman'ın rolünü pek parlak bir surette oynayan artist Viyana'dan gelecektir.

Bükreş'te Miting

16 HAZİRAN 1916

TANİN

Bükreş- Sosyal demokratlar dün akşam burada harp müşevvikleri aleyhine protesto için bir miting tertip eylemişler ve Rus muhibbi olan Adevarul gazetesi idarehanesinin camlarını taşlamışlardır.

Dünkü İhtifal-i Milli Merasimi

17 HAZİRAN 1916

İKDAM

Ayasofya'da

Dünkü ihtifal-i milli pek parlak bir surette ifa edildi. Saat ondan sonra mektepler şakirdanı, kıtaat-ı askeriye, cemiyât ve müessesât-ı milliyeye, esnaf cemiyetleri ve bir çok meduvvin Ayasofya Meydanı'na gelmeye başlamışlardı. Öğlene doğru meydanda yeşil, kırmızı, beyaz binlerce bayrak temevvûç ediyor ve mevkib-i ihtifal bütün şaşaasıyla göze çarpıyordu. Cuma namazı cami-i muallada eda edilmiş ve dua-gu efendi tarafından makama münasip bir dua-yı belîğ kıraat olunmuştur. Ervah-ı şühedaya Fatihalar ithaf ve asâkir-i Osmanîyye'nin muzaffer olması temenniyyatında bulunduktan sonra camiden çıkmıştır. İhtifale ait bazı tertibat yapıldıktan sonra mevkib-i ihtifal hareket etmiştir. Program mucibince mevkibin önünde bir miktar süvari polisi müteakiben sancak ve küçük zabıtı

mektebinden bir manga asker, Osmanlı ordusu zabitanından mürrekkep bir grup, bahriye zabitanı, Hilal-i Ahmer, Donanma, Müdafai Milliye heyat-ı azaları ve daha sonra Bahriye Muzikası ve müttetik ordular askerlerinden mürrekkep birer müfreze, küçük zabıt mektepleri, mehter ve yeniçeri mümessilleri mektep talebeleri, müessesat-ı maliye erkânı sırasıyla bulunuyorlardı. Program mucibince mevkib-i ihtifal saat yarımda Ayasofya'dan hareket etmiştir. Bahriye Muzikası terennüm-saz oluyordu. Sokaklar hınca hınç halkla dolu idi. Alayın intizamına ihtifal mürettabı Ziya Beyefendi ile Merkez Kumandan Muavini Yusuf Ziya Beyefendi tarafından nezaret olunuyordu.

Beyazıt'ta

Beyazıt Meydanı pek kalabalıktı. Bütün meydana binlerce halkın teşkil ettiği bir izdiham vardı. Mevkib-i ihtifal Beyazıt, Şehzadebaşı tarihiyle Fatih'e teveccüh etmiş ve Fatih Meydanlığı'na medhal olan büyük kapıdan girecek cami-i şerifin arka tarafındaki vasi meydanlığa muvasalat etmişlerdir. Merasim meydanlığı pek dilsiz bir tarzda ihzar olunmuştu. Rical-i devlette, ihtifal erkânı için tahsis olunan mahalle halılar tefriş edilmiş, bayraklar talik olunmuştu. Tertibat mucibince ihtifal heyetine mahsus mahallin tam karşısında sancak bulunuyordu. Sancağın iki tarafında yeni harp mümessilleri ve Mehterhane Muzikası bunların sağında, Bahriye Muzikası solunda Alman ve Avusturya müfrezeleri ahz-ı mevki etmişlerdi. Daha geride bahriye silahendazları ile mekâtib-i askeriyye talebesi bulunuyordu. Darülfünun talebesi ile sultanı şakirdanı türbe cihetinde, Darüşşafaka talebesi de mukabil cihette ahz-ı mevki etmişlerdi. Diğer mekâtib talebesi de kendilerine gösterilen mahallerde ahz-ı mevki etmişlerdi. İhtifal heyetine mahsus mahalde taraf-ı esref hazret-i padişahiden izam buyrulan karin-i sarı Nüzhet Beyefendi ile yaveran hazret-i şehriyarden Hafız İbrahim

Beyefendi ve veliaht hazretleri namına da Seryaver Bey, Harbiye Nezareti namına Müsteşar Muavini Beyefendi ve Merkez Kumandan Cevat ve muavini Yusuf Rıza Beyefendiler hazır bulunuyorlardı. Müteakiben merasime ibtidar olunarak evvela selam havası çalınmış ve Osmanlı sancağı keşide olunmuştur. Bunu müteakip mekâtib talebesi tarafından Fatih marşı kıraat olunmuştur. Ba'de Mehterhane-i Osmanî tarafından kadim bir Osmanlı marşı çalınmış ve gûlbang-ı askeri tekrar edilmiştir. Bu esnada Galatasaray Sultanisi talebesinden bir heyet mevki-i hitabete gelerek ihtifal-ı milli heyeti reisi Mehmet Rıza Beyefendi'ye bir muhafaza derununda Galatasaray'a mahsus kurdelelere sarılmış gümüş bir madalya teslim etmiş ve bu münasebetle tarafeynden muhtasar birer nutuk teati edilmiştir. Bundan sonra ihtifal-ı milli reisi Rıza Bey tarafından huzzara hitaben gayet belîğ ve müessir bir nutuk irad edilmiştir. Ziya Bey'den sonra Müze-i Askeri Müdürü Muhtar Paşa tarafından da pek belîğ bir nutuk okunmuştur. Ba'de mekâtib talebesinden iki efendi tarafından hazret-i Fatih'e ithafen iki şiir okunmuş ve selam havası çalınarak merasime hitam verilmiştir. [...]

İrlanda İhtilali Sönmedi

19 HAZİRAN 1916

TANIN

Berlin- Amsterdam'dan bildirildiğine göre, Dublin'den alınan son haberler pek vahimdir. (Sinn Féin) Cemiyeti'nin hareketi ihtilalin teskini için henüz tedabir ittihaz olunmaması üzerine mefluç kalmış gibi görünmüş ise de ahiren hareket-i ihtilaliyye günden güne tevessü' etmeye başlamıştır. Times gazetesi İrlanda'da heyecanın gittikçe tezayüd etmesinden, tiyatrolarda, sokaklarda bir takım nümayişler yapılmasından (Sinn Féin) Cemiyeti azasının her tarafta İrlanda istiklal armarlarını göstererek ihtilal-ı ahirin, her nevi fedakârlığa rağmen, 30 seneden

beri sarf olunan mesaiden daha iyi semere vermiş olduğunu ilan etmektedir. Times İrlanda'da yeniden ateş-i ihtilalin alevlenmesinden korkuyor. (Sinn Féin) azaları da İngiliz hezimet-i bahriyesi üzerine şenlik yapmak için nümayişler hazırlamışlardır.

Müthiş Bir Alet-i Harp

19 HAZİRAN 1916

SABAH

Müstakbel Zepinler

İngiltere matbuatı son günler zarfında Büyük Britanya'yı her an müthiş darbeleriyle hırpalayan Alman zeplinlerinin tekemmülâtından bahsediyorlar. Ceraid-i mezkûrenin neşriyatına nazaran hal-i hazırda zeplinlerin iki misli cesamette olan yeni zeplinlerin tecrübeleri Konstanz Gölü civarında icra olunmuştur. Bu müstakbel zeplinlerin tülü 800 kadem olup balonları 54 bin metre mikabı hacm-i istibasindedir. Bu müstakbel sema fathileri kuvvetli yedi makine ile müteharrik. Beher zeplinde mürettebat ve saire için zirhlî dört daire olduğu gibi bundan maada münhasıran tehzizat-ı harbiyye malik beşinci bir zirhlî daire daha vardır. Bu beşinci dairede top, makineli tüfek, bomba ve torpil endahına ait âlât-ı harbiyye ve teferruatı bulunmaktadır. Müstakbel zeplinlerin sikleti 40 ton olup 15.000 kadem irtifaa kadar yükselebilmektedirler.

Kösten Adası İngilizlere Tahliye Ettirildi

19 HAZİRAN 1916

İK DAM

Bir müddetten beri İngilizlerin işgale muvaffak olmuş bulundukları Kösten Adası, İngiliz tecavüzatı, tayyare ve topçu taarruzumuz dolayısıyla tebliğ-i resmilerimizde sık sık zikrediliyordu. İngilizler bu küçük adayı İzmir ve havalisine tecavüz için bir nokta-i hareket ittihaz etmek istemişlerdi.

Derununda tayyare istasyonları vücuda getirdiler. Halbuki son günlerde buradaki mevkilerini ciddi surette tehdit eden tayyarelerimiz karanın topçu ateşimiz de inzimam eylediğinden nihayet burada barınamayıp def olup gittiler. Ajans-ı millinin dünkü telgraflarından birinde İngilizlerin yerleşmek için bir takım tesisat vücuda getirmek istedikleri Kösten Adası'nın topçu ateşimizle tamamen yakıldığını haber veriyor.

İngiltere'de Caniler Beraet Ediyorlar

20 HAZİRAN 1916

TANİN

Amstredam— Dublin'den iş'ar olunduğuna göre İrlanda İhtilali esnasında ahaliden üç kişiyi katl etmiş olan İngiliz çavuşu İngiliz Divan-ı Harbi'nde beraet kazanmıştır.

Paris'te Gece Hayatı

21 HAZİRAN 1916

SABAH

Harb-i Umumi'nin bidayet-i ilanına kadar en şen ve pür neşe bir memleketi olan Paris, Fransızların "belde-i nur" tasmiye ettikleri bu şehri muazzam, son zamanlarda eski şevk ve şetareti ile büsbütün tezat teşkil eden bir hüzn-engiz bir manzara irae etmektedir. Garp cephe-i harbinde iki seneden beri devam eden muharebatın hiçbir ümid-i zafer vermemesi, Verdun'da en güzide Fransız askerinin mütemadiyen ifna edilmesi ve nihayet bütün İtilaf memalikinin duçar olduğu mağlubiyetler eski neşe ve şetareten eser bırakmamıştır.

Goltz Paşa'nın Cenaze Merasimi

25 HAZİRAN 1916

TANİN

Ordumuzun başında ifa-yı hizmet etmekte iken vefat ettiğini evvelce yazdığımız von der Goltz Paşa'nın cenaze merasimi dün icra edilmiştir. Goltz Paşa'nın tabutu Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nden kaldırılarak Harbiye Nezareti meydanının

Merkez Kumandanlığı cephesinde inşa edilen bir kürsü üzerine vaz' edilmiş ve üzeri Osmanlı, Alman bayraklarıyla örtülmüştü. Tabutun üzerinde Paşa'nın kılıncı ile kalpağı ve cenazenin ayak ucunun sağ tarafında Osmanlı nişanlarını hamil olan yastık sol tarafında Alman nişanları takılı yastık konmuş idi. Cenazenin iki tarafında iki süngülü Türk neferi ahz-ı mevkî etmiş bulunuyordu. Kürsünün etrafına Zat-ı Şahane, Alman İmparatoru, Avusturya-Macaristan İmparatoru, Alman, Avusturya, Osmanlı erkân-ı harbiye-i umumiyeleri namına vükela, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Müdafai Milliye, Türk-Alman Cemiyeti, Almanya Sefiri, daha bir çok zevat tarafından vaz' edilen çelenkler dizilmişti. Mezkûr çelenkleri Türk ve Alman efradı ellerinde tutuyorlardı. Saat dört civarında meduvvin tabutun bulunduğu mahale geldiler. Tabuta en yakın mahalde Zat-ı Hazret-i Padişahi namına mahdum Şehzade Ziyaettin Efendi hazretleri, veliaht hazretleri namına teşrifatçıları Salih ve yaveri Hulusi Beyler, Ayan Reisi, Goltz Paşa'nın ailesi, Almanya Sefiri, Avusturya Sefaret Müsteşarı, İran Sefiri, Liman Paşa, Meclis-i Âyan, Mebusandan bir çok zevat ve İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi ve Türk-Alman Cemiyeti namına gelen heyetler vesair davetliler bulunuyordu. Alman Sefareti Başrahibi tarafından bir dua kıraat olundu ve sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa bir nutuk irad eyledi. [...] Bu nutkun hitamını müteakip tabut top arabasına koyularak Sarayburnu'na nakledildi. Burada hazır bulunan bir istimbota cenaze, diğer istimbota ailesi ile Alman zabitanı râkib olmuşlardı. Cenazeyi hamil olan istimbota iki torpido refakat etmekte idi. Cenazenin rıhtımdan hareketini müteakip bir bölük piyade kıtaatı tarafından üç defa silah endahat etmek suretiyle son vazife-i ihtiram ifa olunmuştur. [...] Cenaze Tarabya'da sefarethaneye çıkarılmış ve orada bir dua kıraat olunduktan sonra müteveffa Baron Wangenheim ve Sefaret Ataşe

Militeri Von Leibzig'in yanına defn edilmiştir.

Bir Senegalli Askerin İhtikamı

27 HAZİRAN 1916

TANİN

Fransa'da bir Senegalli asker hamul olduğu İngiliz bıçağı ile iki Fransız öldürmüştür. Fransızlar Senegalli askeri tahkir ettiklerinden Senegalli ahz-ı sar etmeyi tasdim edip hastaneye girmiş fiil-i katli icra eylemiştir.

Rus Cephesinde Kadınlar

27 HAZİRAN 1916

TANİN

Rusya Besarabya Cephesi Kumandanı tarafından Rusya ahalisine hitaben neşredilen ilan bir nüshası Bükreş'e kadar vasıl olmuştur. Rus kumandanı bu ilanda Rusya'nın cephelelerde istihdam etmek üzere 45 ruble aylıkla Rus kadını aradığını neşretmektedir. Son zamanlarda İsmailiye taraflarından tedarik edilmiş olan 600 Rus kadını "Bulgarya" ismindeki Rus vapuruyla Reni'ye vasıl olmuş ve derhal Rus cephelelerine sevk edilmiş olduğu Bükreş'ten bildirilmektedir.

Bavyera Krupp Fabrikası

28 HAZİRAN 1916

TANİN

Berlin— Essen'deki Krupp Fabrikası tarafından Münih'te tesisi mukarrer şube "Bavyera Krupp Top Fabrikası" namıyla dünden itibaren saha-i vücuda çıkmıştır.

Avusturya'da Türkçe

30 HAZİRAN 1916

TANİN

Viyana Ticaret Odası bir sene evvel Şark ve Balkan lisanları için mükâfaten tesisini kararlaştırmış idi. Dün Viyana ticaret mekteplerinde icra olunan son sınıf imtihanlarında talebeden dört kişi Türkçe lisanından dolayı mükâfat almışlardır. Türkçe dersleri imtihanları gayei memnuniyet-bahş neticeler vermiştir.

KARPOS VE PAPİLOS MARTİRYONU

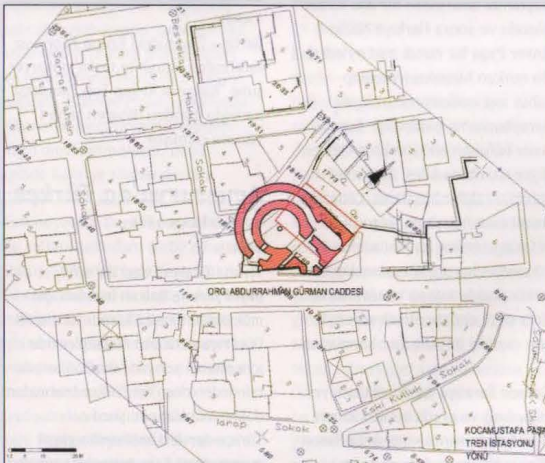
AZİZ KARPOS VE PAPILOS MARTİRYONU

Samatya'da bulunan Rum Ortodoks kilisesi Aziz Minas'ın altındaki yapının erken dönem Bizans azizleri Papilos ve Karpos'un mezarlarını barındırdığını 1900 yılında ortaya çıkaran kişi Manouil Gedeon olmuştur. Alfons Maria Schneider'in 1935 yılında burada kısa bir çalışma yapmasının ardından akademik çevre-

lerde geniş bir tanınırlık kazanan yapı, fazla görünürlü olmaması ve özel mülk statüsü taşıması nedeniyle halk arasında halen pek fazla bilinmemektedir. Bu sayede martıyonarı yapısı, orta yerde daha görünürlüklerini önlemiş ve maruz kaldığı türden zarar veren müdahalelere ve yeniden inşa çalışmalarının gadrine uğramadan günümüze dek kalabilmiştir.

Aziz Pاپos ve Aziz Karpos'un martiryonu, başta *sinakšaron*¹ ve *patria*² olmak üzere Bizans metinlerinden ve bazı yabancı seyyahların günlüklerinden bilinir. Konstantinopolis halkı iki azizi her yıl 13 Ekim'de mezarlarının bulunduğu bu kilisede anmıştır. Popüler Bizans metinlerinde kilisenin Konstantinos'un annesi Helena'ya atfedildiği, dolayısıyla çok eski olduğunun bilindiği görölr. 1200 yılında şehri ziyaret eden Novgorod Bařepiskoposu Anton, günlüğünde bu kiliseden bahseder; bir kadınlar manastırının içinde yer alan kilisede Aziz Pاپos ve Aziz Karpos'un röliklerini bir arada gömölü olduğu mezarın bulunduğunu belirtir. Bema yan odası tonozunda bulunan kitabe analiz edildiğinde, duvarlarda halen görölebilen fresk parçalarının o döneme (12. yüzyıl) ait olduğu anlaşılır. 101. mezmurdan bir alıntı içeren kitabe, çok hasar görmüş olan Pantokrator resminin etrafına yerleştirilmiştir; bu forma Trabzon Aya Sofya Kilisesi de dahil olmak üzere bazı diğer örneklerde rastlanır. Harflerin biçimleri, kitabenin ve fresklerin muhtemelen 12. yüzyıla ait olduğuına işaret eder.

Hazırlayan:
Ayça Beygo, 2005.

Yapı, sadece tarihsel ve kültürel olarak değil mimari açıdan da mekân kurgusu ve elbette statik ve korunma özellikleriyle Aziz Minas Kilisesi'ne sıkı sıkıya bağlıdır. Günümüze ulaşmış olan Aziz Minas Kilisesi, 4. yüzyılın sonlarında ya da 5. yüzyılda iki katlı bir yapı olarak inşa edilen bu martiryonun üst katında yerini almıştır. Dolayısıyla, 1833 yılında söz konusu kilisenin inşa edilmesinin meşruiyetini, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde burada Aziz Papilos ve Karpos Kilisesi'nin bulunmasından aldığı açıktır. Ayrıca, 1833 yılında başlatılan yeniden inşa çalışması sırasında kilisenin isminin bilinmeyen bir nedenle değiştirildiği anlaşılar. Kilise daha önce Aziz Minas'a değil Aziz Polikarpus'a ithaf edilmiştir. Gedeon, "Papilokarpus" (Papilos ve Karpos) ile "Polikarpus" isimleri arasındaki benzerlikten yola çıkarak, Osmanlı döneminde ilkinin ikincisine dönüşmüş olduğunu savunur. 1594 yılında Karabeynikov, 1604 yılında Paterakis, 1785 yılında da Lechevalier, kilisenin "Aylos Polikarpus" adını taşıdığını teyit etmiştir. Dolayısıyla, görünen o ki, kilise işlevini ve kimliğini Osmanlı dönemi boyunca kesintisiz olarak muhafaza etmiş, ancak yapının alt katı bir noktada işlevini ve önemini yitirmiştir.

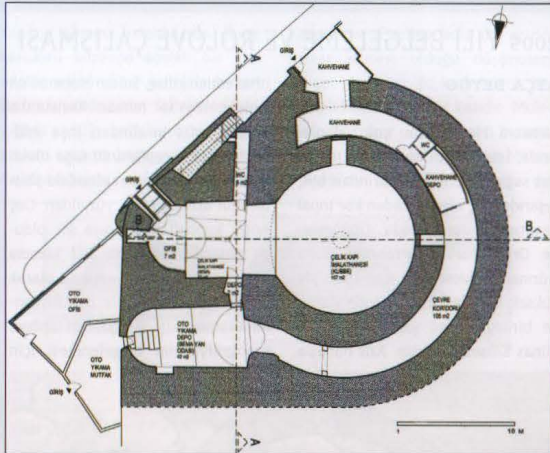
Peki, bu "nokta" hangi döneme denk gelir? Muhtemelen, yeniden inşa çalışmalarının yapıldığı 1833 yılına... O tarihten yaklaşık yüz yıl sonra, 1935'te Schneider, yapının samanlık ve kömür deposu olarak kullanılmakta olduğunu yazar. 1940'larda kadaströ çalışması yapılırken, yapı yanlışlıkla birden fazla parsel ayrılmış, kilisenin bulunduğu üst kat Rum cemaatinde kalmış, Erken Bizans döneminden kalan yapı olan alt kat ise yetkililer tarafından özel mülk olarak farklı şahıslar arasında bölünmüş, burada bir marangozhane ve bir kahvehane hizmet vermeye başlamıştır.

Tarihi bir yapının işlevini ve hafızasını yitirmesi fiziksel yıkımın da önünü açarken, Rum cemaati 2007 yılından bu yana bu hatayı düzeltip yapıya yeniden bütünlüğünü

Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gücman Caddesi'nden Karpos Papilos Martiryonu ve Aziz Minas Kilisesi, Ahap karılar martiryonun girişleri olarak kullanılmakta.

Fotoğraf: Yigit Ozer, Mayasoft.

Martiryonun planı ve 2005 yılında belirlenen "işlevleri".

Hazırlayan: Ayça Beygo, 2005.

Çevre koridoru başlangıcı ve mekân içindeki kahvehane.

Fotoğraf: Ayça Beygo, 2005.

Kubbeli ana mekân, 2005 yılında bir demir kapı atölyesi olarak kullanılırken.

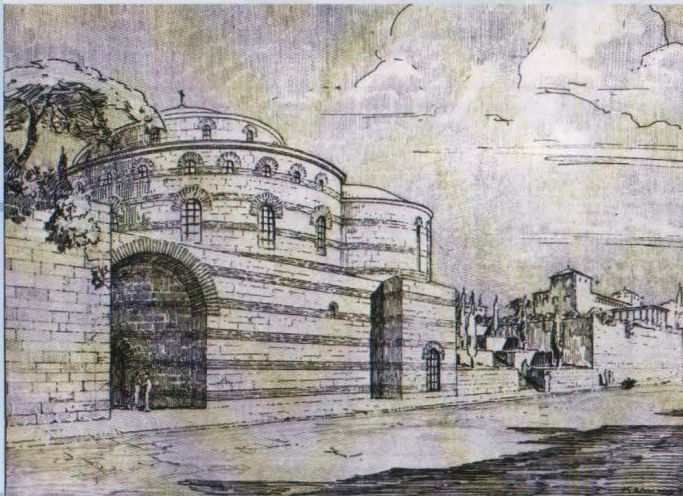
Fotoğraf: Ayça Beygo, 2005.

Muhtemelen 12. yüzyılda yıkılıp tamir edilen bema tonozu (sağda).

Fotoğraf: Anestis Vasiliakis, 2016.

Schneider'in restitüsyonu, perspektif.

A.M. Schneider, "Das Martyrion der Heiligen Karpos und Pappulos zu Konstantinopel", *Archäologischer Anzeiger* (1934), s. 416-419.

olan ana mekânda ise bir lokanta yer almaktadır. Bugün mülk sahibi, yapıyı ziyaret etmek isteyenlere izin verme nezaketi gösteriyor olsa da, bu anıtın hak ettiği şekilde koruma altına alınması gerekmiyor mu?

2005 YILI BELGELEME VE RÖLÖVE ÇALIŞMASI

AYÇA BEYGO

Samatya Meydanı'nın çok yakınında, İstanbul'un en eski ve nispeten sağlam kalmış yapılarından biri, dışarıdan hiç algılanmadan kör topal hayatını sürdürmektedir. Günümüzde Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman Caddesi'nden, çan kulesiyle yüksek bir platform üstünde duran ve bir 19. yüzyıl yapısı olan Aziz Minas Kilisesi görünür. Aziz Minas'a

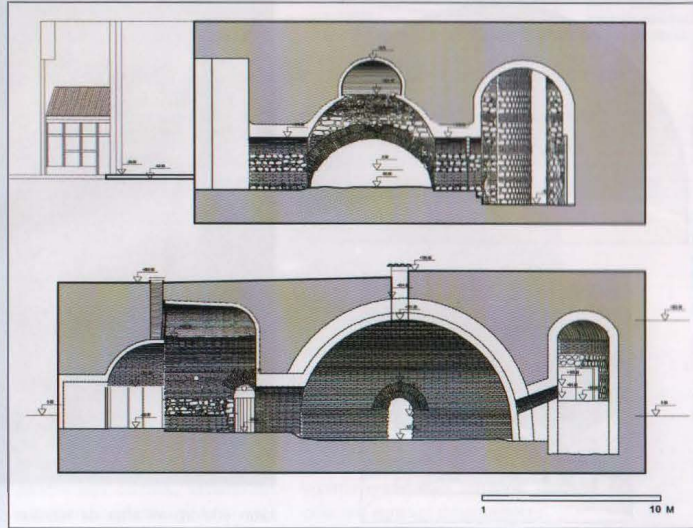
ithaf edilen kilise, Sultan Mahmud'un izniyle 1833'te mimar Konstantin Yolasıgımaz tarafından inşa edilmiştir. Caddenin sağ tarafında, bu yüzden onun çizimlerinde sadece 5. yüzyıldaki tahmini ve biraz idealize edilmiş restitüsyon görüntüleri yer alır. 2005 yılında ise İTÜ Mimarlık Tarihi programında bir yüksek lisans tezi çerçevesinde yapı Ayça Beygo tarafından tekrar ele alınıp daha ayrıntılı belgelenmiştir. Kaynaklarda Karpos ve Pappulos Martyrion'u olarak tarif edilen yapıda bugünlerde diziler çekilmektedir; 2005 yılında konuyla ilgili tez yazıldığından yapının içinde bir demir kapı atölyesi, bir kahvehane ve bir araba yıkama yağlama servisi bulunuyordu. Yapının çevre koridoru ölçülürken, çöp, çamur ve su sızıntılarından ciddi sıkıntılar çekilmiştir.

Bu yapının girişi zaman içinde sürekli değişmiştir. Schneider'in döneminde tek giriş, apsisle açılmış pencere-lerin birinden sağlanırken, 2005 yılına gelindiğinde cadde üzerinden kapı atölyesi bu işlevi görmüştür; otomobil servisi, bema yan odasının doğu duvarındaki boşluğu, kahvehane de çevre koridorunun güney ucundaki boşluğu giriş olarak kul-

lan ana mekânda ise bir lokanta yer almaktadır. Bugün mülk sahibi, yapıyı ziyaret etmek isteyenlere izin verme nezaketi gösteriyor olsa da, bu anıtın hak ettiği şekilde koruma altına alınması gerekmiyor mu?

lanmıştır. Schneider 1936'da yapının orijinal giriş kapısının daha güneyde, birtakım ahşap kulübelerin altında kaldığını belirtmekle birlikte, batı tarafında da yıkılmış olan üst yapıya ait bir girişin olduğunu iddia etmektedir. Batı tarafındaki girişten Raymond Janin de 20. yüzyıl başına ait yayınlarında bahseder, ancak günümüzde bunlara dair bir delil yoktur. Bugün giriş, caddeden sokak kotundan yaklaşık yarım metrelik bir seviye farkıyla doğrudan ana mekâna geçilerek sağlanır.

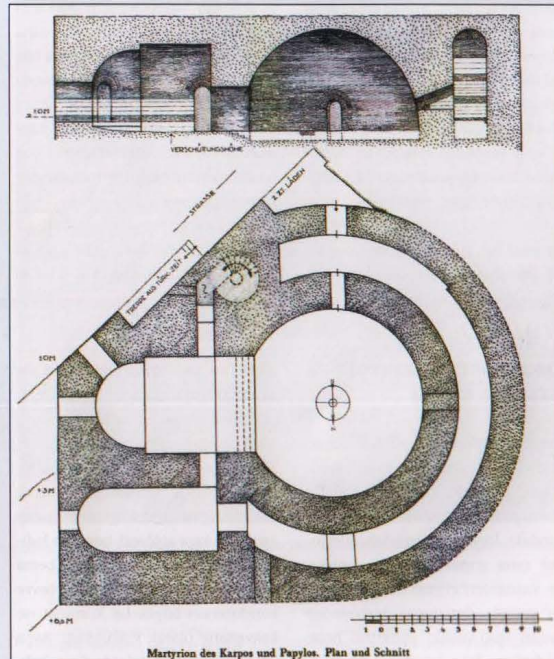
Yapının günümüzdeki hali aslında iki katlı bir konstrüksiyonun sadece alt katıdır. Üst yapıya ait herhangi bir kalıntı yoktur. Yapılan son rölöve çalışmalarına göre yapı, 6.30 m yüksekliği ve 12 m çapı olan kubbeli bir ana mekândan oluşmakta ve bu mekân 2.65 m genişliğinde ve 7.50 m yüksekliğinde beşik tonozlu bir çevre koridoru çevrelemektedir. Kubbeli mekân doğu yönde alçak bir kemerle beşik tonoz örtülü bir bema ve 2.50 m yarıçaplı dairessel bir apsisle; çevre koridoru ise kuzeyde bema ve apsise paralel 4.90 m genişliğinde ve 7.20 m yüksekliğinde dairessel planlı bir bema yan odasıyla sonlanır. Kubbeli mekânın zemin kotu zaman içinde sürekli değiştiğinden bir kazı yapılmadan gerçek seviyesini öğrenmek zordur; ancak şu an için orijinal seviyesinin üstünde olduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz. Günümüzde birbirinden bağımsız gözükten çevre koridoru ve kubbeli ana mekânın, yapıldığı ve kullanıldığı zamanlarda, araştırmacılar tarafından bugün örülmüş olan bazı açıklıklarla birbirleriyle bağlantılı olduğu önerilir. Duvarların kaplamalarına dair hiçbir kalıntı kalmadığı için yapının strüktürü ve duvar örgüsü tüm çıplaklığıyla görülebilmektedir. Buradan da taşıyıcı duvarların taş ve tuğla sıralarından oluşturulduğu, tonoz ve kubbelerin de tamamıyla tuğlayla örüldüğü anlaşılar. Özellikle de taş ve tuğla sıralarının dizilişlerinden yapının inşa tarihi için MS ş. yüzyıl önerilmektedir. Pencere ve kapı gibi eğrisel açıklıkların etrafının da tuğlaların içrisel bir biçimde dizilerek örülmesiyle oluşturulduğu görülür.

Yapının planına bakıldığında, çevre koridoru kuzeyde apsissli bir yan odayla sonlanırken, güneyde tanımsız bir biçimde biter. Schneider 1936 yılında yaptığı restitüsyonda buraya, alt katı üst kata bağlayan, dönen bir merdiven kovası yerleştirmiştir.

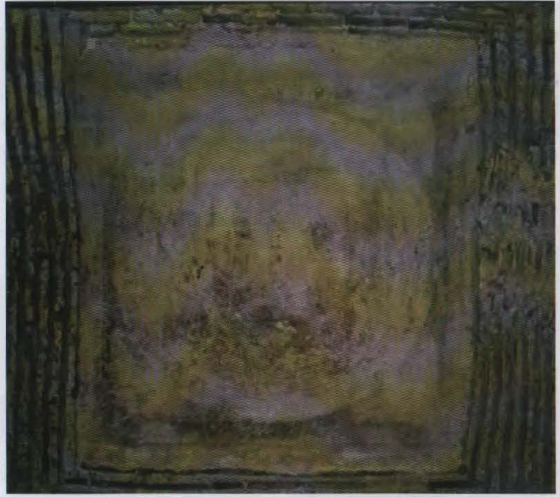
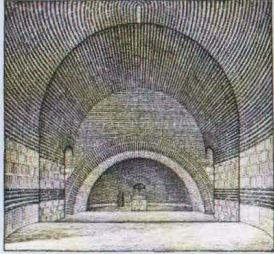
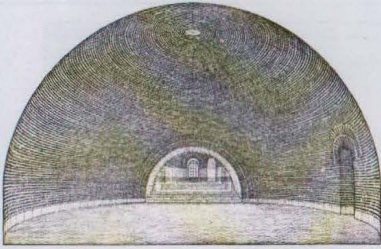
Karpos ve Pappos adlı iki azizin mezar kilisesi olduğu düşünülen bu yapı kalıntısı, iki katlı büyük bir kompleksin sadece alt katıdır. Muhtemelen mezar odasının yeri burada bulunmaktaydı ve bugün Aziz Minas Kilisesi'nin bulunduğu alanda da

Karpos Pappos Martyrionu, kesitler, rölöve.
Ayça Beygo, 2005.

Schneider'in restitüsyonu, plan ve kesit.

A.M. Schneider, "Das Martyrion der Heiligen Karpos und Pappos zu Konstantinopel", *Archäologischer Anzeiger* (1936), S. 48-49.

Schneider'in restitüsyonu, iç görünüşler.

A.M. Schneider,
"Das Martyrion der
Heiligen Karpus
und Pappulos zu
Konstantinopel".
Archäologischer
Anzeiger (1934),
s. 416-419.

Bema yan odası tonozu üzerindeki fresk kalıntısı (sağda).

Fotoğraf:
Ayça Beygo, 2005.

yapının kilise kısmı yer almaktaydı. Yapıda görülen bazı tamirler bu değişikliği açıklamak için öneriler sunulabilir.

6 m genişliğindeki bemanın tamamını örten beşik tonozun bir kısmı yıkılmış ve tepe noktasında ortalaması 1.50 m genişliğinde bir açıklık oluşmuştur. Bu açıklığın daha sonra, eskisinin üzerine oturan yüksek bir aynalı tonozla örtüldüğü rahatlıkla görülür. Tuğla rengi ve boyutlarıyla eski tonozdan farklılaşan aynalı tonozun varlığı yukarıdaki yapı değişiklikleriyle ilişkili olmalıdır.

İstanbul'da 11-12. yüzyılda meydana gelen büyük bir depremde üst

katin yıkıldığı ve altta da tonozun zarar gördüğü düşünülebilir. Tonoz örtülü bema yan odası da bu dönemden sonra önem kazanmışa benzer. Kubbeli mekândan daha alt kotta bulunan bu kısma girişi günümüzde doğu duvarında sonradan açılan bir kapıdan sağlanır. Aynı duvarda sonradan kapatılmış büyük bir kemerli açıklığın izleri görülür. Mekânın duvarlarındaki yüzey kaybı, daha önce mevcut olan bir kaplamaya işaret eder. Tonozun tam orta aksında sıva üstüne boyayla oluşturulmuş bir fresk kalıntısı bulunur. 101. mezmurdan bir alıntı içeren kitabe, çok hasar görmüş olan bir Pantokrator resmini çevreler.

Mekânın güney duvarında 3.50 m kotunda, yaklaşık 1.20 m x 0.80 m

ebadındaki sıvalı bölümde, başka bir freskin izleri görülür. Burada çerçeve içine alınmış at üstünde oturan başı haleli bir figürün sahnelendiği anlaşılmıştır. Figürün duruşu, mızrağını yerdeki bir nesneye saplayan atlı bir aziz olduğuna gösterir. 12. yüzyıla tarihlenebilen bu izlerden hareketle, üst kilisenin yıkılmasından sonra yan odanın kilise olarak bir süre hizmet verdiği düşünülebilir.

Üst katin yıkılması ve Aziz Minas Kilisesi'nin bu haliyle 1833'te kullanıma açılması arasındaki sürede inşaat faaliyeti olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak bugünkü kilisenin güney duvarı, altta kalan kubbenin orta aksından geçtiği için mekânda ciddi statik problemler gözlemlenmektedir.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Aziz Minas Kilisesi 6-7 Eylül olaylarında tahrip edildikten sonra onarılmış, altındaki Karpus ve Pappulos Martiryonu özel mülk olduğundan içindeki kiracıların müdahalelerinden zarar görmeye devam etmiştir. Dr. Vasilakeris'in yazısında aktardığı, alt yapıyla üst yapıyı birbirinden ayıran 1940'lardaki kadastral hata, bu durumu daha da vahim hale getir-

miştir ve yapının özgün kimliği ile uyumsuz kullanımlarını "meşrulaştır" bir dayanak olmuştur.

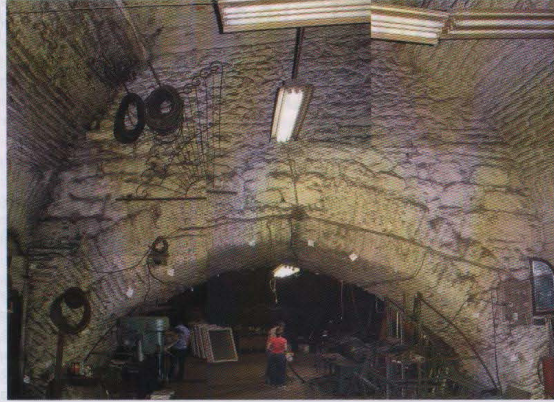
Schneider'in 1935 tarihli yayınından kömürlük ve samanlık olarak kullanıldığını öğrendiğimiz yapının apsisinin kapı atölyesi, bema ve kubbeli mekânının oto yıkama, bema yan odasının yağlama servisi, çevre koridorunun büyük bir kısmının ise kahvehane olarak kullanıldığı, Ayça Beygo'nun 2006 yılında hazırladı-

ğı tezde belgelenmiştir. Kahvehane olarak kullanılan bölümde, çevre koridoru mdf levhalarla kaplanmış ve asma tavan yapılmıştır. Çevre koridorunda, kahvehanenin depo olarak kullandığı bölüm sıvanmıştır. Otomobil yağlama servisi olan bema yan odasına giriş için ise dışardan bir kapı açılarak yapı tahrip edilmiştir. Günümüzde işletmenin, çevre koridoru ve kubbeli mekânı düzenleyen tüm bu muhdes ekleri ortadan kaldırdığı görülmektedir. Bu durum

yapıyı şu ana kadar görebildiğimiz en temiz haliyle sergiliyor olsa da, "temizlik" çalışmasının bilimsel bir denetime tabi tutulmuş, projelendirilmiş bir uygulama olup olmadığı, söz konusu temizlik çalışmasının muhdes ekler dışında yapının taşıdığı izlere olan etkisini bilemeyiz. Şüphesiz iyi niyetle yapılan müdahaleler bile bilimsel denetimin dışında ve uzmanlarca yapılmadığı takdirde tahribata neden olabilir.

Bu nedenle, son tadilat/temizlik çalışmalarının izinli olup olmadığını öğrenmek için 01.02.2016 tarihinde İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvurulmuş, bu yazının hazırlandığı tarihe kadar başvuruya bir yanıt alınamamıştır. Ancak, koruma kurulunun 2012 yılına ait bir kararında, en son yapılmak istenen tadilat için başvuru yapanlardan bir sanat tarihi raporu istendiği görülmektedir. 2015 yılına ait bir kurul kararında ise, istenen sanat tarihi raporunun henüz intikal etmediği belirtilmiş ve yapıya dair bir başka başvurunun da yetersiz olduğuna karar verilmiştir. Rölövelerin hatalı olduğuna, yönetmeliklere uygun rölöve ve restitüsyon ve restorasyon projesinin hazırlanıp raporların iletilmesine karar verildiği belirtilmektedir. Kurul kararlarındaki en sevindirici durum ise, 1900 yılında Gedeon tarafından tespit edilen martiryonun nihayet 2015 yılında koruma grubunun 1. derecesinde belirlenmesidir.

İstanbul tarihinde ayakta kalan çok nadir 5. yüzyıl yapılarından birinin özel mülkiyette olması büyük bir talihsizliktir. Kentin bu biricik yapısını kahvehane, restoran gibi amaçlarla kullanmak yerine, bir kültür varlığı olarak kent yaşamına dahil edecek ve ziyarete açılmasını sağlayacak çözümler aramalıyız. Yapının strüktürel sorunlarının giderilmesinin ve bilimsel araştırmalarla ortaya

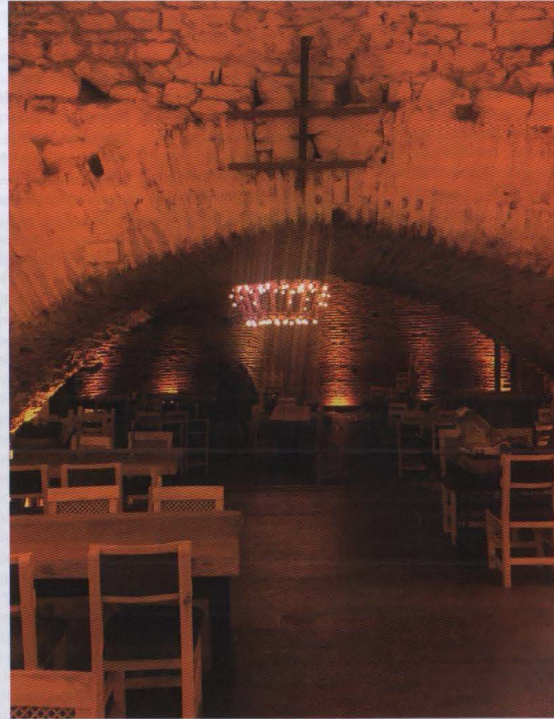

Bema ile ana kubbeli mekânı bağlayan büyük kemer.

Fotoğraf: Ayça Beygü, 2005

çıkacak verilerin değerlendirilmesinin ardından, üstündeki Aziz Minas Kilisesi ile kopan tarihsel bağların yeniden inşa edilmesi, Samatya'nın belleğinin sergilemesine katkı sağ-

layan bir mekâna dönüştürülmesi umudumuzdur. Mülkiyet sorunlarına rağmen Kültür Bakanlığı ve yerel yönetimlerin yapıyı korumak için çaba sarf etmesini temenni ederiz.

Bema ile ana kubbeli mekânı bağlayan büyük kemer.

Fotoğraf: Anestis Vasiakieris, 2010.

DİPNOTLAR

1. Martiryon: Hristiyan şehitler veya Hristiyanlık dini için büyük yararlılık göstermiş kişiler için, mezarın üstüne yapılan, kilise veya benzeri yapı.
2. Sinagagion: Ortodoks Kilisesi'nde,

imanlıların ibadethanelerde bir araya geldiklerinde, ayinlerde, törenlerde, bireysel yaşamlarında okudukları; kişisel dua yaşamlarını besleyen; elçilerin, azizlerin, peygamberlerin, şehitlerin, iman ıkrarlarının, keşişlerin ve diğer kilise babalarının yaşamlarına dair klasik,

kısa anlatımların yer aldığı; azizler tarafından kaleme alınmış öğretici metinler.

3. Patria: Geç Roma ve Bizans döneminde kaleme alınmış, bir kentin topografyası, mitolojisi, tanrı yapılarına ilişkin bilgiler içeren edebî yazılar.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇOCUKLUĞUN TARİHİ

"Osmanlı İmparatorluğunda Çocukluğun Tarihi" başlıklı uluslararası sempozyum 6-7 Mayıs 2016 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlendi. Sempozyumda, çocukları tarihin birer öznesi olarak ele alan, bu konuda yeni soruları gündeme getiren ufuk açıcı sunumlar yapıldı.

GÜLHAN BALSOY

Tarihi kimin yaptı? sorusu tarihçiliğin en temel sorularından biri. Tarihçilerin bu konuda çok farklı cevapları var: geçmişti toplumsal ya da ekonomik yapılar aracılığıyla yeniden inşa edip anlamlandırmaya çalışan yaklaşımlar hâlâ güçlü olsa da tarihe insan faktörünü eklemeyi, geçmişte yaşamış insanların deneyimlerini görünür kilmayı amaçlayan çalışmalar günümüzde giderek daha çoğalıyor. "Tarihi insanlar yapar" diyen, üstüne de kadınlar, köylüler, serseriler, yoksullar gibi muhtemir olmayan özneleri görünür kilmaya çalışan tarihçilerin çabası çok önemli olsa da, bu çalışmaların çoğu dikkatlerini yetişkin özlere çeviriyor. Bu tabloda

çocukların tarihi yapmış olabileceği fikri pek de rağbet gören bir fikir değil. Buradan bakılacak olursa 6-7 Mayıs'ta Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Osmanlı İmparatorluğunda Çocukluğun Tarihi Sempozyumu oldukça zihin açıcı ve yeni sorular sormamızı sağlayan bir etkinlikti. Sempozyumun açılış konuşmasını yapan Beth Baron, etkinlik boyunca ele alınan ve tartışılan pek çok temaya da değindi. "I Cried for My Mother: African and Circassian Slave Girls in Egypt" ("Annem İçin Ağladım": Mısırdaki Afrikalı ve Çerkez Köle Kızları) başlıklı bu konuşmada Baron, kölelik ve çocukluk arasındaki geçişleri Mısır'daki köle kızların deneyimleri üzerinden sorguladı; hem cinsiyetleri hem de yaşlarının

küçük olması bu kızların deneyimlerinin önemli bir kurucu parçası olduğu gibi, tam da çocuk olmalarının Afrika, Kafkaslar ve Mısır üçgenindeki köle ticaretinin dinamiklerini belirlediğinin altını çizdi. Baron çocukluk haline duyarlı bir tarihçiliğin kölelik gibi ağır bir konuda ufkumuzu açabileceğine işaret etti. Çocukluk tarihinin neden önemli bir alan olduğunu da ele aldığı konu üzerinden örnekledi. Bu açılış konuşmasından sonra ilk oturumda "Çocuk Kimdir?" sorusu ele alındı. "Klasik Dönem Osmanlı Dünyasında Çocuk Algısı" başlıklı konuşmasında Seyfi Kenan, Osmanlıların klasik dönem eğitim ve öğretim hayatı boyunca çocuğu nasıl algıladığını tartıştı. Bu konuşma Osmanlı'da çocukluğun keşfinin kendine özgü dinamiklerine de işaret etti. "Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Sahil ve Sokak Çocukları" başlıklı sunumunda Özgü Ertem çocukluğun yekpare değil, içinde sınıfsal, kültürel eşitsizlikler barındıran çokkatmanlı bir kategori olduğunu hatırlattı; erken Cumhuriyet döneminde popüler çocuk dergilerindeki ideal çocuk/yoksul sokak çocuğu imge ve temsillerinden hareketle, Cumhuriyet'in kültür tarihinde ve sembolik bir düzlemde çocuk, ulus ve sınıf arasındaki ilişkiyi sorguladı. Eyal Ginio ise "The Militarization of Society: The Promotion of Military Education and Youth Movements in the Aftermath of the Balkan Wars" (Toplumsal Militarizasyonu: Balkan Savaşlarının Ertesinde Askeri Eğitimin ve Gençlik Hareketlerinin Teşviki) başlıklı sunumunda Balkan Savaşları

sonrası ulusun çignenen onurunu yeniden lade edecek ve geleceği inşa edecek bir sorumluluk çerçevesinde çocukluğun nasıl yeniden tanımlandığını anlattı. Öğleden sonra ilk oturumda "Çocuk ve Emek" konusu ele alındı. Çocukluk tarihi alanının önemli isimlerinden Colin Heywood "Researching Child Labour in France and Modern Europe" (Fransa ve Modern Avrupa'da Çocuk Emegini İncelemek) başlıklı sunumundaki karşılaştırmalı bir perspektif sundu. 19. yüzyıl Avrupa'sında emeğin sosyal şartları üzerinde yapılan tartışmalarda çocuk emeği ve çocuk işçiliği meselesinin ne kadar önemli bir yer kapladığının gösterildiği bu sunum, çocukların tarihsel rolleri üzerine birçok soru da barındırıyordu. Gülay Yılmaz'ın "Bosna'dan Devşirilen Çocuklar ve Saray Bostanlarında Zorunlu Hizmetleri" başlıklı sunumu devşirme sistemi hakkında bildiklerimizin çoğunu yeniden gözden geçirmemiz gerektiğini gösteren son derece ufuk açıcı bir içeriğe sahipti. Yılmaz'ın da işaret ettiği gibi, devşirme sistemi üzerine çok sayıda araştırma olsa da bunların çoğu devşirilen çocukların eğitimleri boyunca üretmiş oldukları emek meselesini göz ardı etmiştir. Bu sunuş ise çocukların kökenleri, maaşları ve çalışma şartları, güvence ve güvencesizlikleri üzerine son derece ufuk açıcı ve ezber bozucu bir perspektif önerdi. Osmanlı tarihinde çocukluğu araştırma tarihçiler içinde önemli bir yeri olan Yahya Araz "Osmanlı İstanbulunda Ev içi Hizmetlerde İstihdam Edilen Anadolu'da Çocuklar Üzerine Düşünceler (1845-1914)" başlıklı bildirisinde, kadı sicillerini kullanarak yaptığı

araştırmasına dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde İstanbul'da ev içi hizmetlerde istihdam edilen Anadolu kökenli çocukların yaşamlarına değindi.

Günün üçüncü ve son oturumunda "Çocuk ve Aile" konusu ele alındı. Oturumun ilk konuşması Fatma Şimşek'in "Osmanlı Nüfus Politikaları Açısından Çocuk Düşürme Olgusu" idi. Bu sunum Tansimat sonrasındaki nüfus politikalarının bu dönemden önceki politikalarla devamlılığına değindi. Gülhan Balsoy, "İstenmeyen Çocuklar ve Onlara Karşı İşlenen Suçlar: Geç Osmanlı'da Yeni Doğmuş Bebeklerin Öldürülmesi" başlıklı sunumunda Osmanlı tarihçiliğinde pek ele alınmamış bir meseleye eğilerek, yeni doğmuş bebeklerin anneleri ve bazen de babaları tarafından öldürülmesi (infantisid) konusunu ele aldı; özellikle dönemin adli tıp uzmanlarını bu suçta yerli bir isim bulma teşahhalleri üzerinden en fazla bir-iki günlük bebeklerin hukuki özne olup olmadıklarına dair yapılan tartışmayı aktardı. Yahya Araz, "Cinsel İlişkiye Uygundur

Lakin Kendi Adına Konuşamaz! Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Evlilikleri ve Cinsellik Yaşı Üzerine Bir Değerlendirme (19. Yüzyılın Başlarında İmparatorluğun Sonuna)" başlıklı ikinci sunumunda çocuk evliliklerine ve cinsellik yaşına eğildi; 19. yüzyılın başlarında İmparatorluğun sonuna değin kız çocuklarının evlendirilmesine yönelik algı ve pratiklerdeki dönüşüm ve devamlılığı takip etmenin ne ölçüde mümkün olabileceğini ele aldı. Günün son sunumu ise günün ilk sunumunun işaret ettiği konuları bu kez farklı bir bağlamda, erken modern İstanbul'u örneği üzerinden ele aldı. Hadi Housainy, "Slavery and Childhood: The Integration of Female Slaves in The Early Modern Households of Istanbul" (Kölelik ve Çocukluk: Kadın Kölelerin Erken Modern İstanbul Hanelerine Eklemlenmesi) başlıklı konuşmasında yine ezber bozan bir yaklaşımla, evlat edinmenin hukuki bir çerçevesinin olmadığı bir bağlamda çocuk cariyeler edinmenin bir tür evlatlık çocuk alma stratejisi olarak kullanıldığını işaret etti. Bu sunum evlere ilk alındıklarında aynı zamanda çocuk

oldukları dikkate alındığında cariyelerin deneyimlerinin zannettiğimizden daha karmaşık olabileceğine işaret etti. Sempozyumun ikinci günü "Çocuk ve Eğitim" konusuyla başladı. "Growing Awareness of the Child in Ottoman Syria during the Nahda" başlıklı sunumunda Fruma Zachs, 19. yüzyılın sonunda Arap basınında çocuklar ve çocukluk nosyonu üzerine yapılan tartışmaları ele aldı; ideal ebeveynlik, çocuk yetiştirme, çocuk psikolojisi gibi konuları ele alndığı bu yayınların söylemsel analizi üzerinden, annelik ve aile ideolojileriyle Arap toplumunun değişimi arasındaki ilişkili sorguladı. Gökçen Beyinli, "Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çocuklar, Türbe Ziyareti ve Evliyalara" başlıklı sunumunda hürâfe söylemi, türbe, ziyaret ve evliyaların, modernleşme sürecinde politik temalara dönüşmesini göz önüne alarak, çocukların bu dönüşümdeki rolüne ve deneyimlerine odaklandı. Beyinli, sunumunda "Türbe ziyareti ve evliya merkezli Türk halk Müslümanlığı" geç Osmanlı İmparatorluğu'nda,

erken Cumhuriyet'te ve imparatorluğun ulus devletle geçişte çocuklar tarafından nasıl öğrenilyordu?" "Bu kövelli gelenek kuşakları arastırında iletmesinde çocukların ve annelerin rolü neydi?" gibi soruları ele aldı. "Geç Dönem Osmanlı Düşünce İkliminin Aile, Terbiye ve Devlet Kavşığında Çocukluğu Yeniden Keşfi ve Cumhuriyet'e Devreden Miras" başlıklı son konuşmada ise Nazan Çiçek geç 19. yüzyıl Osmanlı politik-bürokratik elitlerinin ve entelektüellerinin büyük oranda devletin devamlılığının sağlanması motifli, modernleşme tahayyülleri ve modern devlet inşası çabaları tarafından belirlenen bir düşünce iklimi içerisinde çocukluğun ve çocuğun yeniden keşfi sürecine ilişkin bir analiz yaptı. Bu sempozyum, "Çocuk kimdir?" gibi çok temel bir soruya cevap aradığı gibi, çocukluk deneyimini bütün karmaşası, eğlencesi, zorluklarıyla birlikte düşünmemize yardımcı olacak çok zihin açıcı sorular sormamızı sağladı.

GÜLHAN Balsoy
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

"SINIR TANIMAYAN TARİHÇİLER" HELSİNKİ'DE BİR ARAYA GELDİ

Helsinki Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyum dört sunum ve yedi atölye oturumundan oluştu. Finlandiya hükümeti temsilcilerinin de katıldığı sempozyumdaki atölye başlıkları, "Fin ve Rus Tarih yazımında 1917", "İsrail ve Filistin İçin Ortak Bir Tarih Yazmak", "Doğu Asya'da Tarih Varlığı: Neden Geçmiş Geçmişte Kalmaz?", "İktidar, Diplomasi, Devrim yahut Modern Akdeniz Tarihi'nde Toplum", "Türkler ve Ermeniler: 1915 ve Sonrası", "Kolonyal Tarih yahut Kolonyalizmin Tarihi" ve "Tarih yazımında ABD-Latin Amerika ilişkileri" şeklindeydi. İkinci gün gerçekleştirilen "Türkler ve Ermeniler: 1915 ve Sonrası" başlıklı oturumda, Prof. Dr. Baskın Oran ve

Kafkas Enstitüsü'nden Dr. Alexander İskandaryan birer sunum yaptı. Baskın Oran, "Türkiye Bağlamında 1915'in Kullanımı ve İstisarı" başlıklı konuşmasına "neden yaşandığının" bağımsız olarak 1915'in "ne" olduğuyla başladı ve 1,5 milyon Osmanlı Ermenisinden geriye bugün tamamı İstanbul'da yaşayan 55 bin Ermeninin kaldığını, Anadolu'daki yaklaşık 2.500 kiliseden yalnızca 6'sının ayakta olduğunu, 451 manastır ve 1.996 okuldan ise geriye hiçbir şeyin kalmadığını vurguladı. 1915'in acı hatırasının gerek Türkiye ve Ermenistan, gerekse Türkiye ve Ermeni diasporası arasında bir çatışma kaynağı olduğunu söyleyen Oran, farklı tarih anlatılarının hem Türkiye, hem de

diaspora tarafından "uyum yaratma" aracı olarak kullanıldığını ifade etti: sunumunun geri kalanında Türkiye'nin 1915'i kullanmasına odaklanarak, bu konudaki ilk önemli tartışmanın Mayıs 2005'te Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen 90. Yıl Konferansı olduğunu, bunu 2008 yılında aydınların öncülüğünde başlatılan "Özür Diliyorum" kampanyasının izlediğini belirtti. Oran, konuşmasının devamında 2009'dan günümüze Türkiye'de tank olunan sıradan faşizm örneklerine değindi ve "uyum yaratma" politikasında Kürtlerin "yeni Ötekî" haline geldiğini savundu. Helsinki Üniversitesi'ne bağlı bir oluşum olan Sınır Tanımayan Tarihçiler, bir dönem Finlandiya Dışişleri

Bakanı olarak da çalışmış olan akademisyen Erkki Tuomioja'nın girişimiyle kuruldu. Oluşum, amacını "tarih alanındaki kamusal tartışmaları artırmak ve tarihsel bilginin barış inşası ve çatışma çözümleme için kullanımını yaymak" olarak tanımlıyor. Tarihsel malzemelere ve arşivlere serbest erişim sağlamak ve tarihin yeni çatışmalar için istisrar edilmesini engellemek de Sınır Tanımayan Tarihçilerin hedefleri arasında yer alıyor. 19-20 Mayıs tarihleri arasında düzenlenen "Çatışmalarda Tarihin Kullanımı ve İstisarı" Sempozyumu, Sınır Tanımayan Tarihçilerin ilk büyük uluslararası etkinliği oldu.

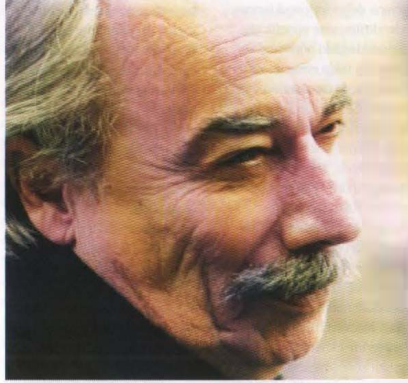
AĞABEYİM ÖZKAN TANER

Tarih Vakfı'nın ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın kuruluşunda büyük katkıları bulunan Özkan Taner'i 16 Mayıs 2016 günü kaybettik.

ORHAN SİLİER

Özkan Taner'i 1966'da, Ankara'da, Devlet Planlama Teşkilatı'nın genç ve dinamik eğitim şube müdürü olarak görev yaptığı sırada tanıdım. O dönemde ben daha ilk sınıflarda bir ODTÜ öğrencisiydim. İkimizi birleştiren TIP'e duyduğumuz inanç, saygı ve sevgi, bu kapsamda, örneğin parti içinde eğitimin nasıl en başarılı bir biçimde yapılabileceğine, parti toplantılarının saldırılara karşı nasıl korunabileceğine, radyo seçim konuşmalarının en iyi nasıl hazırlanabileceğine, Merkez Bilim Kurulu'nun üretkenliğinin hangi yöntemlerle artırılabilceğine ilişkin meraklar idi. Özkan Ağabey birçok kişiye yaptığı gibi evini, dostluğunu bana da açtı; haftada en az birkaç kere buluşur, birlikte çalışır. Tekel birası eşliğinde, üzerine bol keçecap dökülmüş patates kızartmalarını birlikte atıştırır olduk. Ortaklaşa birçok rapor ve birkaç yazı yazdık. 1960'ların ve 70'lerin tüm alt üstlüklerini birlikte yaşıdık. Neredeyse tüm yakın arkadaşları, arkadaşları benim dosyaları, arkadaşları oldu. Bu arada, DPT'den ayrılmasının ardından, 1970'lerin başında birçok Ankara'da olsak da, yine birçok konuda birlikte çalıştık.

1980'lerin sonunda, Tarih Vakfı'nın kuruluş hazırlıkları yapıldı, hem Özkan Ağabey, hem de o sırada İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü'nde öğretim görevlisi olan eşi Sönmez, hep en iç

halkada oldular. OPA adlı bilgi-belge merkezini yeniden düzenleme ve dijitalleştirme şirketlerinin sağladığı deneyimle, her ikisi, Tülin Aren'te birlikte kütüphane ve arşivcilik çalışmalarının temel taşları idiler. Özkan Ağabey her zamanki alçak gönüllüğü ile "Bir aileden iki kaşıl olmanın" diye girişim kurulu listesine adını yazdırmadı; ilk yönetim kurullarında da yer almadı; ama bir kurul üyesi gibi çalıştı. Sıra kuruluşla ilişkin resmi işlemleri tamamlamaya gelince, vakıf kurmak için gerekli sormayı oluşturmak üzere, 1980'lerin önemli entelektüel merkezlerinden biri olan Yurt Yayınevi'nin tüm kitap stoku –bu kitaplardan gelecek her liraya ihtiyacı varken– onun bağışı olarak devreye girdi. Sevgili arkadaşım Ülkü Özer'in hatırlattığı gibi, Vakıf merkezindeki ilk buzdolabı bile onların evinden gelmişti.

Özkan Taner, Ekim 1993'ten Ocak 2002'ye kadar on yıla yakın bir süre, üstelik en zor görevlerden birini, saymanlığı üstlenerek Tarih Vakfı Yönetim Kurulu üyeliği ve bundan daha da uzun süre Vakıf Döner Sermaye Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Vakfın 25 yılının büyük bir bölümünde 1993-

1995'te İstanbul Ansiklopedisi Yayın Kurulu üyeliğinden, 2007-2016 arasında İlhan Tekeli'nin bütün eserlerinin yayına hazırlanmasına kadar onlarca işe büyük emek verdi. Ölümünden bir gün önce, son umutlarımızı koruduğumuz sırada, karısı Ayşe, bize Tekeli külliyyatının endeksinin henüz tamamlanmamış olmasının onu ne kadar üzdüğünü anlatıyordu.

Özkan Taner'in tarihçiliğimize ve kültür yaşamımıza katkılardan biri, Tarih Vakfı arşivindeki fotoğraflardan yararlanılarak, yönetiminde bir ara görev aldığı Karşı Sanat adlı kuruluş kanalıyla açılan "6-7 Eylül"ün 50. Yılı" sergisinin, bir elin parmaklarını aşmayan sayıda aydın ortak üretimi olarak ortaya çıkartılmasıdır. Bu serginin bazı faşist militanlar tarafından basılmasının ardından bir gazetecinin sorusuna verdiği cevap, onun çelebi üslup ve karakterinin bir yansımasıdır: "Tüm toplum tarafından kara leke olarak görülen 6-7 Eylül'dü bazı kesimlerin sahiplenmesi anlaşılır değil."

Tarih Vakfı'nda bilmeden uzak, milliyet ve din bızlı propaganda amaçlı bir tarihçiliğin karşısında, barış ve birbirine saygılı, çoğulcu

bir toplum kurabilmek için yüzlerce kişinin katulımlıyla gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda, yaratabildiğimiz dayanışma, zorlukları paylaşma ortamının değerini, her yeni kaybımızda bir kere daha duygu ve bilincimizin en derinliklerinde hissediyoruz.

Özkan Taner, Tarık Zafer Tunaya, Haldun Özen, Stefan Yerasimos gibi artık aramızda olmayan ilk kuşak öncülerin en seçmelerinden biriydi. Sonra, bunun bir kuşak değil bir sahiplenme sorunu olduğunu Vangelis Kechriotis ile de gördük. Tarih Vakfı, dünyada ve Türkiye'de yayın, piyasacı-gösterişçi-bireyci kişi ve eğilimlerden uzak durup, ana omurgası itibarıyla, güzel insanların güzel işler yapmak için buluştukları bir yer olarak varlığını sürdürdüğüce, bu cesaret dolu, üretken, güzel maceraya katılanların birbirlerini tanımış olmaktan dolayı sahip oldukları mutluluğunda da devam edeceğine umuyorum.

Özkan Ağabey'i toprağa verirken, uzun bir süre sonra oğlu Murat'ı, gelini Ayşe'yi ve torunlarını yeniden gördüm. Öyle görünüyordu ki, yeni nesli Taner'ler, babalarının ya da dedelerinin yaşam felsefesinin tam bir uygulayıcısı olmuşlar: soğukkanlı, kendi ile barışık, almak değil vermek cabasında, tüm kariyer hesaplarından ve kalıp ilişki-başarı modellerinden uzak, ama alabilirdiğine üretken... Zaten, içimizde, çevremizde olarak bizi onurlandırdığı uzun yıllar boyunca Özkan Taner, kişiliği ile bu doğrultuda hepimize çok somut bir örnek olarak yaşayıp, çoğumuzu şu ya da bu ölçüde etkilemedi mi? İlk önemli sağlık sorunu sonrasında gösterdiği ihtimam ile on 15 yıldan daha uzun süre bize yeniden kazandıran eşi Ayşe başta olmak üzere, eski mücadele ve mesai arkadaşlarına başsağlığı diliyorum.

BİR ÖZKAN TANER GEÇTİ BU DÜNYADAN

Özkan için yazacak o kadar çok şey var ki. sayfalar doldurur... O çok farklı ve özel bir insandı. "Atipik". yani "nev-i şahsına münhasır" ender insanlardan biriydi ve bulunduğu her ortamda derin izler bıraktı. Onu hep yürek dolusu sevgi ve özlemle anacağız...

ŞAHİN TEKĞÜNDÜZ

Özkan'ı 1955 yılının ortalarında tanıdım. Liseden mezun olmuştum; üniversite öğrenimi için ailece Ankara'ya yerleşmiştik. Hem okuyup hem çalışmam gerekiyordu. Hiç istemediğim halde devam zorunluluğu olmayan Hukuk Fakültesi'nde boş iki yıl geçirdim. Özkan da Hukuk öğrencisiydi. İlk arkadaş grubum, genellikle birbirine bitişik Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinden oluştu. Hemen aklıma gelveren isimler: Erol Aksoy, Timuçin Yekta, Nihat Asyalı, Güner Sümer, Ayhan Gökalkp, Ülkü Başsoy, Ergin Günce, Ercüment Gencer, Ercan Belen, Ömer Sunar, Yalçın Küçük, Serpil Uluer, Yavuz Canevi, Avkaran Atasoy, Veyssel Öngören... Okumayı, şiiri, öyküyü, romanı, sinemayı ve tiyatroyu çok seviyorduk. Dersleri fazla takmadık. Zamanımızın büyük bölümü sinema, tiyatro salonlarında ve geceleri bir araya geldiğimiz evlerimizde sanat tartışmalarıyla geçiyordu. Kısa sürede çoğaldık ve 1958'de Sinema-Tiyatro Derneğini kurduk. Bir yıl kadar sonra da aynı adlı bir dergi yayımlamaya başladık. Hem dernek üyeleri hem de derginin yazarları arasında üniversite öğrencisi gençlerin yanı sıra ünlü sanatçı, yazar ve eleştirmenler yer alıyordu. Çağdaş avangard yazarların oyunlarını sahneledik, yurtiçi ve yurtdışı festivallerde katıldık, Sanatseverler Kulübü lokalinde ve okullarda temsiller verdik, film gösterileri düzenledik. Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenen oyunları time lime eleştirdiğimiz açık oturumlar dilden dile dolaştı ve gazetelerde yer aldı. Açığımız yarışmada ünlü Midas'ın Kulakları oyununu tiyatro dünyamıza kazandırdık. Yıllar geçti, hayatlarımız ve

ilgi alanlarımız değişti, evlenip yeni sorumluluklar üstlendik. Ben gazeteciliğe başladım, Özkan hukuk öğrenimiyle hiç ilgisi olmayan işlerde çalıştı; bir süre sonra da Devlet Planlama Teşkilatı'na girdi. Sönmez Akçay'la evlendi, Murat adında bir oğlu oldu. Arkadaş grubunda bir başka ortak noktamız da siyasal görüşümüzdü. Sosyalistlik; kımız üye, kımız destekçi olarak Türkiye İşçi Partisi etkinliklerinde görev aldık... İlgili odağımız iyiden iyiye değişmiş, siyaset ve sosyalizm ön plana geçmişti. Bir araya geldiğimizde artık sinema, tiyatro, edebiyat değil, solculuk, sosyalizm, komünizm tartışıyoruz. Sosyalist hareketin meclisi on beş milletvekili sokmasının mutluluğunu, Denizlerin, Sinanların, Yusuf'ların, Mahirlerin, Hüseyinlerin ve pek çoğunun katledilişinin kahırını yaşıyorduk.

1973 yılında Özkan'la yollarımız iş ortaklığında birleşti. On yıl süren gazetecilik hayatımdan sonra Ankara'nın kırcağ iş ortamında yeşertmeye çalıştığım reklam ajansı İflas etmiş, işsiz kalmıştım. Timuçin SADA adında bir araştırma ve danışmanlık şirketinde çalışıyordum, ama mutlu değildim. Yanlış anımsamıyorsam Özkan, Özalim'in egemen olduğu DPT'den ayrılmıştı ve o da işsizdi. Kafa kafaya verdik ve yeni bir şirket kurduk: OPA, Organizasyon Pazarlama Araştırma Şirketi... Pazar araştırmaları ve fizibilite etütleri yapacak, yatırım projeleri oluşturacak ve iş çevrelerine danışmanlık hizmeti verecektik. Başarılı olduk. Birçok ODTÜ öğrencisi ve mezunu bizimle çalıştı; kamu ve özel sektör kuruluşlarına on yıl süreyle hizmet verdik. 1975'te ise Türkiye İşçi Partili dostların da katılımıyla MAYA Matbaacılık Yayıncılık şirketini kurduk. Amaç partiye kaynak sağlamak ve matbaa işlerini üstlenmekti.

Bu misyonumuzun yanı sıra kısa sürede Ankara'nın saygın basımevlerinden biri haline geldik. Ben 1981'de İstanbul'a yerleştim; bir süre sonra da OPA ve MAYA kapandı. Bu kez Özkan ve Timuçin'le İstanbul'da Nazar Büyüğü'nün girişimleriyle oluşturulan Merkez Ajans'ta, Adam ve Anadolu Yayıncılık bünyesinde birlikte çalıştık. Timuçin'i 1980'in ortalarında, genç denecek yaşta yitirdik. Özkan bir süre sonra Zeytinoluk Grubu'na geçti. Artık daha seyrek görüşebiliyorduk. Çok sevdiğimiz eşi Sönmez Taner'den ayrıldığını öğrendim ve pek üzüldüm. Yanlış anımsamıyorsam o sırada Karşı Sanat adlı bir şirkette çalışıyor ve yeni eşi Ayşe'yle birlikte yaşıyordu. Sonra da Bursa'da bir köye yerleşti ve ilişkimiz neredeyse tümüyle koptu. Ta ki kurucu mütevelliisi olduğumuz Tarih Vakfı'nın İstanbul'daki bir-iki etkinliğinde karşılaşınca kadar.

Özkan, açık alını, güreşleri, iri çekik gözleri ve kocaman kartal burnuyla dikkat çekici bir tipti. Hele davudi sesiyle sözcüklerin üzerine basa basa konuşmaya başladığında çekiciliği daha da artardı. Hafifçe kamburdu ve bu küçük özrü, özellikle yürürken öylesine yakıştırdı ki kendine, bilerek böyle yürüdüğünü sanırdı. Espriüeldi; beklenmedik bir anda başını arkaya atarak patlattığı kahkahayı alaycı bir esprile tamamlar. Ortaya attığınız görüşü anında yerle bir ederdi. Sonra da inanmadığı görüşü ne kadar savunursanız savunun Nuh der peygamber demezdi. Timuçin de ben de hayali geniş insanlardık; Özkan ise gerçekçinin ileri gideni. Hiç unutmuyorum, bilgisayarların iş hayatına yeni yeni girmeye başladığı 70'li yılların sonuna doğru büyük bir yatırım projesi için ODTÜ'nün dev gibi bilgisayarını (o yıllarda

elektronik beyin denirdi) kullanıyorduk. Fransa'da öğrenim görmüş Haluk adında bir bilgisayar uzmanı da bize yardımcı oluyordu. Yurtdışında geniş çevresi olan Haluk birçok bilgisayar üreticisine mektup yazarak bilgisayarlar için Türkiye'nin büyük bir pazar olduğunu anlatmış ve şirketimiz adına müessesilik istemişti. İsteğe yanıt veren firmaların birinin mektubunda, öneriyi olumlu buldukları belirtiliyor ve görüşmeye gelmek için randevu talep ediliyordu. Timuçin heyecanla Türkçeye çevirerek okuduğu mektubu bitirince Özkan kafasını arkaya atıp öyle bir alaycı kahkaha patlattı ki, Timuçin de ben de donakaldık. "Daktilo kullanmayı bile doğru dürüst bilmezken bilgisayar mı pazarlayacağız, güldürmeyin insanı!" diyordu. Pek ender daktilo kullanır, sayfalar tutan raporları elle, üstelik de küçük harf yerine minik minik büyük harfler kullanarak yazardı. Bilgisayar hayalimiz o alaycı kahkahanın arkasında kaybolup gitmişti, çünkü onu ikna edilememiz mümkün değildi.

Özkan için yazacak o kadar çok şey var ki, sayfalar doldurur... O çok farklı ve özel bir insandı. Dön telefonla Bülent Erkenle'le konuşup onu anarken ikimiz de aynı görüşte birleşti. "Atipik", yani "nev-i şahsına münhasır" ender insanlardan biriydi ve bulunduğu her ortamda derin izler bıraktı. Onu hep yürek dolusu sevgi ve özlemle anacağız...

SİSMANOGLİO MEGARO'DA TARİH KONFERANSI KONSTANTİNOPOLİS MANASTIRLARININ İZİNDE

17 Mayıs 2016 günü Yunanistan İstanbul Başkonsolosluğu'nun Sismanoglio Megaro binasında İstanbul'un Doğu Roma geçmişiinden gelen manastırlara dair bir konferans düzenlendi.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Konferansta ilk olarak, Boğaziçi Üniversitesi'nden Dr. Anestis Vasilakeris, Studios Manastırı (İmrahor Camii) üzerine konuştu. Vasilakeris sözlerine 2013 Kasım'ında Studios Manastırı'nın yönetiminin Ayasofya Müze Müdürlüğü'nden alınıp Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilmesine ve camiye dönüştürülecek olmasına dikkat çekerek başladı. Bu durumun yapı için tehlike arz ettiğini belirten Vasilakeris, arkeolojik bir alanın işleyen bir binaya dönüştürülecek olmasının yapıyı koruma, yenilenme, restorasyon gibi faaliyetlerden uzak tutacağını belirtti. Ayrıca, bir katedral bir cami olarak yeniden inşa etme sürecinde bilgi eksikliğinin de büyük bir sorun teşkil edeceğini aktardı; Studios Manastırı'na dair bilgi eksikliğinin ise eksik kaynaklar, arkeolojik araştırma ve gözlem yoksunluğu sebeplerinden var olduğunu sözlerine ekledi. 1894'teki depremden sonra 1907-1909 yılları arasında Konstantinopolis Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından alanın temizlendiğini ve bir *opus sectile* mozaikle sunak altında bir kilise malzemesinin keşfedildiğini aktaran Vasilakeris, 1982'de Alman arkeolog Urs Peschlow'un tuğla üzerindeki damgaları kanıt göstererek Vafizci Yahya'ya adanan kiliseyi 450 yılı civarına tarihlendiğini ifade etti; manastırdan geriye sadece avlusuyla birlikte kilisenin ve sarnıcın kaldığı bilgisini verdi ve kilisede ayrıca yok olmak üzere olan

opus sectile mozağın de görülebileceğini belirtti Aynı zamanda üzerinde çalıştıkları ve manastıra dair bilgiler içeren www.studiosmonastery.com adlı sitesi tanıttı. Ardından, Vafizci Yahya'ya adanan ana kilisenin 460 yılı civarında "Akoiemtoi" adı verilen ve "Uykusuzlar" anlamına gelen bir keşişler tarikatı tarafından yönetildiğini, bununla birlikte manastırı ünlendiren asıl kişinin Aziz Teodor olduğunu belirtti. Aziz Teodor'un 700 ila 1000 kişilik bir keşişler topluluğunu yönettiğini, bu topluluğun bir konfederasyon gibi olduğunu ve "Metochia" adı altında şehir dışına taşınmış faaliyet gösterdiğini belirtti. Studios Manastırı'nın, imparatorluk topraklarındaki diğer manastırlar için bir karargâh hâline geldiğini ve 11. yüzyıldan itibaren etkisinin Rusya'ya ulaştığını, Aziz Teodor'dan sonra, manastırın üç patrik çıkardığını ve üç imparatorun inziva yeri olduğunu anlattı. Aziz Teodor'un ayrıca, öğrenim ve kitap çoğaltma konularında manastırın geliştiğini, özellikle klasik metinlerin burada çoğaltıldığını, bu durumun Makedon Rönesansı olarak adlandırılacak hümanistik dönüşüme katkı sağladığını ifade etti Buna ilişkin olarak, Studios Manastırı'ndan çıkan ve Moskova, Londra ve Vatikan'da bulunan mezmur kitapları örnek gösterdi. Yazmaların yanında çeşitli ikonların da manastırdan üretilerek, dünyanın çeşitli bölgelerine yayıldığını anlattı. Vasilakeris ayrıca 1422 senesinde Cristoforo Buondelmonti tarafından

çizilen ve şehrin ele geçirilmesinden önce Konstantinopolis ile Pera'yı gösteren tek harita olan haritada Studios Manastırı'nın, Altın Kapı yakınlarında bir bazilika olarak yansıtıldığını; manastırın sahile, Altın Kapı'ya ve Şehrin arka caddesi olan Mese Bulvarı'na yakın bir konumda bulunduğunu; VIII. Michael Palaeologos'un, 15 Ağustos 1261 senesindeki Altın Kapı'dan şehre girişinde, ilk olarak durduğu yerin bu manastırı olduğunu ve imparatorun buradan sonra Ayasofya'ya yol aldığını ifade etti. VII. Konstantin tarafından 10. yüzyılda yazılan Törenler Kitabı'na göre, imparator ve beraberindekilerin, Vafizci Yahya'nın kesik kafasının korunduğu Studios Manastırı'na deniz yolundan gidip, iskeleye geçtikten sonra açık bir avludan, bazilikanın sağ narteksinde girip ayinlere katıldığını; denize bakan duvarların dibinde bir şapelin bulunduğunu; tarihi kaynaklara göre bu şapelin Meryem Ana'ya (Theotokos), bazilika yakınlarında bulunan başka bir şapelin ise Aziz Yorgo'ya adanmış olduğunu belirtti. Studios Manastırı şehir içinde inşa edilmiş olduğundan, kırsal bölgelerde kurulan manastırlardan farklı olarak çok sıkışık bir düzende olduğunu da sözlerine ekledi. Manastırın kuzeybatısına doğru 19. yüzyıldan bir kilisenin bulunduğunu belirten Vasilakeris, bu kilisenin de en son 1955 senesinde tamirat gördüğünü ve bir zamanlar Aziz Yorgo'ya adanmış olan şapelin yerinde bu kilisenin, bölgede 19. yüzyılda bulunan Karamanlı nüfusu için popüler olan Aziz Konstantin'e adanmış olarak yükseldiğini;

manastır civarında ayrıca deniz duvarlarına bitişik olup 18. yüzyıldan kalan ve Surp Hovhannes'e (Aziz Yuhanna) adanmış olan, aslen bir Ermeni hastanesinin şapeli olarak inşa edilip 1743 yılından 1835'e kadar ayakta kalan ve 1964'te son hâlini alan olan bir kilisenin var olduğunu aktardı. Vasilakeris'ten sonra sözü alan, Koç Üniversitesi ve Stavros Niarchos Vakfı Geç Antikçağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi araştırmacısı Dr. Nicholas Melvani ilk olarak Konstantinopolis'te manastır hayatının başlangıcıyla birlikte manastırlar ve imparatorluk arasında güçlü bir bağın oluştuğunu ve manastırların şehir dışından içine doğru bir yayılım gösterdiğini vurguladı; konuşmasının devamında manastırların geleneksel olarak I. Konstantin ve II. Teodosius duvarları arasında yayıldığını, 12. yüzyıl boyunca ise Haliç boyunca uzanma eğilimine girdiğini. Latin istilası boyunca pek çoğunun terk edildiğini, bazılarının ise Batılı keşişler tarafından ele geçirildiğini, bu durumun VIII. Michael'in şehri tekrar ele geçirdikten sonra değiştiğini ifade etti. Şehir tekrar ele geçirildikten sonra manastırlar arasındaki bağ gevşediğini, fakat imparatorluk bir şehir devlet hâlini aldığından şehrin yine de, özellikle Galata'daki Ceneviz kolonisinin etkisiyle uluslararası arenada önemli bir yer tuttuğunu vurguladı. Ayasofya civarında bulunmuş olan Mangana Manastırı'nın 11. yüzyılda IX. Konstantin Monomakhos tarafından kurulduğunu, 1261'den sonra VIII. Michael'e yakın olan Patrik III. Gennadios

tarafından yenilendiğini, İmparator VI. Yohannes Kantakuzenos'un da 14. yüzyılda yapıyı yenilediğini ve yaşamının geri kalanını burada keşiş olarak sürdürdüğünü ifade etti.

İspanyol gezgin Clavijo'ya göre, 15. yüzyılda Mangana Manastırı'nın hâlâ etkileyici bir şekilde ayakta durduğunu ifade eden Melvani, 15. yüzyıl boyunca da bu yapının önemli bir hac merkezi olduğunu; ayrıca Konstantinopolis için kutsal olan Meryem Ana Hodegetria ikonunu da barındırdığını fakat ikonun, şehrin ele geçirilmesinden sonra Osmanlılar tarafından yok edildiğini; manastırdan kalan kanutların sadece, Hodegon Kilisesi'nde üretilen yazmalar olduğunu vurguladı. Konstantinopolis'in kuzeybatısında bulunan Vlaherna Sarayı civarının başka bir önemli merkez olduğunu ifade eden Melvani, bu civarda bulunan Kariye'ye de değindi; binanın 6. yüzyıla tarihlenilebileceğini, 1316-1321 yılları arasında nüfuzlu devlet adamı Teodor Metochites tarafından onarıldığını ve genişletildiğini aktardı. Hodegetria ikonunun, 1453 senesindeki Osmanlı kuşatmasında bu manastırda korunduğunu söyleyerek, kuşatma esnasında surlar üzerinde bu ikonun şehri korumak adına dolaştırıldığını belirtti. Metochites tarafından yapılan yenileme ve genişletmede bir yan şapelin eklendiğini, ana kubbenin yeniden inşa edildiğini ve kilise içinin mermerle kaplandığını, ayrıca yenileme esnasında 6. yüzyıldan sütun başlıklarının kullanıldığını ifade etti. Cıvarda bulunmuş başka bir manastır olan Petra Vafizci Yahya Manastırı'ndan da bahsederek, bu manastırın da 6. yüzyıla ait olup 13. yüzyılda Sırk kral Miluti tarafından yardım gördüğünü, 15. yüzyılda ise bir yüksek öğretim kurumu hâline geldiğini ve İtalyan Rönesans'ını etkilediğini söyledi. Petra Vafizci Yahya Manastırı'nın yerinin tam olarak bilinmediğini, bununla birlikte şimdilerde futbol sahası olan Aetius Sarnıcı'na, şimdi tam olarak ayakta olmayan Odalar Camii'ne ve

Kasım Ağa Camii'ne yakın olabileceğini belirtti. Pantokrator Manastırı'ndan da bahseden Melvani, bu yapının Haliç'e ve zamanın Venedik mahallesine yakın olan şimdinin Vefa semtinde I. Aleksios Komnenos tarafından kurulup 1261'de VIII. Michael tarafından yenilendiğini, II. Manuel ile VIII. John'un da burada gömülü olduğunu ifade etti. İmparatorlar haricinde aristokratların da Haliç civarında manastırlar inşa ettirdiğinden bahsederek, VIII. Michael'ın yeğeni Teodora Palaiologina tarafından 13. yüzyılda kurulan Azize Teodora Manastırı'nı örnek gösterdi ve Vefa Kilise Camii'nin bu yapının bir parçası olabileceğini, ayrıca Teodora Palaiologina'nın, yaşamının son yıllarını burada rahibe olarak geçirdiğini ekledi. Manastırların ayrıca, şehir içerisinde Langa bölgesinde (Yenikapı) ve Alın Kapı civarında bağlarının ve Haliç sahillerinde evlerinin olduğunu; 1261'den sonra şehrin ve Bizans İmparatorluğu'nun canlanmasında anahtar rol oynadıklarını, Palaiologos hanedanının Bizans mirasını devam ettirdiğini ifade etti. 1453 senesinden sonra manastır yaşamının neredeyse tamamen sona erdiğini ifade eden Melvani, Studios Manastırı'nın boşaltılmasını ve Mangana Manastırı'nın, Topkapı Sarayı'nın yapılması için yıkılmış olmasını örnek

gösterdi. Bazı manastırların ise dervişler tarafından ele geçirilmiş olduğunu ve dini etkinliğin böylece devam ettiğini ifade etti. Bununla birlikte, Adalar'daki manastırların manastır yaşamını sürdürme görevini devralmış olduğunun da altını çizdi. Melvani'den sonra, yine Koç Üniversitesi ve Stavros Niarchos Vakfı Geç Bizans ve Antikçağ Araştırmaları Merkezi araştırmacılarından Dr. Silvia Pedrone, 19. yüzyılda Konstantinopolis'i ve Osmanlı topraklarını keşfe çıkan Charles Texier'den, anılarından ve çizimlerinden bahsetti. 1833 senesinin Mayıs'ında 4000 frank ve çeşitli kıymetli mektuplarla seyahatine başlayan Texier'nin, aynı senenin Eylül ayında Konstantinopolis'e vardığını ve Fransız büyükelçisinin huzuruna çıktığını ifade eden Pedrone, bunun Doğu Misyonu olarak adlandırılan projenin bir parçası olduğunu; Texier'nin Anadolu seyahati öncesi şehirde sekiz ay geçirdiğini ve Osmanlı topraklarındaki ilk zamanlarında, Fransız kütüphaneleri için elyazmalarıyla çalıştığını, fakat sonrasında kiliselerin, manastırların, sarayların ve yıkıntıların çizimine yöneldiğini ifade etti. Texier'nin çizimleri arasından Studios Manastırı'nın (İmrhor Camii), Pantokrator Manastırı'nın (Zeyrek Camii) ve Tekfur Sarayı'nın, Aziz

Sergius ve Bacchus Kilisesi'nin (Küçük Ayasofya Camii), Pantepotes Kilisesi'nin (Eski İmaret Camii) ve Konstantin Lips Manastırı'nın (Fenari İsa Camii) çizimlerini örnek olarak gösterdi, ayrıca seyahatin mektuplarının Fransız Ulusal Arşivi'nde korunduğunu söyledi. Studios Manastırı'nın Texier zamanında, 1782 yılındaki Samatya yangını sonrasında çatısı onarılmış biçimde bulunduğunu ifade eden Pedrone, bazilika içerisindeki dört kompozit başlıklı sütunun tasvir edildiği bir başka çizimin de bulunduğunu. Aziz Sergius Bacchus Kilisesi'ne ait naosun ve sütun başlıkları üzerindeki monogramların çizimlerinin var olduğunu ifade etti. Pantepotes Kilisesi'nden bahsederken, Texier'nin, manastır yapısının bitişindeki yapının yıkıntılarının hâlâ görünür olduğunu dönemin patriğinden öğrendiğini söyledi. Konstantin Lips Manastırı'nın da Texier tarafından sadece ön kısmının ve cephesinin çizildiğini belirtti. Pedrone, Pantokrator Manastırı çizimleri arasında yedi heykel, bir *opus sectile* mozaik ve İmparatorçe Irene'ye ait olduğu düşünülen lahdin çizimlerinin bulunduğunu. Söz konusu lahdin 1921 senesinde Ayasofya'ya taşındığını söyledi. Texier'nin ayrıca şehrin sarnıçlarını da çizimlerine kattığını belirterek, Ayasofya'yı örnek göstereli,

Pantokrator Manastırı.

TARİH DERSİ TASLAK ÖĞRETİM PROGRAMLARI ÜZERİNE LİSE ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞÜ

Çeşitli özel okullarda çalışan 14 öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Mart ayı içerisinde yayınladığı dört yıllık lise tarih öğretim programları taslağını tartışmak üzere 14 Mayıs Cumartesi günü Tarih Vakfı'nda bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya Tarih öğretmenleri Fırat Güllü, Alihan Akpınar, Mustafa Arpacı, Ahmet Gündoğan (Terakki Vakfı Okulları), Duygu Bayramoğlu (F.M.V. Erenköy Işık Lisesi), Ariş Akdeniz (F.M.V. Nişantaşı Işık Lisesi), Hülya Kınık, Mehtap Çiçek (Özel Sezin Okulları), Hasan Tahsin Özkaya (Üsküdar Amerikan Lisesi), Elif Aköz (Özel Koç Lisesi) ve Işıl Kandolu (Sainte Pulcherie Fransız Lisesi) ile Felsefe öğretmenleri Yılmaz Murat Bilican (İzmir Amerikan Lisesi), Çiğdem Şimşek (Terakki Vakfı Okulları) ve Edebiyat öğretmeni Zeynep Adıgüzel (Ulus Özel Musevi Okulları) katıldı. Toplantı sonrasında öğretmenler tarafından kaleme alınan aşağıdaki metni bu sayıda yayımlıyoruz. Yuvarlak masa toplantısının tam metnini de Toplumsal Tarih'in sonraki sayılarında yayımlamayı planlıyoruz.

Milli Eğitim Bakanlığı, Mart ayı içerisinde resmi internet sitesinde, 9, 10, 11. ve 12. sınıflar için yeni bir tarih öğretim programı taslağı yayınladı. Bakanlık yayın tarihinden sonra, bu programlara dair görüşlerin belirtilmesi için çok kısa bir süre tanıdı. Programın kimler tarafından, nasıl hazırlandığını bilmiyoruz, çünkü akademik arka planına dair bir bilgi sitede yer almadığı gibi, hazırlayanların isimleri de belirtmemiş. Birkaç gün gibi kısa bir süre içinde eleştiri ve görüşlerini yazabilmiş insanların yazdıklarının nasıl ve kimler tarafından değerlendirileceğine dair de bir fikrimiz yok. Programın

pilot uygulamalarının yapılmadığı ve aksaklıkların "Kervan yolda düzülür" mantığıyla giderilmeye çalışılacağı ise hepimizce malum. Toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren böylesine kapsamlı bir programın bu şekilde katılımcılıktan uzak ve toplumun değişik kesimlerinin katılımına kapalı olarak hazırlanması kabul edilemez. Bu durum zaten daha en başından sorumlu bir yaklaşımla bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Program geliştirilirken, çeşitli sivil toplum örgütlerine ve üniversitenin ilgili bölümlerine yollanıp farklı kesimlerin görüş ve düşünceleri alınabilir,

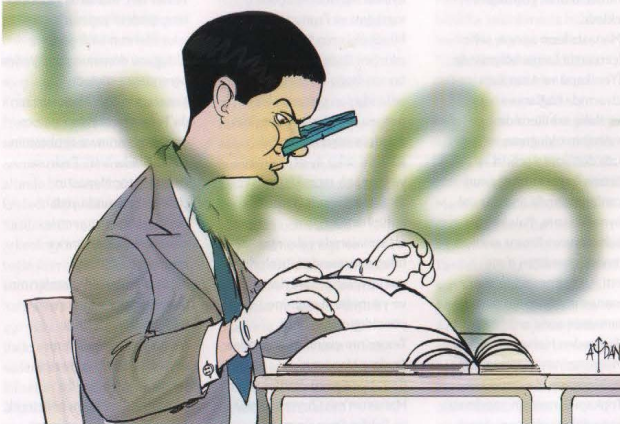
öğretmenlerin ve öğrencilerin fikirlerine başvurulabilir ama Bakanlık yetkililerinin böyle bir girişimi olmadı.

Programın içeriğinde de ciddi problemlerin, daha doğrusu çelişkilerin olduğunu düşünüyoruz. Giriş bölümünde dile getirilen, yeni bir program hazırlama nedenleri ve eleştirileri ile programın kendisinin neredeyse tamamen farklı olduğu söylenebilir. Öyle ki, bu metinlerin adeta farklı yaklaşım ve perspektife sahip iki farklı kişi tarafından yazılmış olduğu izlenimi doğuyor.

Giriş bölümünde, yeni bir programa neden ihtiyaç duyulduğuna dair eski

program üzerinden iki temel eleştiri yapılmakta. Eleştirilerden birincisine göre, 19. yüzyılda ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte tarih dersleri, ulus devletin arzuladığı vatandaşları yetiştirmek için kullanılmıştır. Bu nedenle tarih dersleri, belirli bir anlayışın öğrencilere ezberletilmeye çalışıldığı sıkıcı, ezberci ve gündelik hayatın sorunlarına karşılık veremeyen derslere dönüşmüştür.

Bu eleştiri noktalarından yola çıkarak, yeni programın amacının öğrencilere farklı tarih perspektiflerinin olduğunu göstermek, "öğrencilere bilgi sağlama yanında çağımızda daha çok ihtiyaç duyulan eleştirel düşünce, sorgulama, problem çözme, yaratıcı düşünme ve kendini ifade gibi temel becerileri kazandırmak" olduğu ifade ediliyor. Ancak birçok eğitimcinin olumlu yaklaşabileceği bu amaçların izlerini programda görmek mümkün olmuyor. Öncelikle ulus devletçi tarih anlayışının temel kavramları tüm program boyunca kullanılmaya devam ediliyor. Örneğin programın genel amaçları arasında, "Türk milletinin tarihini insanlık tarihi bağlamında karşılaştırmalı olarak kavratmak", "Türk milletinin ve kültürünün geçmişten bugüne serüvenini tarihi olarak kavratmak" gibi iki temel

amaç yer almakta; yani giriş bölümünde belirtilen ulus devletçi tarih dersi eleştirisinin aksine, zaten ezelden ebede kendini Türk milleti olarak tanımlayan ve kendine özgü bin yıllardır değişmez bir kültüre sahip sosyolojik bir grubun varlığı en başından kabul ediliyor ve program bu anlayış etrafında şekilleniyor. Yine programın öğrencilere kazandıracağı değerler arasında vatanseverlik, milli değerlere duyarlı olmak gibi hedeflerin bulunması evrensel insanlık değerlerinden ve dünya vatandaşı olma düşüncesinden sıyrılarak, ulus devletçi anlayıştan uzaklaşmadığını gösteriyor. Bununla birlikte bu programla, öğrenciye farklı tarih perspektiflerinin var olduğunu göstermek, eleştirel düşünme becerisini geliştirmek gibi amaçların hayata geçirildiği de ileri sürülemez. Örneğin "Osmanlı dünya tasavvurunda insanın merkezi konumda bulunduğunu kavrar", "İrfan geleneğinin insanın talim ve terbiyesinde öne çıktığı değerleri kavrar", "Din ve inançların insanların toplu olarak yaşama larını sağlayan birleştirici bir unsur olduğu tarihi örnekler üzerinden incelenir", "İnsanın, yeryüzündeki varoluşunu

anlamlandırmak için inanç sistemlerine ihtiyaç duyduğunu fark eder", "Tek tanrı inancının insanlık tarihiyle birlikte ortaya çıktığını ve süreç içerisinde çoktanrılı inanış sistemlerine dönüştüğünü fark eder" şeklinde ifade edilen amaçlar, yine öğrencilere tek bir tarih perspektifinin dayatılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu örneklerle kolaylıkla başkaları da eklenebilir.

Böyle bir tarih anlayışının olamayacağı ve öğrencilere öğretilemeyeceğini söylemiyoruz elbette. Ancak bu tarih öğretimi anlayışı, öğrenciye kavranması gereken tek ve mutlak bir doğru olduğu izlenimini vererek, giriş bölümünde belirtilen çokperspektifli bakış açısına ve eleştirel görüşe sahip öğrenciler yetiştirme amacına düpedüz ters düşen bir yaklaşım sergilemektedir. Örneğin, feminist tarih perspektifi, sınıf merkezli tarih perspektifi, çevre merkezli tarih perspektifi gibi farklı yaklaşımları programda görmek mümkün değildir. Bu programda tarihin öznelri olan kadınlar yoktur, sınıflar yoktur ve yine Anadolu tarihinin bir parçası olan "kadim" halkların (Ermenilerin, Rumların, Kürtlerin,

Süryaniler, Ezidiler vs...) izi dahi görünmemektedir.

Kronolojik yapılandırmadan kavramsal yapılandırmaya geçildiği söylenen programın çok dikkatli bir şekilde tartışılması gerekmektedir. Bu yaklaşım öğrencilerin kafalarında bütüncül bir tarih perspektifi oluşturmaları yönünde bir engel teşkil edebilir ve mutlaka pilot uygulamalarla sınanmalıdır. Kavramsal olarak tartışılan konularda örnek durumların da neye göre seçildiği belli değildir. Ders süreleri artırılmamış, bununla birlikte konu yükünün azaltıldığı iddia edilmiştir; ancak dikkatle incelendiğinde görüldü ki aslında müfredatı yeni konu ve kavramlar eklenmiştir. Ders saatleri artırılmadan konu yükü artırıldığında, deneyimle sabittir ki, öğrencinin etkinliklerini temel alan yapılandırmacı bir yaklaşım geliştirilemez ve ezberci eğitim kaçınılmaz hale gelir. Bütün bunların ötesinde ve üstünde olmak kaydıyla, programın en büyük problemlerinden biri, üzerine oturtulduğu temel perspektiftir. Bu perspektife göre insanlık tarihi ikiye ayrılır: Şu an içinde yaşamakta olduğumuz modern çağ ve modern çağ öncesinde yaşanan

"kadim dünya". Modern dünya insanlığı kadim değerlerinden uzaklaştırmış; Stalinizm, faşizm, pozitivizm, sekülerizm gibi yaklaşımların gelişmesini sağlamıştır. Bu türden modern yaklaşımlar insanlığa mutluluk getirmemiştir. Dolayısıyla yapılması gereken, öğrencileri kadim dünyanın, yani bir tür "asr-ı saadet" in değerleriyle yeniden buluşturmak; çünkü insanlığın gerçek ve doğru değerleri kadim dünyanın irfanında ve hakikat anlayışındadır. Modernizm ve modern dünya; elbette pek çok açıdan eleştirilebilir ancak bu eleştirinin karşısına idealize edilmiş bir "kadim dünya" kavramının yerleştirilmesi, bütün olumlu kazanımlar ve değerler kadim dünyaya mal edilirken, bütün olumsuzlukların modern dünyayla özdeşleştirilmesi oldukça tartışmalı bir yaklaşımdır.

Böylesine problemli bir paradigmayla şekillendirilmiş bu programın 21. yüzyıl Türkiye'sinin gençlerine ne kazandıracağı tartışmaya açıktır. Bu bağlamda programın başta temel paradigmasına, ardından hazırlanış biçimine ve içeriğine yönelik eleştirilerini kamuoyunun dikkatine sunmak istiyoruz.

ULUSLARARASI SEVGİ GÖNÜL BİZANS ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumları dizisinin dördüncüsü.

23-25 Haziran 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilecek. Vehbi Koç Vakfı ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) tarafından organize edilen sempozyuma, ANAMED'in İstanbul-Beyoğlu'nda bulunan binası ev sahipliği yapacak.

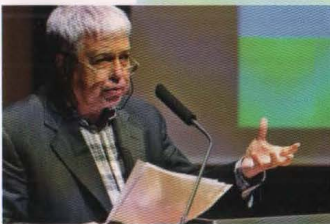
Sempozyumun teması «Coğrafi ve Etnik İmgelemede Bizans Kimliği ve Öteki» olarak belirlendi. Üç gün sürecek ve dokuz oturum halinde düzenlenecek olan etkinlikte 25 tebliğ sunulması öngörülmüyor. Katılımcılar arasında yurtdışındaki üniversitelerde görev yapan yabancı Bizans araştırmacılarının yanı sıra, Kutlu Akalın, Suna Çağaptay,

Koray Durak, Seçkin Evcim, Buket Kitapçı Bayrı, Ferhan Mollaoğlu, Nevra Necipoğlu, Yelda Uçkan, Tolga Uyar, Gündir Varinlioğlu ve Sercan Yandım Aydın gibi Türkiye'deki akademisyenler de yer alıyor. Dördüncü Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu'nun amacı, Bizans bağlamında «ötekli» imgesinin oluşmasında etkili olan coğrafi, etnik ve diğer tüm unsurlar arasındaki karmaşık ilişkinin, yazılı kaynaklar, sanatsal ve maddi bulgularla sorgulanması; Bizanslıların ötekilerden bahsederken kendilerini nasıl anladıklarını incelemesi» olarak tanımlandı. Bu kapsamda sempozyum tebliğlerinin, beş temel alanda yeni bilgi ve değerlendirmeleri içermesi öngörüldü. Bu beş alan, «coğrafi ve etnik imgelemede öteki», «Tiziki dünya imgelemi (oukoumene)», «öteki dünya imgelemi», «öteki/egzotik ile karşılaşmalar

ve ötekinin benimsenmesi» ve «pagan, Greko-Romen mirasın algılanışı» şeklinde sıralanıyor. Açılış konuşmaları ve Nevra Necipoğlu'nun sunusuyla başlayacak olan sempozyumun ilk gün oturumları, «Bizans'ta Tarihsel İmgelem», «Bizans'ta Uzun Kavramsalallaştırılması» ve «Öteki Coğrafyalar» başlıkları altında düzenlenecek. İkinci gün, «Dini ve Etnik Öteki» başlığı altında iki ayrı oturum düzenlendikten sonra «Ortodoksluğun Sınırlarında» başlıklı oturuma geçilecek. Son günün oturum başlıkları ise «Ortaçağ Anadolu'sunda Kültürlerarası Karşılaşmalar I», «Ortaçağ Anadolu'sunda Kültürlerarası Karşılaşmalar II» ve «Kimliğin Görsel İfadeleri» şeklinde sıralanıyor. Sempozyumun kapanış değerlendirmesi, Ohio State Üniversitesi'nden Anthony Kaldellis tarafından yapılacak. Uluslararası Sevgi Gönül

Bizans Araştırmaları Sempozyumları, Türkiye'deki Bizans araştırmalarının yaygınlaşması ve Bizans kültür mirasına sahip çıkılması için sarf ettiği çabalarla tanınan Sevgi Gönül'ün anısına düzenleniyor. Sevgi Gönül hayatattayken, Bizans araştırmaları alanındaki bilimsel çalışmaların paylaşıldığı etkinliklerin Türkiye'de de bir gelenek haline gelmesi için girişimlerde bulunmuş, ancak bunun imkânları gelişmemiştir. Gönül'ün anısına düzenlenen uluslararası sempozyumlar ise dokuz yıldır tekrar ediliyor ve gerek Türkiye'de gerekse uluslararası düzeyde önemli bir akademik ilgi odağı oluyor. 23-25 Haziran tarihleri arasındaki sempozyum ücretsiz ve herkese açık olacak. Ayrıntılı bilgi ve katılım formuna, sempozyum ana sayfası olan <http://sgsymposium.ku.edu.tr/> adresinden ulaşılabilir.

SAKIP SABANCI JÜRİ ÖZEL ÖDÜLÜ İLHAN TEKELİ'YE

Sabancı Üniversitesi Onursal Başkanı Sakıp Sabancı'nın vasiyeti üzerine verilen «Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülü», 11 Nisan 2016 Pazartesi akşamı Sabancı Center'da düzenlenen törenle bu yılki sahiplerini buldu. Bu yıl Jüri Özel Ödülü'ne Orta Doğu Teknik

Üniversitesi'nden Prof. Dr. İlhan Tekeli layık görüldü. İlhan Tekeli, şehir ve bölge planlama, planlama teorisi, makro coğrafya, göç coğrafyası ve politik davranış, Türkiye'deki yerel yönetimlerin teorisi ve tarihi, kentleşme ve kentsel politika, ekonomi politikası, Türkiye'nin ekonomi tarihi, kent ve toplum tarihi gibi çalışmalarıyla bu yılki Jüri Özel Ödülü'ne hak kazandı. Sakıp Sabancı'nın vasiyeti doğrultusunda Türk ve İslam sanatı, Türkiye tarihi, Türkiye ekonomisi, Türkiye sosyolojisi gibi alanlarda verilen Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülleri'nin on birincisinin sahipleri

belirleyen jüri Ayşe Parla, Neil Brenner, Engin İşin, Ayşe Kadioğlu, Fuat Keyman ve Ramazan Korkmaz'dan oluştu. 2016 yılının teması «Türkiye'de Yeni Merkezler: Kentlerde Ekonomi, Eğitim, Sanat ve Barış» olarak belirlendi. 11 Nisan akşamı düzenlenen törende Prof. Dr. İlhan Tekeli, ödülünü İstanbul Valisi Vasip Şahin, Sabancı Üniversitesi Kurucu Mütevelli Heyeti Başkanı Güler Sabancı ve Sabancı Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. A. Nihat Berker'den aldı. Aynı kapsamda, eğiştirik verilen iki makale ödülüne «Şehir Merkezi Kavramını Yeniden Düşünme» başlıklı

makalesiyle Cornell Üniversitesi'nden Azat Zana Gündoğan ve «Köpekler ve Kervan» başlıklı makalesiyle Florida Üniversitesi'nden Emrah Şahin layık görüldü. On bir yıldır verilen Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülleri, Sabancı Üniversitesi bünyesinde, Sanat Sosyal Bilimler Fakültesi ve İstanbul Politikalar Merkezi liderliğinde yürütülüyor. Yarışmaya başvuran makalelerin değerlendirmesi bağımsız ve uluslararası bir jüri tarafından yapılıyor. Bugüne kadar ödül için 31 ülkeden 350'ye yakın başvuru yapıldı.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TARİH VAKFI 25. YIL BELGESELLERİ DEVAM EDİYOR

Tarih Vakfı'nın 25. yılı vesilesiyle düzenlenen etkinlikler kapsamında, Nisan ayından bu yana İstanbul-Eminönü'nde bulunan vakıf binasında "Tarih-Bellek-Belgesel" başlığı altında ücretsiz belgesel film gösterimi ve tartışma etkinlikleri düzenleniyor. Bu kapsamda yapılan her belgesel gösteriminden sonra, belgeselin konusunu teşkil eden tarihsel bağlam ya da olgular üzerine çalışan bir tarihçi, gösterilen filmi "tarihinin bakış açısından" tartışıyor ve yorumluyor. Nisan ayı sonunda başlatılan ve belgeseli ve yönetmenlerle tarihçileri buluşturacak olan bu gösterim-tartışma dizisindeki başlıca amaç, "iki farklı disiplin olan tarih ile sinema dili arasındaki ilişkiyi ele almak" olarak tanımlandı. Gösterimler için, "farklı Türkiyelilik hallerini" yansıtan, bir

başka deyişle Türkiye'deki farklı din, dil veya kültürlerin taşıyıcısı olan toplulukları konu alan belgeseller seçildi. Etkinlikler kapsamında ilk olarak 30 Nisan Cumartesi akşamı Kayıp Vatan isimli belgeselin (Aydin Kapancık) gösterimi yapıldı. 1970 yılında İstanbullu Rum Kimon ve Maria Kosmeto ailelerinin hibesi yoluyla kurulmuş, anayurtlarından istekleri dışında ayrılmaya zorlanmış olan evs izve aciz durumdaki İstanbullu Rumlara kirazsız barınma ve sosyal destek imkânı sağlayan Kosmeto Vakfı'nda çekilmiş olan ve söz konusu vakfın etkinlikleri ile İstanbullu Rumların 1950 yılından günümüze kadar olan tarihinden kesitler sunan filmi ardından, İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü öğretim görevlisi Stefo Benlisoy'un katılımıyla bir tartışma gerçekleştirildi. 25 Mayıs 2016 akşamı düzenlenen ikinci etkinlikte ise senararyosu Rita Ender'e ait olan, kamera kurgusu

Yorgo Demir tarafından yapılan *Las Ultimas Palabras* filminin gösterimi yapıldı. Bu gösterime tarihçi tartışmacı olarak Ayşe Hür katıldı.

Ücretsiz olarak düzenlenen belgesel gösterimi ve tartışma etkinlikleri, Tarih Vakfı'nın web sitesinden takip edilebilir.

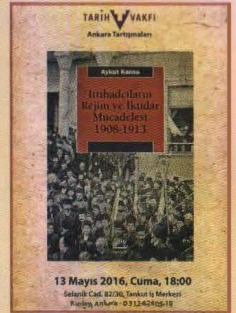
TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN YENİ BİR KİTAP: BİLDİRİLERİYLE 1974-1980 DÖNEMİ

SIKIYÖNETİMLERİ

M. Zafer Üskül'ün *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri* adlı kitabı, Mayıs ayı içinde Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlandı. Daha önce 1950-70 dönemi ve 12 Mart 1971 döneminin sıkıyönetim bildirilerini inceleyen Üskül, bu son çalışmasıyla birlikte, Türkiye'nin çokpartitli siyasal hayatında sıkça başvurulan ve gündelik hayata silahlı kuvvetlerin mutlak kontrolüne imkân veren sıkıyönetimlerle ilgili üçlemesini tamamlamış oldu.

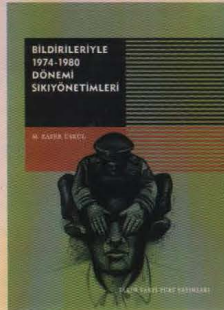
Gazete koleksiyonları arasında yapılan titiz bir inceleme neticesinde Üskül'ün *Bildirileriyle 1974-80 Dönemi Sıkıyönetimleri*, ağırlıklı olarak iki olaya odaklanıyor. Bunlardan birincisi, 1974 Kıbrıs hareketinin ardından CHP-MSP hükümeti tarafından savaş ihtimali gerekçesiyle ilan edilen sıkıyönetimin geçici Sadi İrmak hükümeti ve ilk Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde grev, boykot ve öğrenci olayları gerekçe gösterilerek iç güvenliği de içine alacak şekilde uzatılması. İkincisi

ise, Maraş kıtlamının hemen ardından, 26 Aralık 1978'de önce 13 ilde ilan edilen, daha sonra genişletilerek 12 Eylül darbesine zemin hazırladığı kabul edilen sıkıyönetim kararları.

AYKUT KANSU, TARİH VAKFI ANKARA ŞUBESİ'NİN KONUĞU OLDU

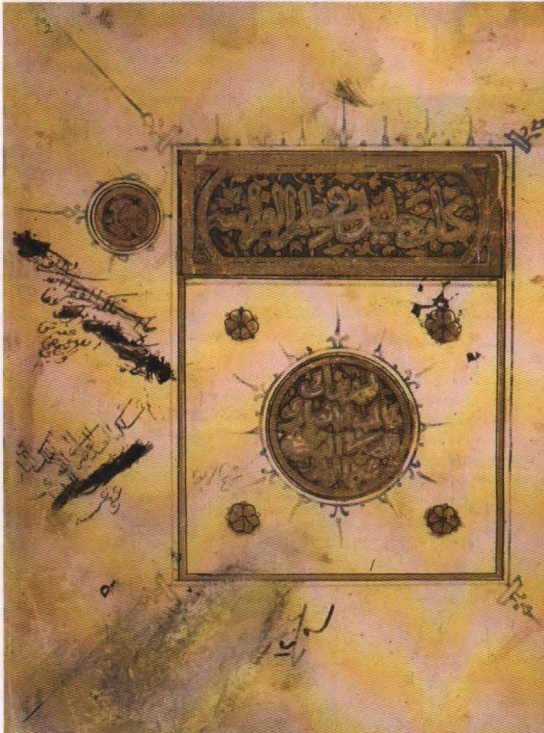
Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları'nın Mayıs ayındaki ilk konuyu Aykut KANSU oldu. KANSU, 13 Mayıs Cuma günü Tarih Vakfı Ankara Şubesi'nde, İletişim Yayınları tarafından kısa bir süre önce yayımlanan *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi: 1908-1913* adlı kitabının içeriği hakkında bir sunum gerçekleştirdi. Sunumunda yeni kitabının, daha önceki kitabı olan *1908 Devrimi* nin kaldığı yerden başlayıp Balkan Savaşları'na kadar geçen beş yıllık sürede Meclis-i Mebusan'da, eski rejim yanlısı monarşist güçlerle yeni rejimin mimarları olan İttihatçılar arasındaki mücadeleyi konu edindiğini ifade eden KANSU, resmi tarihin "monarşistlerle İttihatçılar arasındaki" bu mücadeleye ilişkin anlatıdaki yanlışlarını ve eksiklerini, Bâbü'l gazetelerinden ve dönemin Batı medyasındaki gazetelerden gün gün aktardığı anekdotlarla açığa çıkardı. KANSU bu bağlamda, 1908-1913 arasındaki süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasetin Saray'ın kapalı kapılarının arkasındaki bir faaliyet olmakla birlikte halka ve kamuoyuna mal olan bir boyut kazandığını altını çizdi.

CİNSEL İÇERİKLİ BİR OSMANLI KIYÂFETNÂMESİ TA'RÎFNÂME-İ ZENÂNE*

HELGA ANETSHOFER, N. İPEK HÜNER-CORA VE İRVİN CEMİL SCHİCK

Dış görünüşten yola çıkarak insanların iç dünyasını "okumaya" ilişkin "ilm-i firâset" ya da Osmanlı'larda daha yaygın olan tabirle "ilm-i kıyâfet" öğretisine ilişkin pek çok eser yazıldı. "Kıyâfetnâme" başlığı altında toplanabilecek bu eserlerden biri de, 15 sayfalık taşbaskısı bir kitapçık olan Ta'rîfnâme-i zenâne'dir. 19. yüzyılın ortalarında basılmış ise de dili biraz daha erken bir dönemin, 18. yüzyılın Osmanlıca'sını yansıtan Ta'rîfnâme-i zenâne "kıyâfetnâme" adını taşımamakla birlikte içeriği açısından o gelenekten geldiğine şüphe yoktur.

Şemsüddin
ed-Dimeşkî'nin
Kitâbü'l-celîl
fi 'ilmi'l-
firâse başlıklı
fizyonomoni
kitabının
Memlûk
döneminde
istinsah edilmiş
tarihsiz bir
nüshasından
serlevha.

National Library of
Medicine, National
Institutes of Health,
MS A 58, v. 2a.
<https://www.nlm.nih.gov/indiv/arabic/images/1582a.jpg>

Satranc-ı Urefâ adlı tasavvufi oyunun Osmanlı tertibinde, eğer zar atışı bir oyuncuyu "ahlâk-ı hamide" (övgüye lâyık ahlâk) hânesine götürürse, oyuncu oradan hemen "cemâl" (güzellik) hânesine atlar. Bu şirin ayrıntı, eski devirlerden beri kişinin "iç" dünyasıyla "dış" görünüşü arasında varsayılan ilişkinin yansımalarından sadece biridir. Böyle bir ilişkinin varlığı henüz MÖ ikinci binyılda Babilillerce de tarz edilmiş olmakla birlikte,¹ Batı dillerine *physiognomy*, *physiognomie*, *Physiognomie* gibi imlâlarla girmiş olan, bu ilişkiyi konu eden "bilim" dalının adı Eski Yunanca φύσις (*fysis* - doğa, nitelik) ve γνῶμων (*gnomon* - yorumlayıcı) sözcüklerinin bileşiminden oluşan φυσιογνωμονία (*physiognomonía*) kelimesinden türetilmiş olup, görünürde ilk defa tıbbın kurucusu addedilen Hippokrates'te geçmektedir.²

Bu konuda yazılmış olan belki en ünlü klasik eser, yakın zamana kadar Aristoteles'e mâl edilen, ancak artık onun vefatından birkaç on yıl sonra (MÖ 300 civarında), şimdi "pseud-Aristoteles" (sözde Aristoteles)

diye adlandırılan kimliği belirsiz biri tarafından yazıldığı kabul edilen *Fysiognomonika* adlı risaledir.³ Erken devirlerde sihir ve falcılık gibi uğraşlarla ilişkilendirilmiş olmakla birlikte, fizyonomoniye Aydınlanma çağı çerçevesinde bilimsel bir kılıf verilmiş, 18. yüzyılın sonlarına doğru Johann Kaspar Lavater'in çalışmalarlarıyla konu yeniden ragbet görmeye başlamıştır. Örneğin Cesare Lombroso'nun *L'Uomo delinquente* (Suçlu Adam; Milano, 1876) adlı kitabında en ünlü ifadesini bulan kriminoloji teorisinin belkemiğini bu "bilimselleştirilmiş" fizyonomoni oluşturmıştır.

İrk temelli dünya görüşleri de fizyonomoniden bir hayli beslenmiş, aslında bireylerin kişiliğini görünüşlerinden çıkarsamak amacıyla güden bu öğreti giderek ulusların yahut ırkların kolektif niteliklerini belirlemek için de seferber edilmiştir. Mesela *pseudo*-Aristoteles'in hayvan türlerini "eril" ve "dişil" olarak sınıflandırmaya gibi 19. yüzyılda ırklar da cinsiyetlendirilmiş, belirli ırklara mahsus olduğu iddia edilen fiziki nitelikler o ırklara atfedilen manevi özellikleri belirlemekte kullanılmıştır.

'İLM-İ FIRASET VE 'İLM-İ KIYAFET

Aristoteles'in birçok eseri gibi *Fysiognomonika* da (onun eseri sınırlarak) Ortaçağ'da Arapça'ya çevrilmiş ve öğretinin İslâm âleminde yayılıp gelişmesinde çok etkili olmuştur.⁵ Abbasi halifesi el-Mansûr'un ünlü tercümanı Yahyâ ibnû'l-Batrik'in çevirip derlediği *Sırrü'l-esrâr* yahut *Kitâbü's-siyâse ve'l-firâse fî tedbiri'r-ri'âse* başlıklı kitapta yer alan bu metin daha sonra Lâtince'ye *Secretum Secretorum* adıyla çevrilerek Avrupa'da büyük ilgiyle okunacaktır. MS 1. yüzyılın sonlarında bugünkü Denizli yakınında, Laodikeia'da doğup sonradan İzmir'e yerleşen Markos Antonios Polemon'un⁶ (Arapça kaynaklarda Eflimûn) konuya ilişkin Yunanca eseri de Arapça'ya çevrilerek çok tanınmış ve kullanılmış, örneğin el-Câhiz *Kitâbü'l-hayâvân*'ında bu yazardan *sâhibü'l-firâse* diye söz etmiş-

tir.⁷ Bu iki başlıktaki *firâse/firâset* kelimesi, fizyonomoni ilminin Arapça İslâmî kaynakların çoğundaki karşılığıdır. Edward Lane'in taradığı klâsik Arapça sözlüklerine göre:

"فِرَاسَةٌ [firâsetün bi'l-'ayn - gözle firâsetl yahut بِالْفِطْرِ [bi'n-nazar - bakışla (firâset)] içgörü

Kıscası *firâset*, gözle bakarak insanların iç dünyasını öğrenmeye ilişkin bir öğrettir; bu bakımdan da fizyonomoni kavramını gayet iyi karşılamaktadır. Kâtib Çelebi, Taşköprü-zâde Ahmed b. Mustafa'nın *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde* adlı kitabında 'ilm-i firâset'i şöyle tanımladığını belirtmektedir:

yahut sezgisel algılamaya; yahut göz (veyahut dişsal belirtilerin tetkiki) yoluyla içsel, içe dönük veya içkin hâllerin, şartların, niteliklerin veya durumların algılanması veya irad edilmesi demektir İbnü'l-Kattan.⁸ *firâsetün*, Allah'ın gözdelelerinin zihnine yerleştirdiği bir beceridir ki onun sayesinde bazı insanların hâllerini, şartlarını yahut durumlarını kerâmetler ve kanaatle kestirimini doğru yönde uygulaması yoluyla bilebilirler. Ve ayrıca bir zanaattir (örneğin şimdilerde bu kelimeye karşılana fizyonomoni gibi) ki belirtiler, deliller ve deneyler yoluyla ve yaradılış ile eğilime dayanılarak öğrenilir ve bu sayede insanların hâlleri, şartları ve durumları bilinir İbnü'l-Esir el-Cezerî. Ve bir insandaki içsel bir niteliğin doğru kanaat sayesinde keşfedilmesidir lel-Feyyûmîl.⁸

"Bu bir ilimdir ki, renkler, şekiller ve organlar türünden dış durumlarından insanların karakterleri ve toptan dış yapıdan iç yapının sonuç olarak çıkarılması bu ilim sayesinde bilinir."⁹

Osmanlıca'da 'ilm-i firâset'ten ziyade genellikle 'ilm-i kıyâfet' terimi kullanılmıştır. Buradaki *kıyâfet*'in anlamı, günümüzde ilk akla gelen "giysi" değildir, her ne kadar gerçekten insanın simasına ruhunun giysisi olarak bakmak mümkün ise de.¹⁰ Arapça "tetkik etmek, iz sürmek" gibi anlamları olan bu kelime¹¹ İslâm öncesinde iki şekilde kullanılıyordu:

"قِيَافَةُ الْبَشَرِ [kıyâfetü'l-beşer], yani fizyonomoni, babası belli olmayan bir çocuğun nesebini, onu meşrulaştırma amacıyla, saptamaya yönelikti. [...] *Kıyâfet*, çocukla babası arasında zorunlu olarak var olan benzerlik

Şemsüddin ed-Dimeşkî'nin *ilm-i firâset* kitabının Osmanlıca çevirisi *Kıyâfetü'lâme*, (Başlıf tarihi 1291/1874) veya sonrası.)

ilkesi üzerine kuruludur. Bedenin bazı kısımları nirengi noktası vazifesi görürler; örneğin ayak tabanı, çünkü çoğu zaman çocukla babasının ayakları aynıdır lel-Mes'ü'dil. Ancak bu benzerlik noktaları her zaman açık değildir; onları keşfetmek, algı kabiliyeti ve mükemmel hafıza gerektirir ler-Râzil. [...]

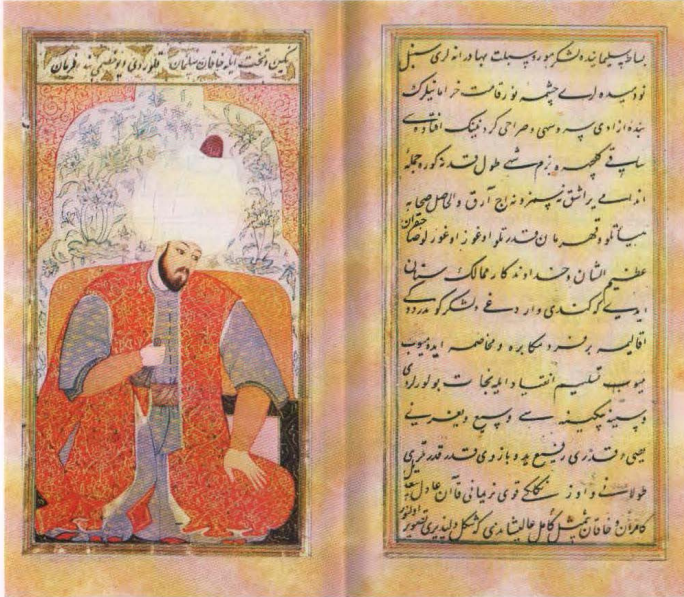
1680'de yayınlanan Meninski sözlüğünde şöyle bir örnek verilmektedir: "Arnavûd hâkiminin Iskender nâm bir hoş-kiyâfet oğlu var idi."⁴ Görüldüğü gibi burada "iz sürmek"le hiçbir ilgisi olmayan bir bağlamda, "güzel görünüşlü" anlamında *hoş-kiyâfet* sözcüğü kullanılmaktadır. Dolayısıyla 'ilm-i kiyâfet, "dış görünüş bili-

lbn-i Sînâ'nın günümüze ulaşmayan bir eseri ve bunların yanı sıra Ebû'l-Kâsim 'Abdülkerimü'l-Kuşeyrî ile lbnü'l-'Arabî"⁷ gibi önemli düşünürlerin bazı eserlerinde fizyonomoni hakkında bölümler bulunmaktadır. Farsça fizyonomoni kitapları arasında ise Kemâleddin 'Abdürrezzâk Kâşânî'nin, Dervîş 'Abdurrahmân Mîrek'in, Seyyid 'Alî Hemedânî'nin, Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin eserleri akla gelir.

OSMANLICA KİYÂFETNÂMELER

Türkçe metinlerden, dış görünüşle karakter arasında somut ilişkiler var-sayan en erken kaynaklardan biri, 11. yüzyılda yazılmış olan Karahanlı edib Yûsuf Has Hâcîp'in *Kutadgu Bilig*'idir.⁸ Çelebioğlu, konuya değinen en erken manzum Osmanlı metninin Bedr-i Dîlşâd'ın Sultan II. Murad'a sunduğu *Murâdnâme* adlı mesnevide yer aldığını, köle ve cariye satın alırken dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili olduğunu belirtmektedir.⁹ İkincil literatürde sorgulanmadan tekrarlanıp duran bu bilgi gerçi doğrudur ama, daha eski *mensur* metinler olduğu bu şekilde bilinçsizce göz ardı edilmektedir. Gerçekten de *Murâdnâme*, aslı Farsça olan *Kâbusnâme*'nin bir tercümesi olup, varlığı bilinen altı farklı çevirinin en sonuncusudur. Daha eski çevirilerde ise yine aynı fizyonomoni bilgileri mevcuttur, ancak o metinler manzum değil, *Kâbusnâme*'nin aslında olduğu gibi mensurdur.¹⁰ Bu eserlerin Farsça'dan çevrilmiş olması da sıklıkla göz ardı edilmekle birlikte çok önemli bir husustur, zira konunun Osmanlı edebiyatına İran yoluyla girmiş olması ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir.¹¹ Metinde kullanılmış olan terim '*ilm-i firâset*'tir.

Fatih döneminde yazılmış olduğu bilinen Sarıca Kemal'in *Firâsetnâme*'si günümüze ulaşmamıştır. Konuyla ilgili olup bugün elde bulunan en eski müstakıl kitap, Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin *Kiyâfetnâme* adlı manzum eseridir. Telif tarihi belli olmamakla birlikte yazarın 1448-1503 yılları arasında yaşadığı

Seyyid Lokman Çelebi'nin *Kiyâfetü'l-İnsânıyye fî Şemâ'il-i 'Osmânıyye*'sin-den Kanûnî Sultan Süleyman.

Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî 1216, v. 50b-51a.

قیافۃ الإسرائیة [*kiyâfetü'l-İsr/eseri*], çok hassas gözlem yeteneğidir, ki Araplar bunu en başta gündelik hayatta gösterirler. Ayak izlerinin tetkiki, yoldan çıkmış bir hayvanı, kaçmış bir reisi, kaybolmuş bir yolu vs. bulmasını mümkün kılar. Bir erkeğin ayak izleriyle bir kadınıninkileri, bir genç erkeğinkilerle bir ihtiyarıninkileri, bir beyaz adamıninkileri bir siyahıninkileri, bir yabancınkilerle bir yerlininkileri ayırt edebilir. Hattâ bir kadının bākire olup olmadığını bile tespit edebilir."¹²

Arap âleminde *kiyâfetü'l-beşer*'in yerini zamanla *firâset* almıştır. Osmanlılar ise, belki *kiyâfet* sözcüğünün Farsça'da kazanmış olduğu "dış görünüş, eşkal, benzerlik"¹³ gibi anlamlara dayanarak, fizyonomoniye çoğunlukla '*ilm-i kiyâfet* demeye tercih etmişlerdir. Örneğin ilk defa

mi" anlamına da gelmektedir. Bunun dışında '*ilm-i simâ*, '*ilm-i hutût*, '*ilm-i ebdân*, '*ilm-i kef*, '*ilm-i ihtilâc* gibi benzer fakat tatbikat alanları daha özgül ve sınırlı öğretiler de vardı.

Arapça, Farsça ve Osmanlıca dillerinde insanların yüzlerinin ve bedenlerinin nasıl "okunması" gerektiğine dair birçok risâle yazılmıştır.¹⁴ Örneğin İmâm Şâfiî'nin günümüze ulaşmayan bir eseri, Arapça yazılan ilk fizyonomoni kitabı addedilmektedir. Onun dışında Ebû Yûsuf Yâ'kub el-Kindî'nin *Risâle fî'l-firâse*'si, Ebû Bekir'l-Râzî'nin *el-Mansûr*'si, Ebû Sehlî'l-Mesihî'nin *Firâsetnâme*'si, Fahreddinü'r-Râzî'nin *Kitâbü'l-firâse*'si, Şemsüddin Ebû 'Abdullâh Muhammedü'd-Dimeşkî'nin (daha sonra Osmanlıca'ya da çevrilmiş olan*) *es-Siyâse fî ilmi'l-firâse*'si,

bilinmektedir.²⁴ Konuya ilişkin Osmanlıca metinlerin birçoğu bunun gibi *kıyâfetnâme* adıyla bilinir. En önemlileri arasında²⁵ Fırdevsî-i Rûmî'nin *Fırâsetnâme*'si, İlyâs b. 'İşâ-yı Saruhanî'nin *Kıyâfetnâme*'si, 'Abdûlmecid b. Şeyh Nasuh'un *Kıyâfetnâme*'si, Mustafâ b. Evranos'un *Kıyâfetnâme*'si,²⁴ Talîkî-zâde'nin *Fırâsetnâme*'si, Bâli-zâde Mustafâ'nın *'İlm-i fırâset* yahut *Risâle-i kıyâset-i fırâset* adlı eseri,²⁵ Nesimî'nin *Kıyâfetü'l-fırâse*'si, Niğdeli Visâlî'nin *Vesiletü'l-'irfân*'ı,²⁶ Seyyid Lokmân b. Hüseyin'in *Kıyâfetü'l-insânîyye fi şemâ'ili'l-'Osmâniyye*'si,²⁷ 'Ömer Fânî'nin *Kıyâfetnâme*'si, Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin *Kıyâfetnâme*'si²⁸ ve Mustafâ Hâmi Paşa'nın *Fenn-i kıyâfet*'i gibi telif²⁹ eserlerle Şâbân-ı Sivrihisârî,³⁰ 'Ömerü'l-Halvetî ve Gevrek-zâde Hafız Hasan'ın çevirileri sayılabilir. Ayrıca yazarları belirsiz birçok başka *kıyâfetnâme* kütüphanelerde araştırmaçıları beklemektedir.³¹

Yukarıda adı geçen *kıyâfetnâme*'lerin yanı sıra, daha yakın dönemlerde yazılmaya ve yayınlanmaya devam eden benzerleri de özellikle ilginçtir. Bunlardan *Kıyâfetnâme-i cedîd*, Sultan 'Abdûlmecid'e cülusu (1839) münasebetiyle takdim edilmek üzere Tâhir 'Ömer-zâde Yûsuf Hâlis tarafından Lavater'den özetlenip çevrilerek ve resimleri "Türk-leştirilerek" yayınlanmıştır.³² Eserde verilen 32 şekildeki insanlar *'ilm-i kıyâfet* cihetinden tek tek irdele-nerek *kıyâfet-şinâs*'lık "öğretimi" amaçlanmıştır.

Son dönemin popüler yazarlarından A'vân-zâde Mehmed Süleymân Bey'in³³ ise konuya ilişkin bir değil iki kitabı vardır. Bunlardan *'Ulûm-ı hafıyyeden: 'İlm-i kıyâfet. Simâ ve kıyâfet vâsitasıyla keşf-i ahlâk ve tabâyi'* adlı kitapçıkta³⁴ adı "mütercim" olarak anılmakta ise de, Erzurumlu İbrâhim Hakkî'dan yapılan uzun alıntı A'vân-zâde'nin çevirenden ziyade derleyen/yazan olduğunu düşündürüyor. Eserin ilginç bir boyutu, son bölümlerinin "Milletler ve Tedkîkât-ı Sîmâ'ıyye"

ile "Simânın Şekli ve Muhtelif Milletler" konularına eğilmesidir. A'vân-zâde'nin öteki kitabı *'Ulûm-ı hafıyyeden: Musavver ve mükemmel kıyâfetnâme* başlığını taşımaktadır³⁵ ve bu bol resimli uzunca eserin fizyonomik özellikleri üzerinde durmaktadır. Yani her ikisi de "gele-

rılmıştır. Burada da ırk konusu ağır bastığı gibi, kitabın ikinci yarısını oluşturan "Muhtelif Hususiyeler" Haiz Tipler Üzerine Etütler" sosyoloji ve kriminoloji konularına odaklanmaktadır.

İnsanları bireyler olarak görmek yerine doğuştan ne olduklarına göre

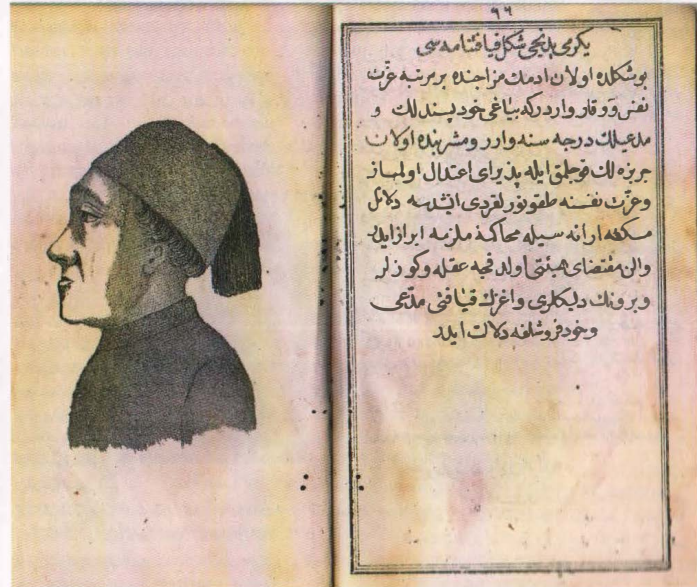
Fatih döneminde yazılmış olduğu bilinen Sarıca Kemal'in Fırâsetnâme'si günümüze ulaşmamıştır. Konuyla ilgili olup bugün elde bulunan en eski müstakil kitap. Akşemseddîn-zâde Hamdullâh Hamdî'nin Kıyâfetnâme adlı manzum eseridir.

neksel" kıyâfetnâmelerden bir hayli uzaklaşmıştır; 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da geliştirilmiş olan ırka dayalı çözümlerinin Türkiye'deki erken yankılarından biridir bunlar.³⁶

İskender Fahreddin'in 1933'te yayınlanmış olan *Fizyonomi: İlm-i Sima* adlı kitabı³⁷ artık Osmanlı kıyâfetnâme geleneğini tamamen geride bırakmış, büyük ölçüde Fransızca yayınlar üzerine temellendi-

ele almanın yol açtığı felâketlere 20. yüzyıl boyunca bolca şahit olundu. Milyonlarca kişi bu yaklaşımlar sonucunda mağdur edildi, sürüldü, öldürüldü. Kısımın bu nedenle ırk temelli yaklaşımlar da, son devirde onlarla ilintilendirilen fizyonomi de dünyada önemli ölçüde gözden düştü; artık ana akım kültürü nezdinde bilimden sayılmıyorlar. Türkiye'de ise hâlâ konuya savunmacı bir biçimde yaklaşımların sayısı oldukça kabanktır.

"Yirmi yedinci şekil kıyâfetnâmesi." (*Kıyâfetnâme-i cedîd*, Lavater'den özetleyip çeviren Tâhir 'Ömer-zâde Yûsuf Hâlis. Basılış tarihi 1839 civarı.)

Bu kitapçık kadın cinsel organına ve söz konusu organın şekliyle kadının siması ve kişiliği arasında var oldukları iddia edilen ilişkilere odaklanmaktadır. Kitabın en sonunda erkeklik uzvuna da kısaca değinilmektedir, ancak o bölüm alışılmış kıyâfetnâme üslûbuyla yazılmamıştır.

CİNSELLİK KONUSU VE TA'RİF NÂME-İ ZENÂNE

Klasik dönem Avrupa fizyonomoni kitaplarında cinsellik fazla yer tutmaz, örneğin *pseudo-Aristoteles* konuya girmemiştir. Ortaçağ'da ise cinsellik ayrıntılı bir şekilde irdelenmiş, "bu suretle kitapların yazarları, klasik fizyonomoninin kat'iyetle önemmediği bir biçimde kadınları birer fizyonomik nazar nesnesi *lobject of physiognomic gaze* haline getirmişlerdir. Üstelik fizyonomoni alanındaki sezgilerini tıp ve doğa felsefesi kaynaklarına dayandırmak suretiyle, kolaylıkla müstehcen ve dikizci bir söyleme kayabileceği olan bu malzemeye bilimsel bir ciddiyet bahşetmek yoluna gitmişlerdir."¹⁸

Ortaçağ Avrupa fizyonomoni kitaplarında seçilecek müstakbel eşlerin

doğurganlığı, bekâreti, ahlâkı, şehvetinin derecesi, "sapık" cinsel eğilimlere sahip olup olmadığı gibi hayatı bilgilere erişmenin yöntemleri ayrıntılı olarak anlatılır.

Temeli klasik kaynaklar olan Osmanlı kıyâfetnâmelerinde degenellik cinsel konulara pek girilmemiştir, ama bazı istisnalar vardır.¹⁹ Mesela Çavuşoğlu, Akşemseddin-zâde Hamdullâh Hamdî'nin *Kıyâfetnâme*'siyle Erzurumlu İbrâhim Hakki'ninki karşılaştırdığında, aradaki farklardan birinin İbrâhim Hakki'nin "mahrem organlarla ilgili hükümlere yer vermiş olması" olduğuna dikkat çekmektedir.²⁰ Örneğin:

Sedy-i zen olsa kebir
Şehveti olur kesir
Sedyi ger olsa tavil
Anda lebendür kalil

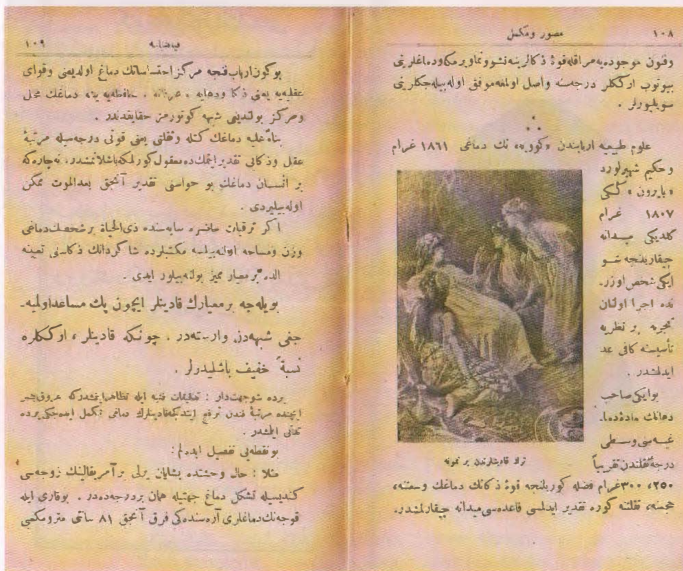
Sedy-i zen olsa sagir
Şir olur anda kesir
Südlü memeli velüd
Zevcinedür ol vedud
Mu'tedil olsa meme
Zevci hem anı eme
[...]
Âleti olan sagir
Oldı reşid ü habir
Âleti olan tavil
Humkına olmuş delil
Ger zeker olsa 'azim
Mâlikidür pek le'im
Olsa küçük ünşeyân
Sâhibi olmuş cebân
Olsa büyük husyetân
Hâmilidür pehlevân
Buz' eger olsa sagir
Sâhibesidir hatir
Olsa mülâhham kebir
Şehvet-i zendür kesir"

Çavuşoğlu'nun tanıttığı, müellifi belirsiz başka bir kıyâfetnâmede de cinsel öğeler vardır ve şöyle bilgilendirilmektedir:

"İnce ve uzun ve egri olan zeker, merhamet galebesine ve ehl-i vakar olmağa; ince ve uzun ve toğrı olmak letafet-i 'akl ve killet-i cima'a; yagon ve uzun olmak hîn-i cima'da ziyade lezzete ve hamakate ve chehalete; ve kısa ve yagon olmak şehvet-perestlige ve gafflete ve 'akla ve laf urub özünün 'aybına muttali' olduğu halde mu'annidlige; kısa ve ince olan zeker gayet zekâvete ve insafa ve [...]. teşnî'inden muhteriz olmağa, ziyade cima' itmeğe dâldir.

Yumurtası büyük olan taşşak hayasızlığa; yumurta küçük olmak 'akl ve hilme; yumurtanın zâhir kabı tar ve içi vâsî' olmak hamakate ve kâhillige ve [...] mürüvve ve vasat halde olsa güzel huyların delilidir."

"Türk kadınlarından bir nümûne." (A'vân-zâde Mehmed Süleymân, 'Ulûm-ı hâliyyeden muavver ve mükemmel kıyâfetnâme (1330).)

Elinizdeki makalenin esas konusu, *Ta'rifnâme-i zenâne* başlıyan taşıyan (yahut daha doğrusu mu-kaddimesinde öylece nitelendirilmiş olan), 15 sayfalık taşbaskısı bir metindir. Eserde herhangi bir yaygın bilgisi mevcut değil. Ancak tetkik edilen Ögele nüshasının¹³ son sayfasında el yazısıyla 'fi âlîyye sene-i 1274 fi 15 Şa'bân' kaydı okunmaktadır. Bu ise Milâdî 31 Mart 1858 tarihine tekabül etmektedir. Notun gerçekten de o tarihte yazılmış olduğu varsayılırsa, kitabın yayın tarihi için bu bir *terminus ante quem* teşkil eder. Öte yandan Osmanlı topraklarında ilk taşbaskısı destgâhının 1836'da kurulduğu bilinmektedir,¹⁴ ki bu da bir *terminus post quem* vermektedir. Yani eldeki kitap, 1836 ilâ 1858 yılları arasında, büyük ihtimalle Sultan 'Abdülmecid devrinde basılmış olmalıdır.

Bu kitapçık kadın cinsel organına ve söz konusu organın şekliyle kadının siması ve kişiliği arasında var oldukları iddia edilen ilişkilere odaklanmaktadır. Adı "kiyâfetnâme" değilse de içeriği açısından o gelekten geldiğine şüphe yoktur. Kitabın en sonunda erkeklik uzvuna da kısaca değinilmektedir, ancak o bölüm kiyâfetnâme üslûbuyla yazılmamıştır. Aktarılan bilgiler, adları verilmeden *erbâb-ı firâset* dışında Aristoteles'e ve *hükemâ-i Hind*e dayandırılmaktadır. Esere göre kadınların simasından cinsel organlarının şekli ve şehvetlerinin derecesini çıkarsamak, fizyonomoni ilmi sayesinde mümkün olmaktadır: *erbâb-ı firâset ve hîsn-i dil-ârâyî tahkîk eden ehl-i bâşîret [â]dîler ki (s. 2).* Metni çeviren ayrıca aslının bazı nüshalarında verilen penisin boyuna dair bilgilerin Hint bilginlerinden edinildiğini belirtmektedir: *mütercim-i fakîr der ki ba'z-ı nüshada bu mahalde zekeriñ fûlî hükemâ-i Hind katında üç kısımdır (s. 13).* Aristoteles¹⁵ gerek Doğuda, gerekse Batı'da bilimsel konularda uzman kabul edilir, Ortaçağ Arap kaynaklarında kendisine *el-hakîm*, *el-feylâsûf* ve *el-mu'allimü'l-evvel* gibi sıfatlar yakıştırılmıştır.¹⁶

Ta'rifnâme-i zenâne'deki bilgiler bazı başka kitaplarda da yer almaktadır. Örneğin burada tanıtılan metnin benzeri anonim bir 16. yüzyıl bâhnâmesinde¹⁷ mevcuttur. *Tuhfe-i müte'ehhilin* yahut *Müşevvikü't-tabî'a fi emri'l-cimâ'* adlarıyla bilinen, 18. yüzyıl başlarında Mustafâ Ebû'l-feyz et-Tabîb tarafından

makta ve eldeki o devre ait *Tuhfe-i müte'ehhilin* ile *Rucû'ü's-şeyhi ilâ sibâh* metinlerine uygunluk göstermektedir. *Rucû'* nun aslı 16. yüzyılda yazıldığı gibi, yukarıda da belirtildiği üzere metnin benzeri, Murat Bardakçı'nın kitabından iktibas ettiği bir 16. yüzyıl bâhnâmesinde de yer almaktadır. Bardakçı söz konusu

'Abdurrahmân b. Nasr el-Şeyzârî'nin 12. yüzyılda yazdığı bir eserden çevrilmiş kitapta¹⁸ ve 16. yüzyılda Kemal Paşa-zâde Ahmed Şemsüddin bin Süleyman'ın Ahmed bin Yûsuf et-Tifâşî'nin 13. yüzyılda yazdığı bir metinden uyarlanmış olduğu düşünülen *Rucû'ü's-şeyhi ilâ sibâhi fi'l-kuvveti 'alâ'l-bâh* (İhtiyar adamın cinselliği gücüyle gençliğine dönmesi) adlı kitabın bazı yazmalarında Muhammed bin Mustafâ el-Misrî'ye maledilen ve başlığı yer yer *Tuhfetü'l-mülûk* olarak verilen, muhtemelen 18. yüzyıl başlarına ait Osmanlıca çevirisinde¹⁹ de metnin büyük çoğunluğu (küçük nüsha farklarıyla) mevcuttur. Görüldüğü gibi farklı yazarlara mâl edilmiş olan bu metnin asıl kaynağı şimdilik kesin olarak belirlenmemiştir.

ESERİN DİLİ VE ÜSLÛBU

Ta'rifnâme-i zenâne her ne kadar 19. yüzyılın ortalarında basılmış ise de, dili biraz daha erken bir dönem, 18. yüzyılın Osmanlıca'sını yansı-

yazmayı sadece kısmen ve "sadeleştirilmiş" bir biçimde aktardığından iki metin arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları kesin olarak belirlemek maalesef mümkün olmamıştır; bununla birlikte o metindeki bazı kullanımlarla artık "eskimiş" addedildikleri 18. yüzyıla ait nüshalarda yerlerini almış olan kelimeler karşılaştırılabilmiştir.

Eserin aslı ne olursa olsun, içindeki Arapça istilâhat metnin Osmanlıca'ya tercüme edilmiş olduğuna şüphe bırakmamaktadır. *Ta'rifnâme*'yi istinsah eden kâtip ise Arapça, Farsça ve hattâ daha erken dönem Osmanlıca'sına aşina olmadığı, eserdeki çok sayıda ilâzî hatasından belli olmaktadır. Örneğin kitabın konusu fizyonomoni olmasına rağmen, bu öğretinin en temel kavramlarından olan Arapça *istidlâl* (yani "delillere dayanarak hükme varma") kelimesi sehven "*imtidâl*" şeklinde yazılmıştır (s. 2).

Kadının cinsel uzvunu şekline göre sınıflandırmakta kullanılan (ve pek na-

Kriminolojinin hizmetinde kiyâfet ilmi. (İskender Fahreddin, *Fizyonomoni: İlmî Şima* 1933.)

dir görülür) Arapça istilâhat ise yalnız *Ta'rifnâme*'de değil, *Tuhfe*'de ve *Rucû*'da da sıklıkla yanlış yazılmıştır.³⁰ Gerek *Rucû*'da, gerekse ona dayanan *Ta'rifnâme*'de yer yer *'ba'z-ı nûshâda ... vâkı' olmuşdur* gibi ibarelerle nüsha farklarına işaret edilmektedir. Bazen bu üç metinde belirli bir Arapça terimin birbiriyle çelişen üç, dört, hattâ daha fazla şekline tesadüf edilebilmektedir. Örneğin *'geniş, bol, boş vajinalı'* anlamına gelen ve Türkçe'si *foş amlu/amlı* (*Rucû* 's. 135 ve *Tuhfe*, v. 6b) yahut *foş ferclî* (*Ta'rifnâme*'de sehven *kos ferclî* imlâsıyla, s. 10) olduğu belirtilen, aslı anlaşılan *'geniş, içi boş'*

anlamındaki Arapça *c-v-f* kökünden türetilmiş olan terim *Tuhfe*'de *ka'vâ* ve *cevfa* (v. 6a ve 6b), *Rucû*'da *harkâ* ve *cevfa* (s. 134 ve 135) ve *Ta'rifnâme*'de *harfa*, *harfa* ve *cevfa* (s. 8 ve 9) olarak geçmektedir.

Klasik Arapça sözlüklerde bile sıklıkla geçmeyen bu türden ihtisaslaşmış terimler bir yana, *Ta'rifnâme*'de bazı son derece olağan kelimeler de yanlış yazılmıştır. Meselâ iki yerde *mütercim* yerine *mütereccim* görülmektedir (s. B ve 13). Metnin bir yerinde *'inde'z-zürefâ* (yani *'zarif/kibar insanlar arasında')* gibi bilindik bir kelimeden *'inde'z-zarf* şeklinde yazılmıştır

(s. 13). Aslı Farsça olan imlâsı hatâlı bir terim de tam beş defa *külle/gülle* şeklinde yazılmış olan *kelle*'dir, ki Osmanlıca'da *'penis başı'* anlamına gelir. Bütün bu yanlışlardan anlaşılan, müstensihin gerek dil, gerekse *'ilm-i firâset/kıyâfet* konularında bilgi sahibi olmadığıdır. *Ta'rifnâme-i zenâne* metninin kökleri en az 16. yüzyılın seçkin kültürüne uzanmakla birlikte, eserin bu taşbaskısı nüshası halk için hazırlanmış bir 19. yüzyıl *popüler* kültür örneğidir.

On sekizinci yüzyılda artık *'eskimsi'* addedilebilecek bazı kelimeler de *Ta'rifnâme*'de sıklıkla hatâlı imlâ

Metin

[2]
işbu ta'rifnâme[-i] zenâne mahbûbelerîñ
ferclerine istidlâ³¹ olan 'âlemeler ve
şehvetleriniñ kulleti ve keşrine hüküm
olman delâletler beyânındadır * erbâb-ı
ehl-i başıret [d]ediler ki şol mahbûbelerîñ
bedenleri sıcak ola ve kâni dâhi sıcak
olub ba'z-ı âşinâ ve şehvet-engiz olurlar³²
* ve mahbûbelerîñ ağzı küçük ve kıvrını
olub memeleri şıkı ve bir birine yakın
ve dolu olur ise ferci dar ve sıcak olub
cimâ' a meyli ziyâde ve 'âkile ve vefâdâr
ve meveddet şâhı besli ola

[3]
ve eger ağzı büyük olur ise ferci bol
olur ve dudakları gâliz olur ise ferciniñ
kenârları kalın olur * eger üst dudadı
yufka olur ise ferciniñ kenârları yufka
olur * ve 'avrat büyük olmak ferci gâyet
kılıl olmasına delildir * ve eger diliniñ
kıvrımlığı ziyâde olur ise ferciniñ
ruḡbeti az olur * ve eger diliniñ ucu kesik
gibi olur ise ferci gâyet şulı olur * ve eger
burnunuñ delikleri bol olur ise ferci qukur
olur * ve eger burnunuñ ucu yaka şeklinde
olur ise ferciniñ qukun az olub tamâm
yemez ola ya ni yeri sike tahammül
etmeye

[4]
ve eger egri burunlursa cimâ' a raḡbeti
az ola * ve eger dil kısa olur ise ferci
gâyet kuzgun ola * ve eger kulakları
büyük ve gözleri gök olur ise cimâ' a
raḡbeti ziyâde ola * ve eger çenesi uzun
olur ise ferci yüksek ya ni yurru duvarlı
ola ve kulan az olub kaz gösiği gâlib] ola
* ve eger çenesi küçük olur ise ferci derin
ve qukur ola * ve eger yuzı büyük ve
efsesi kalın olur ise kçı küçük ve ferci
büyük ve dar ola * Arastâtilis cyd[i]r
mahbûbelerîñ dudakları büyük olsa ferci
dâhi büyük olub erkek katında³³ kadri ve
kıymeti ziyâde ola * ve eger elleriniñ

[5]
ve ayaklarınıñ üsti etli olsa ferci büyük
olur * ve eger efsesi müdevver ve omuz

başları iri ve ayakları anık ve ince olsa
erkekler katında gâyet mu teber ve
memdûh ola * Arastâtilis der ki mülûk-ı
sâlifeden ba'zıları câriye alınaḡ murâd
edtiklerinde câriyeyi³⁴ pâk ve beyâz³⁵
egvâb üzerine ıclâş³⁶ ve şehveti tabîrîk
eder lu'blar ve sözler söyletendir câriyeye
şehvet hâleti zâhir olduḡda yerinden
kaldrub oturduḡı yere nazar eder imiş
eger ol mevzî de yaşlık bulunur ise ferci
suludir deyt ol câriyeye takarrub etmez
imiş vâkı' â fercin ruḡbeti ziyâde olsa bol
ve hem cılık³⁸

[6]
olur zevk[-i] olm âzam * ve eger böyle
bir şulı ferc elde bulunur ise yaşlıḡı
istışkâli³⁹ olmur mertebede olur ise
'ilâci budur ki kil[-i] Erneni⁴⁰ yedirüb
ve fercine demü'l-ahaveyn⁴¹ süreler ve
ruḡbeti kırıcında muhafeff devâlar isti' mâl
edireler sâ'ir 'ilâcıları karîben mahallinde
zikir olunur * ve dâhi mahbûbelerîñ
baldırları kalın ve eti şıkı olur ise şehveti
ziyâde olub gâyet cimâ' a barts olur [ve k]
ırımı tenli olub gözleri gök ve gülmesi
çok ve mütebarrike olmak sâz
ve ağâzlı⁴² istimâ' ina meyl-i hâşrı
olmak ve dudakları kalın olmak
bunlar gâyet cimâ' a barts ve şehvetin
ziyâdeligine

[7]
delildir ve 'âlemetdir * ve dudakların
kalınlığı fercin kenârları kalın olmasına
delildir alt dudakları ince olması şehvetin
azlığına 'âlemetdir * ve kudretiden
sünneli olmak şehvetin ziyâdeligine
delildir * ve fercin dâhi dar olmasına
delildir * ve göti küçük olub yağınları⁴³
büyük olmasına 'âlemetdir * ve gözleri
hafâ⁴⁴ cûnibine meyllü olmak ya ni şehliş
göz olmak ferci bol olmasına delâlet eder
* ma'lûm ola ki mahbûbelerîñ hey-et-i
bedenleriniñ iḡtılâfı sebebiyle bir kaç
şimdr ve her biri kendüye münâsib
olur âlet⁴⁵ olmadıkca şehvet-i tâm hâşıl
edemez imdi bu mahalde mahbûbelerîñ
sınıflarını beyân ve her biri

[8]
içün münâsib olan âlet takrîr ve 'ayân
eyleyim * ahvâl-i nişâyâ⁴⁶ ıtlâ-ı tâmmu
olan erbâb-ı tecrübe dediler ki 'avratlar
yedi şimdr * evvelkisi lezka * ikincisi
ka'irâ⁴⁷ * üçüncüsü cevfa⁴⁸ * ve ba'z-ı
nûshâda harfâ⁴⁹ vâkı' olmuşdır dördüncüsü
mültheime⁵⁰ * beşincisi sefre⁵¹ * altıncısı
mütehanne⁵² * yedincisi karıradır⁵³
mütercim-ı⁵⁴ fakır der ki ba'z-ı nûshâda
sekre⁵⁵ pes bu zikir olman sınıflar
cimâ' lezzetinden zevkiyâb olmazlar
mâdâm-ki kendilere münâsib âlet
olmadıkca her biri mahallinde tafşil
olunur * lezka⁵⁶ olur ki ferci semiz iken
anıklayub iç yaḡı ile mûmteli olan yerleri
boş kaldıḡından kenân bir birine

[9]
yapışık olduḡı hâlde sülpek olmasdır
böylesine zürefâ katında⁵⁷ yapışık ferci
derler bunlar kalın ve kısa sikden hâz
ederler ki yapışık yerlerini evvelki hâline
red eyleye ve lenzati katında böyle
* olmadıkca cimâ' ın lezzetini bulamazlar
* ka'irâ⁵⁸ olur ki cimâ' a şehveti ziyâde
ve hırsı gâlib ve bir muddet mücâma'at
oldıḡından rahmı muknâbız olmaḡla
ferci derin olur * bunlara qukur ferci
ta'bir olunur böyle ferc kalın ve kalaklı
sike muḡtâdci ki mevzi-i ma'hûdına⁵⁹
münâsib olaraḡ ka'irâ duḡul ve lezzet⁶⁰
mevzi'ine vâşıl bula * cevfa⁶¹ olur
ki fercin içi tarafından iki cûnibleri bir
birinden ba'ld olub laḡım

[10]
ve şaḡımdan ârif olmaḡla içi kof
olmasdır böylesine Türkide loş⁶² ferci
ta'bir olunur ekşeriyâ uzun boylı
'avratlara da çok doğranlarda olur
böyle olanlar kalın ve uzun sikden hâz
ederler eger meşreblere inuvâlik âlet
bulamaz ise gereḡi gibi lezzet hâşıl
edemediḡinden ekşeriyâ cimâ' vaktinde
dârgın ve tiz olur * mültheime⁶³ olur
ki fercin esfeli ve a lâsi berâber olub
şehvetin meşâfesi karf ve inzâli serî⁶⁴
olunur böylesi⁶⁵ mu tedil âlet ile tiz

ile görülmektedir. Örneğin *katında* (yani "yanında, nezdinde") kelimesi *erkekler katında gâyet mu'teber ve memdûh ola* (s. 5) ve *hükemâ-i Hind katında* (s. 13) gibi cümleciklerde geçmektedir. Arapça 'inde' l-'Arab gibi kalıplardan alınmış olan bu yapı 17. yüzyıla gelindiğinde artık nadiren kullanılmaktaydı. Dolayısıyla da *Ta'rifnâme*'de tutarlı bir biçimde yanlış imlâ ile, *katında* şeklinde geçmektedir.

Başka bir arkaik terim örneği, "kürek kemiği, omuz" anlamına gelen *yağrın* kelimesidir. Bu sözcük 16. yüzyıla yazılmış olan ünlü *Hilye-i*

Hâkânî'de Hz. Peygamber'in omuzlarını tavsif etmekte kullanılmıştır. Meninski sözlüğünde (1680) geçmez, *Ta'rifnâme*'de (s. 7) ve *Tuhfe*'de (v. 5b) ise *yağrı* şeklinde yazılmıştır.⁹ Nadir rastlanan *göğermek* fiili, *Ta'rifnâme*'de, kalkmış bir penisin başı bağlamında *harekete geldik-de kuvvet ve melânetden nâyî kellesi gögerir* cümlecğinde geçer (s. 15). Bu kelime "gök" sözcüğünden türetilmiş olup "mavi renge dönmek" anlamına gelir, oysa günümüz ağzlarında sadece "yeşermek, filizlenmek" anlamı bilinmektedir.

Bardakçı'nın 16. yüzyıl metninde

yer alan bazı Eski Anadolu Türkçesi kelimeleri 18. yüzyılda artık kullanılmaz olmuştur. Gerçekten de *Ta'rifnâme*'de örneğin *emcek* yerine *meme*, *eñek* yerine *çerçe*, *beñiz* yerine *bedeniten*, kızıl yerine *kırmızı* kelimeleri geçmektedir. Ayrıca "argo" denilebilecek olan, ana akım dışı bazı kullanımlar da vardır. Örneğin "boş" anlamında *foş* (s. 10), "çok ıslak, cıvık" anlamında *cılık* (sehven *çuluk* imlâsıyla, s. 5), "sarıkık, gevşek" anlamında *sül pük* (s. 9), "iri yar" anlamında *kalaklı* (s. 9), "vajina" anlamında *kuşu* (s. 10) gibi Bu kelimelerin bazıları günümüzde de kullanılmaktadır.

inzâlden hâz eder eğer inzâl géc olur
ise nâzıklığından kutısı ırşelenüb ağzı
elem hâşıl eder * nitekim şürrubda dahi
söylenür nâzık ferc

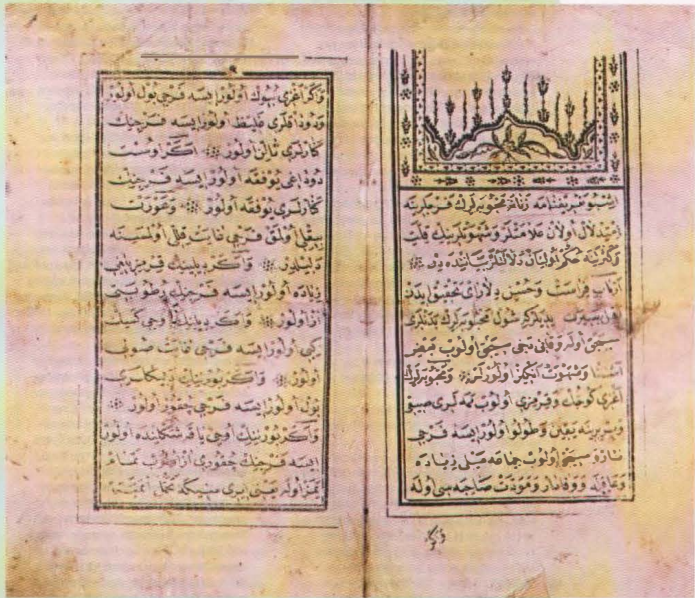
[11]

[sıkden]⁸⁶ kabânır⁸⁷ derler * şefire⁸⁸ olur
ki fercin iki cânibleri lahimden hâllî ve
kırı olmasdır böyle olan ferc ince ve
uzun sikden hâz eder * huşûşâ ba'de'd-
duhûl lahimden hâllî olan câniblere meyl
eyleye * ya'nî ol-ı tarafa çalkaya yata⁸⁹
zîrâ böyle olmasa inzâl olamayub cimâ'
lezzetini bulamaz * mütehammîka⁹⁰
oldur ki fercin taşra tarafını iki yanları
kalın ve şıkı ve içi rahme varınca gölü ve
dâr olmaksdır * böyle mahbûbeye
huşây⁹¹ ta'bîr olunur böyle olan ferc
gâyet kuvvetli zekere muhtâdır ki fâ'il
ve mef'ûle ziyâde lezzet hâşıl ola zîrâ
kıvâmı nâkış olan sik içine duhûl êtse bile
şıkı olduğından

[12]

şehvetini tahrik edemeyüb inzâl olamaz
* karra⁹² olur ki fercin ruûbeti ziyâde
oldığından içi bol ve şovuk olur *
böyle olanlar cimâ' lezzetini bilmeyüb
şehvetleri inzâl olmaz meger ki
rûrûclarına sühûnet⁹³ gelince musâhaka⁹⁴
olunlar * ya'nî içine komazdan
mukaddem kasık kasiğa⁹⁵ sürşireler
ekşeriyyâ bu makûle 'avratlar erkekden
kayb etmeyüb kendi cinsleriyle musâhaka
etmege mâ'il olurlar bunlara şuhûhâka⁹⁶
ta'bîr olunur Türkîde mühreci ve zıbkıcı
ta'bîr olunur * müteşâhime⁹⁷ olur ki
fercin içi iç yayılayı mümteli ola * ya'nî
iri ve semiz ola yumnı duvarlı olundır ki
[13]

'inde'z-zürefâ⁹⁸ tavşan başı ta'bîr
olnur böyle fercin rahme kadar bu'dî
ve mesâfesi olmagile kalın ve tavil
zeker olmadıkca lezzet-yâb olamaz *
mütercim-i⁹⁹ fakîr der ki ba'z-ı nûşpada
bu mahalde zekeriñ tûlî hükemâ-i Hind
katında üç kısımdır * evvelkisi tavîl *
ikincisi mutavassıt üçüncüsü kaşîrdır *
ammâ zekeri-tavîl oldur ki uzunluğu on

iki parmak mîkdârı ola ya'nî üç tûtam
ola * zekeri-mutavassıt oldur ki tûlî
göküz parmak mîkdârı ola * zekeri-ı kaşîr
oldur ki tûlî altı parmak mîkdârı ola ya'nî
bir bucuğ tûtam ola ve bu¹⁰⁰ aksâm-ı
mezkûrda her biri 'alâ tarrîkî'l-kinâye
[14]

bir isimle tesmiye olunmuşdır karîben
zikir olunur * ba'zıları tûlını üç kısım
etdikleri gibi hey'et ve kıyâfeti dahi üç
kısımdır dediler * evvelkisi [dibi]¹⁰¹
ince olub kellesi¹⁰² büyük olmaksdır böyle
olan zekeriñ kavâmında metânet olmayub
izâle-i bikre dahi zahmet ile nâ'il[-i]
merâm olur huşûşâ kaddî dahi kaşîr olan
kabîlden olursa ekşeriyyâ böylesi puluç

olurlar * ikincisi di bi kalın ve kellesi
küçük olundır * bunun kıvâmı metânet
üzre olur lâkin kellesi küçük olduğundan
rahme mûmâs olmagile 'avratlar
cendân hâz etmezler * meger ki [tavil] olan
kabîlinden olub bu makûle zeker bikri
izâlesinde mef'ûle zahmet

[15]
vêrmez üçüncüsü dibinden kellesine
varınca hem-vâde kalınlığı berâber
olundır ki harekete geldikde kuvvet
ve metânetden nâsî kellesi gögerir ve
damarları oğî böylece ma'lûm
ola vakt-i hâcetde lâzım olur
temmet
m'm

*Ta'rifnâme-i
zendâne*'nin
ilk iki sayfası.
(Basılış tarihi
1836-1858 arası.)

DİPNOTLARI

¹ Bu makale, yazarların Osmanlıca erotik dili sözlüğü projelerinin bir parçasıdır. Sözlüğün 500'ü aşkın kelime ihtiva eden listesi versiyonunun bir makale olarak 2016 sonlarında yayınlanacağı umulmaktadır.

Jean Bottéro, "Symptômes, signes, écritures en Mésopotamie ancienne", *Divination et rationalité à l'époque*, Jean-Pierre Vernant vd. 'nin katkılarıyla (Paris: Editions de Seuil, 1974), s. 70-97.

² Nitekim Galenos bu ilmi Hippokrates'in icat ettiğini belirtir. Bkz. George Boys-Stones, "Physiognomy and Ancient Psychological Theory", *Seeing the Face, Seeing the Soul: Poieton's Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam* içinde, der. Simon Swain (Oxford vd.: Oxford University Press, 2007), s. 94 ve devamı. Bazı dillerde (örneğin Fransızca'da) "fizyonomi" ve "fizyonomi" arasında fark gözetilir, bundan birincisi göz görünürlüğü, ikincisi ise o göz görünürlüğü kişiliği çıkarsama yöntemi. Yanlış anlaşılma ya da mahval vermek için burada da böyle bir ayırım yapılmıştır.

³ Bu önemli bilginin henüz Türkiye'de tedavüle girmedik, çünkü ilgisiz görülen bütün yayınlarında eserin hâlâ Aristoteles'e mülk edilmesinden anlaşıyor. Böyle çalışmalarda uluslararası literatürü daha yakından takip edilmesi elzemdir.

⁴ Gerçekten de pseudo-Aristoteles şöyle der: "Fizyonomiden bedensel işaretlere söz veya bu özgül kişilik karakterini çıkarsamaya çalışırsın, bütün insan nesnininin değil". Aktaran Christopher Rivers, *Face Value: Physiognomical Thought and the Legible Body in Marivaux, Lavater, Balzac, Gautier, and Zola* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1994), s. 20. Başlangıcından 1700'e kadar fizyonominin tarihçesi için bu kitabın ilk bölümüne bakılabilir.

⁵ İslâm âleminde fizyonomi öğretisi hakkında örnekler bkz. Robert Hoyland, "Physiognomy in Islam", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 30 (2005): 361-402.

⁶ Polemon hakkında bkz. Robert G. Hoyland, "Polemon's Encounter with Hippocrates and the Status of Islamic Physiognomy", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 32 (2006): 39-126; Swain, *Seeing the Face, Seeing the Soul*.

⁷ Hoyland, "Polemon's Encounter with Hippocrates and the Status of Islamic Physiognomy", s. 312.

⁸ Edward William Lane, *An Arabic Lexicon* (London: Williams and Norgate, 1863-1893), s. 2168.

⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'l-Zunûn an Edâmî'l-Kütübü'l-Fünûn*, çev. Rüpa Balci (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), c. 3, s. 992; *Miğrâhu'l-Şa'ade* ile *miğrâhu'l-ıvâde* hakkında bkz. c. 4, s. 1406. Her nedense birçok kaynakta bu tanım Kâtip Çelebi'nin kendisine mülk ediliyor, oysa o bahsi geçen alıntı yapıldığı açıkça belirlenmektedir.

¹⁰ Leslie Merck Schick, "The Place of Dress in Pre-Modern Costume Albums", *Ottoman Costumes from Textile to Identity* içinde, der. Suraiya Faruqi ve Christoph K. Neumann (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), s. 101.

¹¹ Duncan Black Macdonald, "Kiyâfet", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1967), c. 6, s. 75-76.

¹² Tloutfi Fâh, "Kiyâfet", *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1980), c. 5, s. 234.

¹³ Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary, including the Arabic Words and Phrases to be Met with in Persian Literature* (London: W. H. Allen, 1892), s. 997.

¹⁴ Franciscus à Mesglen Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium Turcico-Arabico-Persico-Persico-Lexicon Turcico-Arabico-Persico* (İstanbul: Şinuruz, 2002), c. 2, s. 3819. Benzer örnekler başka metinlerde de geçmektedir. Örnekler bkz. Amil Çelebioğlu, "Kiyâfet" ilmi ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi

ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Kiyâfet-nâmeleri*, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi 11 (1979): 310-314; Abdulkadir Erkal, "Kiyâfet-nâmeleri Üzerine", Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 13 (1999), s. 217-225; Mine Mengi, "Kiyâfet-nâme", *Dünyanı Vakti İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), c. 25, s. 513-514; Ali Çavuşoğlu, *Kiyâfet-nâmeleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), s. 39-51; Müjgan Çakar, "Kiyâfet-Nâmeler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9 (2007), s. 333-350; Ayşe Yılmaz, "Kiyâfet İlmiyle Oluşturulan Eserler ve Bu Eserlerden Seçilmiş Örnekler", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2012): 129-139.

¹⁶ Çeviri iki defa yayınlanmış görünür (Özge kat. no. 10765, 10767). Elimizdeki nüsha 47 sayfa tabakası olup matbaa bilgisi içermektedir, istisnası tarihi 25 Safar 1291 (31 Nisan 1874), müstensihi Sâlim Südkü İzzetî'dir. Ayrıca bkz. Bahadır Güneş, "Aracından Türkiye Tercüme Edilen bir Kiyâfet-nâme Metni Üzerine", *Türkistik Studies* 10/8 (2005), s. 1259-1274.

¹⁷ İbnü'l-Arabî'nin el-Fütûhü'd-dîni'l-Mekkiyye'sinin 148. bâbında geçen bu bilgiler vaktiyle Osmanlıca ya da çevrimştir. Firdavî'l-hikemiyye ile kiyâfet'i'l-ısmâniyye, çev. Hüseyin Şâkir b. Hüseyin (İstanbul: Hocaâzâde Rızâ Efendi'nin Taq Destgâhi, 1276).

¹⁸ Birçok örnek için bkz. Çavuşoğlu, *Kiyâfet-nâmeleri*, s. 44-49; ay. "Kiyâfet İlmi ve Kutâbu Kiyâfet İlmi' Fizyonomi İleri", *Bilimname* 1/2 (2009): 293-302.

¹⁹ Çelebioğlu, "Kiyâfet" ilmi ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Kiyâfet-nâmeleri*, s. 32. Metin için bkz. Adem Ceyhan (haz.), *Bedr-i Dilgâmi Murâdnâme-i* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 7464-7639 beyitler.

²⁰ Amil Çelebioğlu, "Kâbüsnâme Tercümesi Murâdnâme'ye Dair", *Türk Kültürü* 16/192 (1978): 719-728. Eserin en erken Eski Anadolu Türkçesi çevirisindeki fizyonomi bilgileri için bkz. Kay Kâ'us'ın İskender, *Müerrecimî Mevzu' İle Türk Kâbüsnâme*, haz. Eleazar Birbaum (Cambridge: Harvard University Press, 1981), s. 628.

²¹ Bu bağlamda Kutadgu Bilig'in de, ıperâğı bil miktarda Farsça'dan alınan göz önünde bulundurulduğunda, büyük ihtimalle (günümüzde ulaşılmış olan) bir Farsça metninden çevrilmiş olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Bkz. Yusuf Khâşş Hâjib, *Wisdom of Royal Glory* (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror For Princes, çev. Robert Dankoff (Chicago: University of Chicago Press, 1983), s. B-12; Helga Aneshöfer, "Zahntegelti Dik Kirasî" ein Terminus des Gastrechts zwischen Persisch und Türkisch, *Über Gereimtes und Ungereimtes desseits und jenseits der Turcia: Festachtzig für Sigrid Kleinmichi zum 70. Geburtstag* içinde, der. Helga Aneshöfer, Ingeborg Baldauf ve Christa Ebert (Berlin: Scriptor-Verlag, 2008), s. 40-41.

²² Çelebioğlu, "Kiyâfet" ilmi ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Kiyâfet-nâmeleri*; Çavuşoğlu, *Kiyâfet-nâmeleri*, s. 42; Bekir Çınar, "Nigdeli Visâli ve Hamdullah Hamdi'nin Kiyâfet-nâmeleri Üzerine Bir İnceleme", *Zeitschrift für die Welt der Türken* 4/3 (2012): 299-308.

²³ Çelebioğlu, "Kiyâfet" ilmi ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Kiyâfet-nâmeleri*, s. 313.

²⁴ Bkz. Melike Gökhan Türkdoğan, "İlm-i Kiyâfet ve Fîrâset Bağlamında Mustafa bin Evrenos'un Hâzâre (aynen) Kitâb-ı Fîrâsetnâme ve Kiyâfetnâme'si", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/34 (2014): 172-195.

²⁵ Bkz. Ramazan Sarıççek, "Mustafa bin Bâli ve İlm-i Fîrâset", *Türkisch Studies* 7/4

(2012): 275-275; Mustafa bin Bâli, *Risâle-i Kiyâfet-i Fîrâset/İlm-i Fîrâset*, *Yüzler Hâli Söylar*, haz. Ramazan Sarıççek (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014).

²⁶ Bkz. Çınar, "Nigdeli Visâli ve Hamdullah Hamdi'nin Kiyâfet-nâmeleri Üzerine Bir İnceleme".

²⁷ Eserin tipakıması, transkripsiyonu ve sadeleştirilmesi metin için bkz. *Kiyâfet-i İsmâniyye Bî Semâ'it* "Ömâniyye (İstanbul: Tarih Araştırma ve Dokümantasyon Merkezleri Kurumu ve Geliştirme Vakfı, 1999). Bu eserin ilginçliği, "İlm-i kiyâfetin Osmanlı padişahlarına tatbik edilmesidir".

²⁸ Bkz. Çelebioğlu, "Kiyâfet" ilmi ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Kiyâfet-nâmeleri*; Çavuşoğlu, *Kiyâfet-nâmeleri*.

²⁹ Burada teller derken kitabın bütünüyle yazarın özün esen gönlü kastedilmektedir; geçmiş dönemlerde sıklıkla görüldüğü öze bu kitaplarda da kabaca eserlerin den kitabes edilmis yahut yayınlanmas bölümler bulunabilmektedir. Örnekler Bâli'nin eserinde Hamdullah Hamdi'den, Fahrüddin Râzi'den, İbnü'l-Arabî'den genel alıntılar vardır. Sarıççek, "Mustafa bin Bâli ve İlm-i Fîrâset", s. 279-279.

³⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Kiyâfet-nâme'si* ile büyük ölçüde Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi'nin de dayanağıdır. (Çavuşoğlu, *Kiyâfet-nâmeleri*, s. 49).

³¹ Bkz. Kenan Bozkurt, "Kiyâfet İlmi: Türk Edebiyatında Kiyâfet-nâmeleri ve Şaban-ı Sivriharis'in Kiyâfet-nâmeleri", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi (2008).

³² Örnekler Çavuşoğlu, *Kiyâfet-nâmeleri*, s. 69; Gökhan Türk, "Anadolu Şahasına Altı Bir Kiyâfet-nâme Örneği Üzerine İnceleme", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi (2007).

³³ Bkz. Mehmet Karbıkcı, "Kiyâfet-nâme-i Cedide (aynen) Kiyâfet", Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 39 (2007): 793-819.

³⁴ Bkz. Müjgan Çakar, "Kiyâfet-nâme Edebi Türünün Tarihî Gelişimi Bağlamında Avanzade Mehmed Süleyman'ın Kiyâfet-nâmeleri Üzerine", *Perspectives on Ottoman Studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb* 2008 içinde, der. Ekrem Çauşević, Nenad Moacanin ve Vjeran Kursar (Berlin: LIT Verlag, 2008), s. 281-286. Avanzade'nin hayatı ve bilim anlayışı konusunda ayrıca bkz. İvrim Cemil Schick, "Sunuz", Avanzade Mehmed Süleyman *Ali Ağva* içinde, yeni harfere çev. Hüsnüye Koç (İstanbul: Ruhun Gidesi Kitapları, 2015), 7-27.

³⁵ Avân-ıade Mehmed Süleyman, "İlm-i Kiyâfetin Hâzâre'den: İlm-i kiyâfet, Simâ ve kiyâfet vâkıfı, ayağı, ayağı ve tabâğı" (İstanbul: İlmâm Kütüphanesi sahibi Seyyid Tâhir, 1935).

³⁶ Avân-ıade Mehmed Süleyman, "İlm-i kiyâfetin: Musavver ve mikemmel kiyâfetinde: Tefeyyüz Kitâbhânesi, 1310).

³⁷ Örnekler bkz. William B. Cohen, *The French Encounter with Africa: White Response to Black*, 1530-1980 (Bloomington: Indiana University Press, 1980), s. 89-94; Richard T. Gray, *About Face: German Physiognomic Thought from Lavater to Auschwitz* (Detroit: Wayne State University Press, 2004).

³⁸ İskender Fahrüddin, *Fizyonomi: İlm-i Simâ* (İstanbul: Tefeyyüz Kitâphânesi, 1933).

³⁹ Joseph Ziegler, "Sexuality and the Sexual Organs in Latin Physiognomy, 1200-1500", "Sexuality and Culture in Medieval and Renaissance Europe" özet sayısında, der. Philip M. Soergel, *Studies in Medieval and Renaissance History*, 3. diz. c. 2 (2005), s. 84. Makalede ilgili yerlerin İtalyan metni de verilmektedir.

⁴⁰ Bu konuda bkz. Dror Ze'evi, *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900* (Berkeley

- vd.: University of California Press, 2006), 26-31.
- 40 Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler*, s. 50.
- 41 İbrahim Hakkî'nin *Kıyafet-nâme'si*, *Ma'rîfî-nâmeler*'inin bir bölümüdür. *Yayınlanan Ma'rîfî-nâmeler* metinleri ise hep "sadeleştirilmiş" olduğundan bu alıntı Çelebioğlu'nun makalesinden ("Kıyafet-i İlimi ve Akşemseddin'de Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Kıyafet-nâmeleri*", s. 343-345) kıtasıya edildi. Ayrıca bkz. *İbrahim Hakkî [aynen] Hazretleri* (1. Baskı) *Manzumeleri ve Kıyafet-nameleri* (Ankara: Pars Matbaası, 1976), s. 35-37; beyitlerin sırası ve yer yerimlasi burada farklıdır. Eserin Osmanlıcası için örn. bkz. *İk bir nâm-e-i Muhiyî* (İstanbul: Emniyet Matbaası, 1331), eserin başlığında *Tuhfetü'l-mülûk* adı bir başka tabiri nâm-e, s. 46-47'de İbrahim Hakkî'nin *Kıyafet-nâme'si*, s. 48'de ise *İhtikâf-nâmeleri* yer almaktadır.
- 42 Aht. Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler*, s. 163.
- 43 Kat. no. 19749 (Erzurum Atatürk Üniversitesi, Merkez Kütüphane, Seyfettin Özege Salonu, demirbaş no. 013423, yer no. 26610/50).
- 44 Grégoire Zeliich, *Notice historique sur la lithographie et sur les origines de son introduction en Turquie* (İstanbul: Imprimerie A. Zeliich Fils, 1895), s. 47.
- 45 Metindeki Aras'tağ'ın Aras'tağ'ın yanlış hareketlenmiş bir biçimi olabilir de, bu şekilde başka bazı metinlerde de geçmektedir. Örneğin Farsça *Kabus-nâmeleri*'nin üçü Anadolu Türkçesi çevirisinde *Aras'tağ'ın* eşit ve *Aras'tağ'ın* şairdir kim gibi cümlecekler yer almaktadır (Örn. bkz. Kay Kılıç'ın İbn İskender, *Mütemcim Meçhul İlk Türkçe *Kabus-nâmeleri**, v. 133b).
- 46 İngiltere'de yayımlanan ve kendisine (yalan yere) mülk edilen *The Anatomies of Aristotle* (Ederborough, 1959) ve *Aristoteles Master-Piece* (Londra, 1684) adlı kitaplar nedeniyle Aristoteles'in enselilik konusunda da uzman olduğu Bari'da yaygın olarak kabul ediliyor.
- 47 Bkz. Mary E. Fissell, "Hairy Women and Naked Truths: Gender and the Politics of Knowledge in Aristotle's *Masterpiece*", *The William and Mary Quarterly* 66.1 (2009): 43-74; Vern I. Bullough, "An Early American Sex Manual, or, Aristotle Who?", *Early American Literature* 77.3 (1977): 235-246.
- 48 Murat Bardakçı, *Osmanlı'da Seka* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005), s. 86-87.
- 49 Tabip Mustafa Faiz Fıyaz, *Tuhfetü'l-Mülehhiin*, *Evlilik Arayışları*, bkz. İter Ulu (Ankara: Keleşik Yayınları, 12007), s. 33-35. Günümüz sanatçılarından Canan Şenol'un bu metinden müphem çok ilginç bir sergisinin kataloğu için bkz. *Kuşarsız Güzellik / Perfect Beauty* (İstanbul: x-ist Sanat Galerisi, 12009).
- 50 Kemal Paşa-zade Ahmed Şemsiddin bin Süleyman, *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (İstanbul: *İktâ'î* büh, İkinci cilt), ikinci baskı. Bu eser Arapça, İngilizce ve (ösmen) Fransızca dillerinde yayımlanmış olmakla birlikte bugüne kadar bazı lusa bölümleri dışında Osmanlıca yahut Türkçe yayımlanmamıştır. Arapça metin için bkz. Ahmed b. Süleyman eş-Şehir bi-İbn Kemal Başa, *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (İstanbul: *İktâ'î* büh, İkinci cilt), ikinci baskı (Kahire: el-Matba'atü'l-kubrâ'ü'l-İmâmiyye bi-Bulâk, 1909). Burada kullanılan metin, eserin Osmanlıca çevirisinin tarihisi (8b, yüzüyl somu) bir el yazmasıdır (Şahsi kütüphane).
- 51 Bardakçı'nın nakrettiği metinde bu terimler görülmüyor; ya yazmasında mevcut değiller ya da kendisi kitabına almamış.
- 52 "Sır" anlamını kazananmış olan *yâğır* kelimesi bugün bazı yerel lehçelerde kullanılmaktadır. Bkz. *Türkiye'de Halk Ağzından Dörtlemeler* (Sözlüğü, c. 11, "yağarm" maddesi) (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993), s. 417.
- 53 Metinde: imtilâd.
- 54 Buradaki "ba" zî-âşinâ'nın anlamlı pek ağır olmadığından istisnası hatas olmasa muhtemeldir. *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 131): kanları daha sıcak: ölüb şehvet-engiz olurlar.
- 54 Metinde: kıtında. İleride aynı hatâ tekrür etmektedir.
- 55 Metinde: câriyye. *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 133) câriyye'yi.
- 56 Metinde: peyâz.
- 57 Metinde: ecâs-ı.
- 58 Metinde: cûluk.
- 59 Metinde: istisâkâi.
- 60 *Kil-i Ermenî* (Farsça), bir tür borakstır, büre-i Ermenî, *botus Armenus* yahut *bole Armeniae* olarak da bilinir. Demir oksitleri ve iron çimlerinde parlak kırmızı rengi veren maddedir. Bkz. *Yâğır*: 15. *Yüzüyl Türkçe Tıp Kitabı*, *Yâğır*: 10n-1 Şerîh, haz. M. Yahya Okutan, Doğan Koçer ve Mecit Yıldız (İstanbul: Yerküre Kitaplığı, 2004), s. 413 ve 432.
- 61 Demü'l-*âşîneyn* (Arapça), "kardeş kani" ya da "iki kardeş kani" adıyla bilinen, bazı bitkilerin gövdesinden akan kırmızı reçinesinin halk arasındaki adıdır. *Calanus arceus* olarak da bilinir. Boya olarak kullanıldığı gibi tıpta da uygulama alanı bulmuştur. Bkz. *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, haz. Yücel Dağı (Dumbarton Oaks, Harvard Üniversitesi, 2004). <http://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/historical-dictionary>.
- 62 Metinde: ağâzeler.
- 63 Metinde: yâğır.
- 64 *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 5b) "gözleri kâfâ cânibine meyillî olmak ya nî tepe-göz olmak". Burası *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* kullanımla nüshasında yoktur.
- 65 Metinde: alet.
- 66 Metinde: insân. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 6a) ve *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 134) nîşây.
- 67 Metinde: kârâ.
- 68 Metinde: hâfâ. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 6a) cevâf, *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 134): hâfâ.
- 69 Bkz. *şibâh'ta* 83. dipnotu.
- 70 Metinde: şâğra.
- 71 Metinde: müte'hannîka.
- 72 Metinde: kârâ. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 6a) fevâ, *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 134) târâ.
- 73 Metinde: müte'ecim-i.
- 74 Sekizinci "sını" *şibâh'ta* görüleceği gibi müte'ahhime'dir.
- 75 Arapça *h-k-kökü* "yapışmak, ilişmek" anlamına gelir.
- 76 Metinde: târâ farda.
- 77 Metinde: kârâ. Arapça *h-k-kökü* "derinlik, çukur, dip" anlamına gelir. Lane'e göre bu kökten türetilmiş olan *h-k* kelimesi "kadının cinsel organı" için kullanılır (İbn Habib, *Tâcü'l-ârâ*), ayrıca, bîzathü "kadın" anlamına da gelir (Feyrûzbâddî'nin *Kamûs'ına* istinaden *Tâcü'l-ârâ*). (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 2548) Lane ayrıca kârâ'ire ve kârâ'ire kelimelerinin *şeyre* ve *şeyre*'nin ziddi olduğuna belirttiğine göre, bu kelimelerin duyma ulaşması uun süren kadın anlamına gelmesi gerekir. (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 1570.) Ayrıca bkz. *şibâh'ta* 88. dipnotu.
- 78 Metinde: ma'hüdiyye.
- 79 Metinde: lezâk.
- 80 Metinde: cevâ. Arapça *h-k-kökü* "geniş, içi boş" anlamına gelir.
- 81 Metinde: kos. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 6b) ve *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 135) foş.
- 82 *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 135): mühlme. Arapça *h-k-kökü* etle iltilitildi ve bu kelime "etli" anlamına gelebilir. Nitekim Lane'e göre *melâhimü'l-İter* "kadının cinsel organının dar yahut düz kısımları" (*Tâcü'l-ârâ*) yahut daha doğrusu etli kısımları" demektir. (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 3009.) Ancak *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 6b) müte'hattime şeklinde geçmektedir ki doğrusunun o olması ihtimali daha yüksek görünüyor. Zira *h-k-kökü* "mühürlemek" anlamına gelmektedir; örneğin Lane'e göre *hâtem* ve *hâtem* kızlık zarı demektir.
- (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 703.) Bu durumda "Terçî'i esefi ve a' lûsi berâber olub" sözlerinin kapalılık ("mühürli" olmak) çağrıştırması daha uygundur.
- 84 Metinde: hütl, *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 6b) ve *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 136) serî.
- 85 Metinde: böylesine.
- 86 Onuncu sayfının reddadesi "silkden" olmakla birlikte v. 5a'ya "kabard" kelimesiyle başlanmaktadır. Ancak sayfa numaralarında atılma yoktur. Metne bakıldığında, müstensih'in olasılıkla reddadeyi yazdıkdan sonra bir sonraki sayfının başına aynı kelimeyi tekrar yazması unutmus olduğu anlaşıyor; eksik kelime metne eklendiğinde de "nâzik ferc silkden kabard" cümlesinin bir atasozu olduğu meydana çıkıyor. Ancak bkz. *şibâh'ta* 87. dipnotu.
- 87 Metinde: kapı. Bu atasözünde *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'den (v. 7a) ve *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 136) *şakrâ*, Lane'e göre *gubru'l-İter* ve *gubru'l-İter* e. dış duvarlar (*tabia majora*) anlamına gelmektedir, *şeyre* ve *şeyre* ise cinsel birleşmeden çoklar duyan ve hızla duymaya ulaşan kadın demektir. Lane ayrıca *şeyre* ve *şeyre* kelimelerinin *kârâ'ine* ve *kârâ'ine* ziddi olduğuna belirtiyor. (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 1570.) Ayrıca bkz. yukarıda 78. dipnotu.
- 88 Metinde: yana. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 7a): yana.
- 89 Metinde: müte'hannîka. Arapça *h-k-kökü* "yapışmak, ilişmek" anlamına gelir. Lane'e göre *felhem hâmkâ* dar dölüye demektir (Ebû'l-Abbâs, *Tâcü'l-ârâ*); *hâmkâ* yahut *hâmkâ* bu bünun çoğuludur (İbnü'l-Arabî, Feyrûzbâddî) (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 818.)
- 90 Metinde: hütl. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 7a) hütl, *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 136) hütl. Yani Cümle).
- 91 Metinde: kârâ. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 7a) fevâ, *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 136) târâ. Arapça *h-k-kökü* "geniş, içi boş" anlamına gelir. Lane'e göre bu kökten türetilmiş olan *h-k* kelimesi "kadının cinsel organı" için kullanılır (İbn Habib, *Tâcü'l-ârâ*), ayrıca, bîzathü "kadın" anlamına da gelir (Feyrûzbâddî'nin *Kamûs'ına* istinaden *Tâcü'l-ârâ*). (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 2499-2502.)
- 92 Metinde: şerhîlîka. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 7a) ve *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 137) şubhîet.
- 93 Metinde: mesâfâ. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 7a): müşâhâ.
- 94 Metinde: kasâka kasâka. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 7a): kasâk kasâk.
- 95 Metinde: şakrâ. *Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta* (s. 137): şakrâ. Arapça *h-k-kökü* "sürmek, etmek, dommek" anlamına gelir; "lezbiyen" kelimesinin bir Osmanlıca karşılığı şakrâ'dır.
- 96 Arapça *h-k-kökü* "ışıklatmak, yaşı" ile iltilitildi. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiin*'de (v. 6a-6b): müte'ahhime olanlar ya nî lûbi uşâlm şibhî olan mühûbeler.
- 97 Metinde: müte'ecim-i.
- 98 Metinde: müte'ecim-i.
- 99 Metinde: müte'ecim-i.
- 100 Metinde: deyi.
- 101 Metin istisnası edildikten sonradan eklenmiştir.
- 102 Metindeki "kelle" kelimesi metinde *âllâ* şeklinde yazılmıştır; yani kulle ya da gule şeklinde okunabilir. Ancak çok harfının üzerindeki zammın nîn sevkten yazılmış olup, doğrusunun *İter* olması daha muhtemeldir. Zira penis başına Osmanlıca "kelle" denirdi. Örneğin: "ba' dehu kellesi fercimîn kapusuna şer getirüb kelle kelle cidi ise bednedeni râhat ve hâta gönlüne şibhâ olub..." (*Rucû'ü'l-Şeyhi ilâ şibâh'ta*, s. 231).

"27 MAYIS İNKILÂBİ" VE SİYASAL PROPAGANDA ARAÇLARI

MEHMET Ö. ALKAN

27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ardından hükümet çok çeşitli propaganda yöntemleri geliştirdi. Ekonomik krizi önlemeye yönelik bağış kampanyaları ve hatıra paraları; darbeye bir meşruiyet zemini yaratıp halkın desteğini sağlamak için yapılan konferanslar, yayınlar ve radyo programları; bestelenen şarkılar, açılan marş yarışmaları; yayınlanan pullar ve "ilk gün zarfları" bunların başlıcalarıydı. İktidarın ürettiği çözümlerden bir diğeri de önceki "düşük iktidar tarafından tahrip edilmiş olan" Hazine'ye yardım için "Hürriyet Tahvilleri" çıkarmak oldu.

Bir 27 Mayıs afişi: Atatürk, ordu ve süngü.

"Hürriyet İstikrazı Tahvilleri" ilanı. Hayat, 29 Temmuz 1960 (sağda).

mişti. Hazineye para yoktu ve mali sıkıntı nedeniyle maaşların ödenmesi tehlikeye girmişti. Daha darbenin ilk günlerinde ABD Büyükelçiliği'yle temasa geçildi ve acil para yardımı talep edildi. Maaş ve diğer ödemeler yaklaşık 180 milyon civarındayken, Hazine'de yalnızca 23 milyon lira bulunmaktaydı.¹

Ödemeler için aranan kaynak bulunamayınca imdada bağışlar yetişecekti. Bu konudaki ilk adım, beklenilebileceği üzere bizzat ordundan geldi ve 9 Haziran'da "1. Zırhlı Tugay subay, astsubay ve aileleri ile erler büyük bir şevk ve arzu ile Hazine'ye vermek üzere altın yüzüklerini teslim" etti.² Hazine'ye katkı için basının da teşvik ettiği bağış yarışında herkes örnek olmaya davet ediliyordu. Bu bağış seferberliği aylarca sürecek, sonuçta 27 Mayıs tarihinden başlayarak Hazine'ye 11.171.164 lira 15 kuruş tutarında ve 1.451 kilo 356 gram 990 santigram ağırlığında muhtelif altın, gümüş, sikke ve ziynet eşyası ile 20.060.627 lira 98 kuruş nakit para bağışlandığı açıklanacaktı. Bütün bunların toplam değeri 31.231.792 lira 13 kuruştur. Hazine'ye 233.694 kişi/kurum ve Darphane'ye 22.437 kişi/

kurum bağış yapmıştı.³ Bağış kampanyası devam ederken 27 Mayıs yönetimi de bağışçılara sembolik bir karşılık vermek için harekete geçerek, üzerinde "27.5.1960" tarihi ve defne yaprakları bulunan nikel yüzükler hazırlayıp dağıtmaya başladı.

Alyans bağışı geçici bir çözümdü. Dış kaynak da bulunamayınca iç kaynak akla geldi ve biraz aşağıda söz edeceğim iç borçlanmaya gidildi. Borçlanmaya gidilirken bile 27 Mayıs darbesinin sloganlarından olan "hürriyet" kavramı kullanılmış, tahvillere de "Hürriyet İstikrazı" adı verilmişti.

"Hürriyet İstikrazı Tahvilleri" ilanı. Cumhuriyet, 23 Temmuz 1960 (solda).

"Hürriyet İstikrazı Tahvilleri" ilanı. Cumhuriyet, 4 Ağustos 1960 (sağda).

Zeki Müren, Osman Paşa Marşı'nı seslendiriyor. Milliyet, 12 Haziran 1960.

Bunlardan başka, başta askeriye olmak üzere bürokraside tasfiyeye gidildi ve geniş çaplı bir emeklilik uygulaması başlatıldı. Bu sırada siyasî pullar çıkartılarak, hem 27 Mayıs'ı meşrulaştırmaya hem de Hazine'ye gelir elde etmeye çalışılıyordu. Ayrıca Merkez Bankası'nın da belirttiği gibi, Cumhuriyet tarihinin ilk hatıra parası da bu sırada icat edildi ve 10 liralık gümüş 27 Mayıs hatıra paraları piyasaya sürüldü. Bunlara Temmuz ayında çıkan 27 Mayıs sigarasını da eklemek gerekir.

27 Mayıs'a yönelik desteğin azaldığı fark edince propaganda faaliyetine daha fazla önem verildi; bu konuda komisyonlar oluşturuldu, yayınlar yapıldı, gezici konferanslar düzenlendi, radyo programları hazırlandı ve taşrada 27 Mayıs inkılabını anlatacak dernekler kurdu. Propaganda Anayasa hazırlığının tamamlanmasına doğru daha da arttı. Darbeyi halkın gözünde önemli ve aynı zamanda sempatik hale getirmek için marş yarışmaları açıldı; radyo yönetimini devralan İstanbul Radyosu Kumandanlığı bir "27 Mayıs Marş Ya-

rışması" düzenledi. 27 Mayıs'ı övmek üzere bir yandan resmi bir yandan gayri resmi plaklar kaydedildi, darbeyi meşrulaştıracak tarzda pullar basılıp tedavüle sokuldu; ilk gün zarflarında bile 27 Mayıs propagandası eksik değildi. Son olarak 27 Mayıs inkılabının sembolü süreç içinde icat edilecek ve önce pullarda sonra da 27 Mayıs hatıra parasında kendini gösterecekti.

ZEKİ MÜREN VE ÖZEL 27 MAYIS PROGRAMI

27 Mayıs'ın yarattığı havadan her kesimin yararlanmaya çalıştığı anlaşıyor. Hatta daha ilk hafta Cemal Gürsel imzalı bir bildiri yayınlanarak Millî Birlik Komitesi veya Cemal Gürsel adına para toplayıp çıkar sağlayanların türediğinden bahisle, bunlara aldanılmaması isteniyordu. Darbenin heyecanından yararlanmak isteyenler arasında dönemin parlak sanatçılarından Zeki Müren de vardı. Zeki Müren bir yandan da 27 Mayıs'a bağlılığını ifade etmek istiyordu. Bu amaçla, sözleri değiştirilip yarı resmi marş haline gelen Gazi Osman Paşa

Her akşam

ZEKİ MÜREN
KAHRAMAN TÖRK ORDUSUNUN VE ASİL TÖRK
GENÇLİĞİNİN HORRIYET MARSİ
VATAN TÖRKÜSÜ
"OSMAN PAŞA,"
TABLOSUNU MEHTER REFAKATİNDE
TAKDİM ETMEKLE ŞEREF DUYAR

Yer: Çarşı cad. 13 no Hilvanın tam kuzeyi ile içki ile mavi mavi. Telefon: 41 26 96
Program: TÜRKEL KONSEY BÜROSU

EMEKLİ SUBAYLARA

HUSUSİ KEŞİDE

250.000 Lira

1 adet 50.000 lira
20 adet 10.000 lira

KEŞİDEN HURİYETİ
İstisna yolsu Emekli Subaylar
açıklık. Çok büyük tasarruflar
yılınca nakillerine AZAMI FAİZ tahsi-
satacaktır.

Bir emekli subay 10.000 lirası bir
kura nakit olarak verilir.

4. Tutarla bakanlık bakanlıklarına kredi
faizi verilir ve bakanlıkların kredi
faizleri.

PAMUKBANK

CEKİLLİ 25-Aralık-1960

TAPILATILAN
SUNULAN
EMİNEKİSİM

5007

SEN. H. AĞUSTOS 1960

"Emekli
Subaylara
Hususi Keşide"
ilanı. Kim,
31 Ağustos 1960
(solda).

İstanbul
Radyosu'na
gönderilen
"İnkılaba
ait eserler"
inceleniyor.
Milliyet,
3 Temmuz 1960
(sağda).

Devlet
Konservatuarı
tarafından
yayınlanan,
"27 Mayıs Marşı"
notaları (solda).

Turhan Tansel'in
bestelediği
"27 Mayıs Marşı"
broşürünün
kapakı (sağda).

Marşı'nı da içine aldığı özel bir 27 Mayıs programı hazırladı. Sanatçının sahne aldığı Tepebaşı Gazinosu şu ilanı vermişti:⁴

"Tepebaşı Bahçesi'nde Her Akşam Zeki Müren, Kahraman Türk Ordusu-nun ve Asil Türk Gençliğinin Hürriyet Marşı, Vatan Türküsü 'Osman Paşa' Tablosunu Mehter Refakatinde Takdim Etmekle Şeref Duyar." (Her Pazar saat 13 ten itibaren tüm kadro ile iç-kisiz aile matinesi)

Ancak, Zeki Müren kaftanla sahneye çıkınca askerin tepkisini üzerine çekti ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na ifade vermeye çağırıldı.⁵ Gazino kapatıldı, hevesi kursağında kalan sanatçının programı iptal edildi.

27 MAYIS ŞARKILARI VE PLAKLAR

27 Mayıs, siyasi şarkı, marş ve plakların birer propaganda aracı olarak kullanıldığı bir dönem başlangıcıdır. Bu konuda daha önce "Tarihin Sesli Tanıkları" başlığı altında yazdığım bir seride darbe dönemi plaklarından söz etmişim.⁶ Siyasi iktidara karşı daha darbe öncesinde mitinglerde yaygın olarak söylenen ve neredeyse gösterilere katılanların ezbere bildikleri bir marş darbe

sonrasında da çok popüler olacaktır. Plevne veya Osman Paşa Marşı olarak bilinen ve bazı sözleri değiştirilerek 27 Mayıs öncesinde mitinglerde sıkça söylenen bu marş, darbe sonrasında 27 Mayıs'ın neredeyse yarı-resmi marşı haline gelmiş, özellikle "Olur mu böyle olur mu?" nakaratı dillere dolanmıştır.

"Olur mu böyle olur mu
Kardeş kardeşi vurur mu
Kahrolası diktatörler
Bu dünya size kalır mı"

Bu marş o dönemde hem resmi olarak devlet tarafından plak halinde hem de kimi ticari firmalar tarafından tasplak şeklinde yayınlandı. Tasplak Behiye Aksoy'un sesiyle ve Sivil Mehter Takımı eşliğinde piyasaya çıkmıştı. İBehiye Aksoy ve Sivil Mehter Takımı; Olur mu Böyle Olur mu, Kardeş Kardeşi Vurur mu (Şençalar Plak: 15 1, SN 13) Bir başka tasplak Nuri Sesigüz'el'in sesiyle piyasaya çıkmıştı ve bir yüzünde "Kardeş Kardeşi Vurur mu" (Pathe: PTC-78-PT25), diğer yüzünde de "Türk Ordusu Geçti Başa" adlı şarkılar/marşlar bulunuyordu.

İSTANBUL RADYO KUMANDANLIĞI VE MARŞ YARIŞMASI

27 Mayıs'tan sonra devlet tekelindeki radyoda yayınlanan programlarda tıpkı DP dönemindeki partizan kullanıma benzer bir propaganda faaliyeti başladı. Mesela radyo yayınları sa-

27 Mayıs Marşı
(A. Sazlı Hava Yolu)

Notlar ve sözler:

1. 27 Mayıs 1960
2. 27 Mayıs 1960
3. 27 Mayıs 1960
4. 27 Mayıs 1960
5. 27 Mayıs 1960
6. 27 Mayıs 1960
7. 27 Mayıs 1960
8. 27 Mayıs 1960
9. 27 Mayıs 1960
10. 27 Mayıs 1960
11. 27 Mayıs 1960
12. 27 Mayıs 1960
13. 27 Mayıs 1960
14. 27 Mayıs 1960
15. 27 Mayıs 1960
16. 27 Mayıs 1960
17. 27 Mayıs 1960
18. 27 Mayıs 1960
19. 27 Mayıs 1960
20. 27 Mayıs 1960
21. 27 Mayıs 1960
22. 27 Mayıs 1960
23. 27 Mayıs 1960
24. 27 Mayıs 1960
25. 27 Mayıs 1960
26. 27 Mayıs 1960
27. 27 Mayıs 1960
28. 27 Mayıs 1960
29. 27 Mayıs 1960
30. 27 Mayıs 1960
31. 27 Mayıs 1960
32. 27 Mayıs 1960
33. 27 Mayıs 1960
34. 27 Mayıs 1960
35. 27 Mayıs 1960
36. 27 Mayıs 1960
37. 27 Mayıs 1960
38. 27 Mayıs 1960
39. 27 Mayıs 1960
40. 27 Mayıs 1960
41. 27 Mayıs 1960
42. 27 Mayıs 1960
43. 27 Mayıs 1960
44. 27 Mayıs 1960
45. 27 Mayıs 1960
46. 27 Mayıs 1960
47. 27 Mayıs 1960
48. 27 Mayıs 1960
49. 27 Mayıs 1960
50. 27 Mayıs 1960
51. 27 Mayıs 1960
52. 27 Mayıs 1960
53. 27 Mayıs 1960
54. 27 Mayıs 1960
55. 27 Mayıs 1960
56. 27 Mayıs 1960
57. 27 Mayıs 1960
58. 27 Mayıs 1960
59. 27 Mayıs 1960
60. 27 Mayıs 1960
61. 27 Mayıs 1960
62. 27 Mayıs 1960
63. 27 Mayıs 1960
64. 27 Mayıs 1960
65. 27 Mayıs 1960
66. 27 Mayıs 1960
67. 27 Mayıs 1960
68. 27 Mayıs 1960
69. 27 Mayıs 1960
70. 27 Mayıs 1960
71. 27 Mayıs 1960
72. 27 Mayıs 1960
73. 27 Mayıs 1960
74. 27 Mayıs 1960
75. 27 Mayıs 1960
76. 27 Mayıs 1960
77. 27 Mayıs 1960
78. 27 Mayıs 1960
79. 27 Mayıs 1960
80. 27 Mayıs 1960
81. 27 Mayıs 1960
82. 27 Mayıs 1960
83. 27 Mayıs 1960
84. 27 Mayıs 1960
85. 27 Mayıs 1960
86. 27 Mayıs 1960
87. 27 Mayıs 1960
88. 27 Mayıs 1960
89. 27 Mayıs 1960
90. 27 Mayıs 1960
91. 27 Mayıs 1960
92. 27 Mayıs 1960
93. 27 Mayıs 1960
94. 27 Mayıs 1960
95. 27 Mayıs 1960
96. 27 Mayıs 1960
97. 27 Mayıs 1960
98. 27 Mayıs 1960
99. 27 Mayıs 1960
100. 27 Mayıs 1960

İNKILABA AIT ESERLER RADYODA İNCELENİYOR

İstanbul Radyosuna girdiye kadar 500 den fazla manzume, 50 bestelenmiş marş ve 10 kadar mizil piyes gönderilmişti.

Gelen eserler bir komisyona tarafından seçilmiş ve harikuladice edilecek banda alınmıştır. Beste-kararları-mıdan bazıları da seçilen güfte-kel bestelenmiştir.

Eserlerin gönderilmesi için bir müddet tayıp edilmiştir. İsteyenler yaz-dıkları mizil marş ve mizil piyesleri radyoya gönderilecektir.

bah 7.27'de Dağ Başını Duman Almış marşından derlenen sinyal müziğiyle açılıyordu. Açılıştan sonra iki marş çalınması da âdet olmuştur. Cuma günleri Kuran okunmasına devam ediliyor, ancak okunanların Türkçe açıklaması da veriliyordu.⁷

Propaganda işi çok ciddiye alındığından 27 Mayıs inkılabını halkın gözünde değerli hale getirmek için marş bestelenmesi de düşünüldü. 19 Haziran'da gazetelerde "Radyo İnkılâp için marş yazılmasını istedi" şeklinde bir haber çıktı. Unutulması gereken, "radyo"nun o esnada askerin elinde olduğu ve ilanın İstanbul Radyosu Kumandanlığı tarafından verildiğidir. Haber şöyleydi:⁸

"İstanbul Radyosu Kumandanlığı İnkılâp hareketlerinin mânasını belir-
lencek marş yazılmasını istemiştir. Bu marş ve güfte şartları ileri sürül-mektedir:

1. Mevzu açık olmalıdır.
2. Şiirlerin bir dördü kına ve bir iki nakarat kısmından mürekkep olma-

27 MAYIS MARŞI

Notlar ve sözler:

1. 27 Mayıs 1960
2. 27 Mayıs 1960
3. 27 Mayıs 1960
4. 27 Mayıs 1960
5. 27 Mayıs 1960
6. 27 Mayıs 1960
7. 27 Mayıs 1960
8. 27 Mayıs 1960
9. 27 Mayıs 1960
10. 27 Mayıs 1960
11. 27 Mayıs 1960
12. 27 Mayıs 1960
13. 27 Mayıs 1960
14. 27 Mayıs 1960
15. 27 Mayıs 1960
16. 27 Mayıs 1960
17. 27 Mayıs 1960
18. 27 Mayıs 1960
19. 27 Mayıs 1960
20. 27 Mayıs 1960
21. 27 Mayıs 1960
22. 27 Mayıs 1960
23. 27 Mayıs 1960
24. 27 Mayıs 1960
25. 27 Mayıs 1960
26. 27 Mayıs 1960
27. 27 Mayıs 1960
28. 27 Mayıs 1960
29. 27 Mayıs 1960
30. 27 Mayıs 1960
31. 27 Mayıs 1960
32. 27 Mayıs 1960
33. 27 Mayıs 1960
34. 27 Mayıs 1960
35. 27 Mayıs 1960
36. 27 Mayıs 1960
37. 27 Mayıs 1960
38. 27 Mayıs 1960
39. 27 Mayıs 1960
40. 27 Mayıs 1960
41. 27 Mayıs 1960
42. 27 Mayıs 1960
43. 27 Mayıs 1960
44. 27 Mayıs 1960
45. 27 Mayıs 1960
46. 27 Mayıs 1960
47. 27 Mayıs 1960
48. 27 Mayıs 1960
49. 27 Mayıs 1960
50. 27 Mayıs 1960
51. 27 Mayıs 1960
52. 27 Mayıs 1960
53. 27 Mayıs 1960
54. 27 Mayıs 1960
55. 27 Mayıs 1960
56. 27 Mayıs 1960
57. 27 Mayıs 1960
58. 27 Mayıs 1960
59. 27 Mayıs 1960
60. 27 Mayıs 1960
61. 27 Mayıs 1960
62. 27 Mayıs 1960
63. 27 Mayıs 1960
64. 27 Mayıs 1960
65. 27 Mayıs 1960
66. 27 Mayıs 1960
67. 27 Mayıs 1960
68. 27 Mayıs 1960
69. 27 Mayıs 1960
70. 27 Mayıs 1960
71. 27 Mayıs 1960
72. 27 Mayıs 1960
73. 27 Mayıs 1960
74. 27 Mayıs 1960
75. 27 Mayıs 1960
76. 27 Mayıs 1960
77. 27 Mayıs 1960
78. 27 Mayıs 1960
79. 27 Mayıs 1960
80. 27 Mayıs 1960
81. 27 Mayıs 1960
82. 27 Mayıs 1960
83. 27 Mayıs 1960
84. 27 Mayıs 1960
85. 27 Mayıs 1960
86. 27 Mayıs 1960
87. 27 Mayıs 1960
88. 27 Mayıs 1960
89. 27 Mayıs 1960
90. 27 Mayıs 1960
91. 27 Mayıs 1960
92. 27 Mayıs 1960
93. 27 Mayıs 1960
94. 27 Mayıs 1960
95. 27 Mayıs 1960
96. 27 Mayıs 1960
97. 27 Mayıs 1960
98. 27 Mayıs 1960
99. 27 Mayıs 1960
100. 27 Mayıs 1960

27 Mayıs'tan sonra devlet tekelindeki radyoda yayınlanan programlarda tıpkı DP dönemindeki partizan kullanıma benzer bir propaganda faaliyeti başladı. Mesela radyo yayınları sabah 7.27'de Dağ Başını Duman Almış marşından derlenen sinyal müziğiyle açılıyordu. Açılıştan sonra iki marş çalınması da âdet olmuştu.

si tercih edilmelidir. Ancak, nakarat daha eksik veya fazla bir hece sayısında olabilir. (Hatta bu şekilde tercih edilecektir.) Bestelerde; Melodi, tanınmış başka her hangi bir parçanın benzeri olmamalıdır. Marşlar: Yürüyüşe elverişli olduğu gibi, büyük insan kitlelerinin kolayca öğrenilebileceği bir yapıda ve çerçevede olmalıdır.

3. Melodiler en basit bir armoni tatbikine tamamiyle elverişli olmalıdır. Bu marşların melodisi ile sözleri arasındaki münasebet projeleri esaslarına uygun bulunacaktır.

Müdürlük, gönderilecek marş ve güfteleri bir jüriye tetkik ettirdikten sonra, beğenilenleri peyderpey yayınlayacaktır."

Yarışmaya "500'den fazla manzume ve 50 bestelenmiş marş ve 10 kadar milli piyes gönderilmiş" olduğu ve bu eserlerin üzerlerinde çalışıldığı anlaşıyor.⁹

Bu dönemde Hikmet Şimşek de bir "27 Mayıs Marşı" bestelemiş¹⁰ ve yayınlamıştı."

27 Mayıs Marşı

Selam selam orduya
Selam bütün millete
Selam aziz vatana
Hürriyete bin selam

Selam kurşun yiyene
Selam cop yarasına
Güller açmış göğsünde
Düşenlere bin selam

Selam selam gençliğe
Selam bütün halkıma
Selam güzel yurduma
Kardeşliğe bin selam

Bir başka beste Turhan Tansel tarafından "27 Mayıs Marşı" adıyla yapılmıştı.¹² İç tarafta ayrıca "Hürriyet Marşı" yer alıyordu ve sözleri şöyledi:

Hürriyet Marşı (Turhan Tansel)

Bu millet yaşarsa hür yaşar, hür yaşar, hür yaşar
Ordu süngünle, gençlik bilginle
yaşat Cumhuriyeti
Selam sana Türk ordusu, selam sana ey şehit
Kutlu olsun bayramın Yirmi Yedi Mayıs, Yirmi Yedi Mayıs

27 Mayıs Marşı (Müzik: Turhan Tansel) Söz: Turhan Kılga

Elimde meşalesin kalbimde iman
Sana gönül verdim vurgunum inan
Çeçğim bir tanem canım Hürriyet
Yer gök seninle dolsa doyar mı insan
Sütümde sen kanımda sen
Hür doğdum hür yaşarım ben!
Sütümde ben! Elimde meşale ben!

27 MAYIS AMBLEMİ

27 Mayıs ile birlikte "27 Mayıs İnkılabı" için bir sembol/arma ara-

27 Mayıs
amblemi: kalem
ve süngü (solda).

27 Mayıs
1961 tarihli,
darbenin birinci
yıldönümü
vesilesiyle
hazırlanmış bir
amblem (sağda).

yışı da başlamıştı. Bu arayışın Ekim ayında sonuçlandığı anlaşıyor. İcat edilen 27 Mayıs inkılap sembolü/ arması önce resmi olarak 14 Ekim 1960'ta başlayan Yassıda duruşmaları nedeniyle yayınlanan pulların birinde, daha sonra yine dönemin icatlarından olan 27 Mayıs hatıra parasında kullanıldı. Hatıra para konusunda yayınlanan tebliğde "27 Mayıs inkılabını sembolize edecek ambemin nitelikleri tarif edilmişti. Buna göre 27 Mayıs amblemi şöyle olacaktı:

"27 Mayıs inkılabını" sembolize edecek şekilde meşale, terazi, bayrak, süngü, kartal ve çıpadan oluşan kompozisyonun üstünde, ışık huzmeleri saçan ay yıldız, altında "27 Mayıs 1960" tarihi, çevrenin üst kenarında "HAKİMİYET MİLLETİNDİR" ibaresi, alt kenarında defne ve meşe yapraklarından ibaret bir çelenk bulunacaktı.¹³

Buradan yola çıkarak hazırlanan bir başka sembolde de aynı simgelere yer verilmişti. "27 Mayıs inkılabı" sembolü meşale, terazi, bayrak, süngü, kartal ve çıpadan oluşan kompozisyonun üstünde, ışık huzmeleri saçan ay yıldızın hemen altında "Ne Mutlu Türküm Diyene" yazısı, altın-

Bir 27 Mayıs afişi: "Milletçe Eleleyiz" (solda).

Millî Türk Talebe Birliği'nden orduya destek (sağda).

da "27 Mayıs" tarihi ve alt kenarında defne ve meşe yapraklarından ibaret bir çelenk şeklinde tasvir edilmişti.

27 Mayıs ile özdeşleşip özellikle hafızalarda en çok yer eden bir başka çizim, birbirinin bileklerinden tutmuş dört el ve "27 Mayıs Milletçe Eleleyiz" sloganıyla çizilmiştir.

Dikkat çeken başka bir çizimde, altında zincir ve kabzası kırmızı Türkiye haritası ve ortasında ay yıldız olan bir süngü vardır. Süngünün bir tarafında başından alevler çıkan Atatürk ve diğer tarafında Mehmetçik olan ve altında "27 Mayıs" yazısı okunur. Yaygın olmasa da ortada bir meşale ve çarpı şeklinde kalem ve süngü ve onları birleştiren bir zincir olan sembole de rastlarız. Benzer şekilde 27 Mayıs'ın meşale ve Mehmetçik temalı çizimleri de mevcuttur.

Son olarak dönemin en meşhur çizimlerinden biri, sağ elleri havaya kalkmış ve içlerinden birinin Türk bayrağı taşıdığı gençlik mitingini tasvir eden, yanında Atatürk'ün başının profili olan ve üzerinde "Hürriyet için" yazan çizimdir.

(Bir not olarak kaydetmek isterim ki konuyla ilgili uzman arkadaşlarıma danıştığım halde bu çizimleri kimlerin yaptığını öğrenemedim.)

İLK GÜN ZARFLARINDA SİYASAL PROPAGANDA

27 Mayıs bir propaganda aracı olarak pullardan da yararlanılmıştı. Bu konuda 14 Ekim 1960, 1 Aralık 1960

ve 27 Mayıs 1961 tarihlerinde olmak üzere üç ayrı kez yayınlanan pullarla 27 Mayıs darbesini meşrulaştıracak tarzda çizimler piyasaya sürüldü. 14 Ekim 1960'ta Yassıada duruşmalarını meşrulaştıracak tarzda üç adet pul yayınlandı. 1 Aralık 1960'ta ise doğrudan 27 Mayıs darbesini meşrulaştıracak, sempatik gösterecek tarzda "27 Mayıs İnkılabı" adıyla dört adet pul hazırlandı. Yine 27 Mayıs'ın birinci yıldönümünde üç adet pul ve son olarak 12 Mart darbesi sonrasında 27 Mayıs'ın 11. yıldönümü için 27 Mayıs 1971 tarihinde Cemal Gürsel temalı bir pul yayınlanacaktı.

Pullar gibi 27 Mayıs dönemindeki bir başka propaganda aracı, ilk gün zarflarıydı (first day cover). Tespit edebildiğim ve arşivimde yer aldığı kadariyle, 27 Mayıs darbesiyle ilgili ilk gün zarfları ve zarf temaları şunlardır

1) 14 Ekim 1960 Yassıada duruşmalarının başlaması anısına "Yassıada 14.10.1960" ilk gün damgası içeren iki çeşit ilk gün zarfı vardır. Bunlardan biri PTT MOBYD Ankara Şubesi'nin çıkardığı "Düşük İktidar Mensuplarının Yargılanması/Trial of the Members of the Overthrown Government" ibaresini taşıyan ve ünlü 27 Mayıs amblemini içeren ilk gün zarfıdır. İkinci ise "Pulhan İlk Gün Servisi"nin çıkardığı, "Adalet Mülkünü Temelidir. Yassıada 14.10.1960" yazılı zarftır.

2) İkinci olarak, ilk gün damga ve zarfları serisi 27 Mayıs 1960 darbesi anısına çıkarılır. "Ankara 27 Mayıs İnkılabı 1.12.1960" damgalı zarflar üç değişik kurum tarafından hazırlanır. İlki PTT MOBYD Ankara Şubesi'nin çıkardığı "27 Mayıs 1960 İnkılabı/Take Over of 27 May 1960 ANKARA

Yassıada ilk gün zarfları. 14 Ekim 1960.

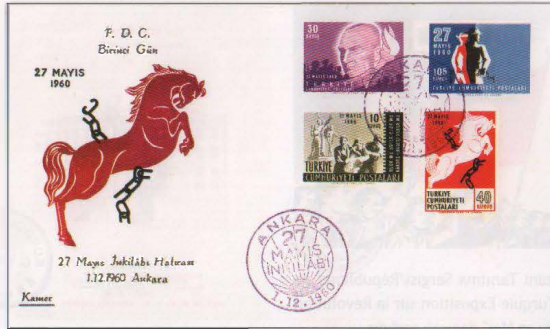

1.12.1960" bilgisini taşıyan zarftır. Üzerinde Türkiye haritası ve bir elin tuttuğu meşale ile sol tarafta süngü, sağ tarafta hokka kaleminin yer aldığı bu zarfların her biri numaralanmıştır. İkinci olarak "Pulhan İlk Gün Servisi" "27 Mayıs İnkılabı 1-12-1960" ibaresiyle çıkarılmıştır. Zarfın üzerinde İstanbul Üniversitesi bahçe-sindeki Atatürk ve Gençlik Anıtı ve çizimin üzerinde "27 Mayıs" yazan bir süngü vardır. Üçüncü ilk gün zarfı Kamer firması tarafından çıkarılmıştır. "27 Mayıs İnkılabı Hatırası 1.12.1960 Ankara" ibaresi olan zarfın üzerinde ressam Erdoğan Değer'in pul için çizdiği, siyah zincirini kıran at çizimi bulunmaktadır.

3) Üçüncü propaganda amaçlı ilk gün zarfı yalnızca PTT MOBYD Ankara Şubesi'nin çıkardığı "6-1-1961 Ankara Kurucu Meclisin Açılışı/Opening of the Constitutive Assembly" adını taşıyan ve parlamento binasının çizildiği "Kurucu Meclis 6.1.1961" damgalı ilk gün zarfıdır.

4) Dördüncü grup propaganda ilk gün zarflarını "27 Mayıs Birinci Yıldönümü Ankara-27.5.1961" damgasıyla üç kurum yayınladı. İlk PTT MOBYD Ankara Şubesi'nin çıkardığı "27 Mayıs İnkılabının I. Yıl Dönümü/The First Anniversary of 27 May Revolution" adını taşıyan ve İstanbul Üniversitesi Atatürk ve Gençlik Anıtı ile Türk bayrağı kompozisyonlu ilk gün zarfıdır. İkinci zarf Kamer firması tarafından çıkarılmıştır; üzerinde "27 Mayıs İnkılabının I. Yıl Dönümü Hatırası 27.5.1961-Ankara" yazısı ve Ankara Ulus Anıtı, Taksim Cumhuriyet Anıtı ve tank süren bir asker çizimi yer alır. Üçüncüsü İstanbul Filatelik Kulübü tarafından yine "27 Mayıs İnkılabının I. Yıl Dönümü Hatırası 27.5.1961-Ankara" yazısıyla çıkarılmıştır ve üzerinde uçak, bayrak ve nöbet tutan Mehmetçik çizimi vardır.

5) 27 Mayıs için çıkarılan bir başka ilk gün zarfı Kamer firması tarafından çıkarılan ve "27 Mayıs Devrimini Tanıtma Sergisi Hatırası 26-8-1961" yazılı, yine ressam Erdoğan Değer'in siyah zincirleri kıran şahlanmış at figürünün yer aldığı, "T.C. 27 Mayıs Devri-

"27 Mayıs İnkılabı Hatırası" zarfı, 1 Aralık 1960.

27 Mayıs hatırası / ilk gün zarfı, 1 Aralık 1960.

27 Mayıs hatırası zarfı, 1 Aralık 1960.

RADYO İNKILAP İÇİN marş yazılmasını istedi

İstanbul Radyosu Kumandanlığı inkılap hareketinin enasasını destekleyici marş yazılmasını istemiştir. Bu marş ve şiirler için şu şartlar ileri sürülmüştür:

1) Mevzu, açık olmalıdır.

2) Şiirlerin bir dördü bir'e ve bir iki nakaratı kısımlardan oluşmalıdır. Ancak nakarat daha çok ve ya fazla bir kere söylenmelidir. (Bu bu şartlar altında olabilir.) Başlıklar: Melodi, tann-

gün ve başka herhangi bir parçanın benzeri olmamalıdır. Marşlar; yurttaşın elverişli olduğu gibi, büyük insan kitlelerinin kolayca öğrenebileceği bir yapıda ve çarpıcı olmalıdır.

3) Melodiler, en basit bir armoni takibiyle kompozisyonla oluşturulmalıdır. Bu marşların melodisi ile sözleri arasındaki münasebet projeleri esasında uygun bulunacaktır.

Müdürlük gönderilecek marş ve şiirleri bir jüriye teklif ettikten sonra, beğenilenleri peyderpey yayımlanacaktır.

Milliyet, 19 Haziran 1960.

Vinyet:
"Hürriyet için".
1 Aralık 1960
(solda).

Kurucu Meclis'in
açılışı vesilesiyle
hazırlanan ilk
gün zarfı.
26 Ocak 1961
(sağda).

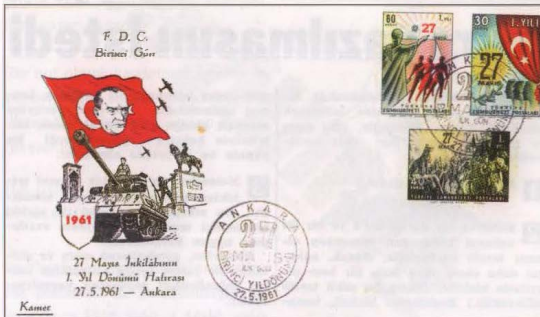
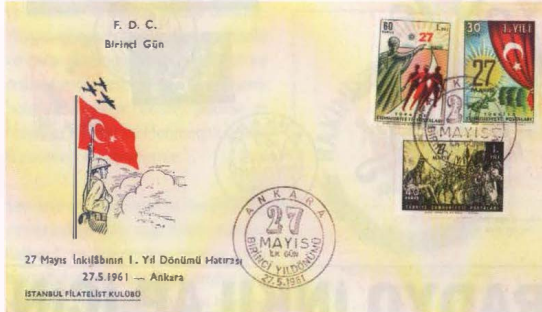
mini Tanıtma Sergisi/République de
Turquie Exposition sur la Révolution
du 27 Mai" damgalı zarfıdır.

6) Son grup 27 Mayıs ilk gün zarfları
27 Mayıs darbesinin 11. yıldönümü

in "27 Mayıs Devriminin XI. Yılı
27.5.1971-Ankara" damgalı olarak 12
Mart darbesi sonrasında çıkarılmıştır.

27 Mayıs'ın
yıldönümü
vesilesiyle
hazırlanan ilk
günzarfları.
27 Mayıs 1961.

"PTT. M.O.B.Y.D. Ankara Şubesi P.K.
10" tarafından çıkarılan ilki, "27 Ma-
yıs 1960 Devriminin XI. Yılı/Regular
Stamp with Subject of May 27, 1960
Revolution-Ankara 25-5-1971" ibare-
siyle basılır; üzerinde Cemal Gürsel
için yayınlanan ve onun resmini içe-
ren pulun çizimi vardır. İkincisi Fila-
teli firması tarafından yayınlanır ve
üzerinde "27 Mayıs 1960 Devriminin
XI. Yılı 27-5-1971" yazılı ve asker kı-
yafetiyle selam veren Cemal Gürsel
çizimi yer alır. Kamer firması tarafın-
dan yayınlanan üçüncüsünün üzerin-
de "27 Mayıs 1960 Devriminin XI. Yılı
Hatırası 27-5-1971 Ankara" yazısı ve
yine Cemal Gürsel'in çizim portresi
bulunmaktadır. Dördüncü ve sonun-
cusu Akoba firmasının yayınladığı ve
üzerinde Cemal Gürsel'in asker şap-
kalı portre fotoğrafının bulunduğu
zarfın üzerinde "27 Mayıs 1960
Devriminin XI. Yılı/XI. th Anniversary of
"May 27, 1960 Revolution- 25-5-
1971- Ankara" ibaresi okunur.

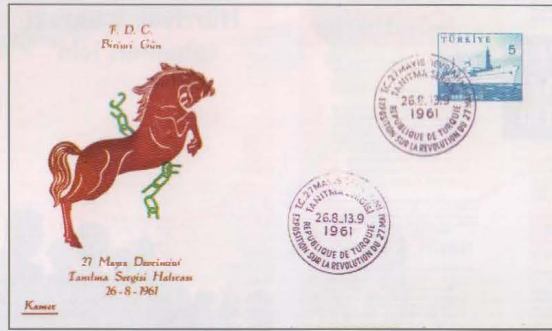
HÜRRİYET İSTIKRAZI

Hazine için gelir toplamak amacıyla
başlatılan "alyans bağı" uygulama-
sı geçici ve psikolojik bir rahatlama
yaratmıştı, ancak bütçede maaşları
bile ödeyecek para olmadığı gibi pi-
yasada da fiyatlar yükselmisti. Bu
nedenle bir çare olarak iç borçlanma
gündeme geldi ve "Memleketin 27
Mayıs'tan önce ve düşük iktidar tara-
fından tahrir edilmiş olan hazinesi-
ne" yardım için "Hürriyet Tahvilleri"
çıkartılması kararı alındı. Tahvil çıka-
rılırken bile darbenin sloganlarından
olan "hürriyet" kavramı kullanılarak,
borçlanmaya "Hürriyet İstikrazı" adı
verildi. MBK 500 milyon liralık "Hür-

riyet İstikrazı" çıkarılması hakkında geçici bir kanunu 6 Temmuz günü kabul etti" ve tahviller 15 Temmuz 1960 Cuma günü satışa çıktı.⁵

Basına verilen reklamlarda da "Mehmetçik" bir figür olarak kullanılmaya başladı. Bu figür Avusturyalı Heinrich Krippel'in yaptığı, 1927'de Ulus Meydanı'na dikilen Ankara Zafer Anıtı'nda yer alan ve ülkesini koruyan ve gözeten temalı "Mehmetçik" figürlerinden biriydi. İlanlarda "rahat, emin ve vergisiz bir gelir kaynağı" olarak tarif edilen tahviller için şu slogan kullanılıyordu: "Hürriyet İstikrazı Tahvil alınız hem vatandaş hem yuvasına hem de Vatanına hizmet etmiş olur."⁶ Bir başka reklamda da "Hem memleketine hizmet hem de kendinize hizmet için siz de Hürriyet İstikrazı Tahvil alınız" sloganı kullanılmıştı.⁷

İlanlarla tahvil alımları teşvik için vatanî görev olarak tanımlanıyordu: "Vatanınıza ve ailenize hizmet için... Siz de mutlaka Hürriyet İstikrazı Tahvil alınız" sloganı kullanılırken, enfasyon bir ahtapota benzetilmiş, hürriyet tahvilleri de onu kalbinden vurup öldüren bir ok olarak resmedilmişti.⁸ Bir başka reklamda üzerinde "İnkılâp" yazan bir meşale ve süngülü bir asker büstü profili kullanılmıştı.⁹ Kimi ilanlarda ise tahvillerin sanayileşmeye sebep olacağını ifade eden doğan güneşin önündeki fabrika ba-

"27 Mayıs Devrimini Tanıtma Sergisi Hatırası" zarfı, 26 Ağustos 1961.

Hazine için gelir toplamak amacıyla başlatılan "alyans başışı" uygulaması geçici ve psikolojik bir rahatlama yaratmıştı, ancak bütçede maaşları bile ödeyecek para olmadığı gibi piyasada da fiyatlar yükselmışti. Bu nedenle bir çare olarak iç borçlanma gündeme geldi ve "memleketin 27 Mayıs'tan önce ve düşük iktidar tarafından tahrip edilmiş olan hazinesine" yardım için "Hürriyet Tahvilleri" çıkarılması kararı alındı.

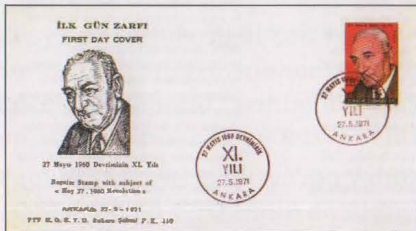
caları tasvir edilmişti.¹⁰ Hatta bazı yayın organları hürriyet tahvillerinin satışını artırmak için okurlarına çekilişle ücretsiz tahvil dağıtacaktı.¹¹

"İNKILÂP MEMLEKETİN İKTİSADİ KALKINMASINDA EL ELE

(...)

İş Bankası da bu konuda hazırladığı bir reklam broşüründe şu ifadeleri kullanmıştı:

"27 Mayıs inkılâbından sonra, memlekette istikrar içinde bir iktisadi inkişafın kurulabilmesi maksadıyla

27 Mayıs'ın on birinci yıldönümü vesilesiyle hazırlanan ilk gün zarfları, 27 Mayıs 1971.

[illegible]

**İş Bankası'nın
Hürriyet
İstikrazı
Tahvilleri
İlanları.
1 Aralık 1960
(en üstte).**

**Etibank'ın
yayınladığı
Hürriyet
istikrazı
Tahvilleri
reklamı (vanda).**

Hürriyet
İstikrazı
Tahvilleri
reklamı.
Hür Nizam,
28 Temmuz 1961
(alt sağda).

**HÜRRİYET
İSTİKRAZI
TAHVİLERİ**

İÇİN

Şubelerimiz emrinizde
ve hizmetinizdedir.

ETİBANK

Maliye Vekâleti HÜRRİYET İSTIKRAZ TAHHİLLERİ çıkarılmıştır... 27 Mayıs
İnkılâp hareketine katılmayı, Memleketin iktisadî kalkınmasını ve Vatandaşımızın sulh ve selamet içinde yaşamasına hizmet edecek bütün vatandaşlarımızı bir kolaylık olmak, tehalükle bu Hürriyet Istikrazı Tahhillerinden satın almak isteyenler Türkiye İş Bankası bütün şubelerinde emrinize hazır bulundurulmaktadır. Muntazam

zam, iyi, sağlam bir gelir sağlamak, İnkılap Hareketlerini desteklemek ve başarılarını devam ettirmek için siz de hem maddi hem de manevi büyük değeri olan HÜRRİYET İSTIKRAZ TAHVİLLERİ'nden alınız (...) Hürriyet İstikraz Tahvilleri için 'Benim de var...' 'Benim de...' diyebiliyorsanız ne mutlu size!..'

(Meraklısı için not: Bu ay *Atlas Tarih* ve *Birikim* dergilerinde 27 Mayıs, resmî ideoloji, resmî tarih ve propaganda konularında yazdığım yazılara da bakabilirsiniz.)

6 FAZLI
HURRIYET
ISTIKRAZI
TAHVILLERI
Aliniz!

Bu arazi, tahvilcileri için:
GELECEK AYAKTIR!
 1980-1981 yıllarında faizli olan her
 tahvilin, 1982 yılında faizsiz olarak
 yeniden tahvil altına alın-
 masıdır. Bu tahvilin, 1982 yılında
 sonuna kadar 1000 TL karşılığına
 kadar 100 TL karşılığına kadar

Yıldırım

DİPNOTLAR

- Nur Batır, "CIA Belgelerine Göre 27 Mayıs",
Sabah, 20 Mayıs 2007.
2 "Ornek Olarak: Odu Mensupları Aylanslarını
Hazineye Hâlimi Ederlorlar", Cumhuriyet, 9
Haziran 1960, s. 1 ve 5. Haber şöyledir:
"Sabık ve sâkıf devlet ricâlinin her sahada
olduğu gibi, mallı ve kıtısada sahada da açmış
ve bırakmış oldukları deren rahlemleri
kapatılmasında cilekcek güçlüklerin
yenilmesi, kolaylaştırılması ve Devlet
hazinesindeki altın stokunun takviyesi
bakımından naçiz bir yardım olarak
İ. Zihri Tugay subay, astsubay ve alileri ile
erier büyük bir şevk ve arzû ile Hazineye
teslim etmek üzere altın yüzüklerini teslim
etmişler. Bu kere haber aldığımız göre
İstanbul'da bulunan bütün subay, astsubay
ve alileri ile erier de Hazineye takviye edecek
bu harekete şîrak etmek üzere, talepte
bulunmaktadır. Ayrıca, çeşitli kodeme ve
vazifelerde bulunan ve Odu mensuplarına
verilmek üzere kanunun bahsettikleri
ödeneklerini hiç bir askeri şâşâş kabul
emeyeceklerini bildirmiş olduklarından
mâal ödenekleri hazineye r kad
kaydedilmeye başlanmıştır", Cumhuriyet, 9
Haziran 1960, s. 1 ve 5.
3 Cumhuriyet Senatosu, Dönem: I, Cilt: 4.
Toplantı: 1. 79. Birleşim, 4 Eylül 1962, s.
5. 497-501.
4 Milliyet, 12 Haziran 1960, s. 4.

- 5 Emin Aşar, *Rakıpları Sanatçıları Zeki Müren* (İstanbul: Boyut Yayınları), 2003.
- 6 Mehmet Ö. Alkan, "Darbelerin Sesleri- Kaskadörler Adıyları Bu Dünya Size Kalır mı?", *Tuğra*151 Tarih 12 Temmuz 1960, s:59-59.
- 7 "Radıolay Bugün Yeni Programı Başlıyor", *Milyet*, 1 Ağustos 1960, s. 2.
- 8 "Radıo İnkılâp İçin Bu Yazımlasın İstedik", *Milyet*, 09 Haziran 1960, s. 2.
- 9 "İnkılâbı Altı Eserler Radyoda İnceleniyor", *Milyet*, 1 Temmuz 1960, s. 2.
- 10 Etem Ünşör, *Türk Marşları* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü), 2006, s. 395.
- 11 27 Mayıs Marşı (4 Şekli Koro İçin) (Ankara: Devlet Konservatuvarı Yayınları), 1960.
- 12 Turhan Tansel, 27 Mayıs Marşı (Ercan Marbaşı, 1962).
- 13 31 Aralık 1960 günü Maliye Bakanlığı hatıra paralarını şekli ve içeriklerini şöyle tarif eder: "Tevdükle çıkarılacak madeni 10 liralık hatıra paralar hakkında 1184: 141 sayılı kanunun verdiği selahiyete müsteniden 31 Aralık 1960 tarihinde ibrahim peyderpey tevdiğe çıkarılacak olup 27 Mayıs iktilâbı hatıra parası madeni 10 liralıklarin evsafı aşağıda österilmiştir. Meksür 10 liralıklark 34/4m/ ayırindın 5 gram ağırlığında olup 830 ayırında gümüşten alını edilmıştır. Kenarları: kareniş ve 16:16 motifleri arasında T. C. rumuzları ile kenar çevresine 61 müsvi kısma beliren kesik hatıra ihtiva etmektedir. Paranın bir tarafında 27 Mayıs

iniklâmlıyın sembolize eden bir kompozisyon
(Meşale, razar, bayrak, şingir, karlı, 1940)
bu kompozisyonun üstünde işçii huzmeleri
saçan ay yıldız, altında "27 Mayıs 1960"
tarifli, çevresini üst kenarında HAKİMİYET
MİLLETİNİZ İBARESİ alt kenarında defne
ve meşre yapraklarından ibaret çekir
bulunmaktadır. Paranın diğer tarafında orta
yerde Atatürk'ün profil yüz portresi, çevrini
alt kenarında "En İyâ İzzası" üst kenarında
"Türkiye Cumhuriyeti" ibaresi mevcuttur.
Haura paralar, paranın bir tarafı sağdık sola
veya soldak sağa çevrildiğinde diğer tarafı
düz görünüşte şekilde basılmıştır. "Malıye
Bakanlığında", Resmî Gazete, no 10684, 30
Aralık 1960, s. 2893.

14 Cumhuriyet, 7 Temmuz 1960, s. 1 ve 5.
Kanun için bkz. "Türkiye İstikrarı Kanunu"
Kanun' Kanun No. 1, Resmî Gazete, no
10548, 11 Temmuz 1960. İnkilap Kanunları
(Eğre Matbaası, 1961), s. 325 ve "Türkiye
İstikrarı Kanununda 1 Numaralı Kanunun 8
inci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair
Kanun", s. 340-341.

15 Cumhuriyet, 22 Temmuz 1960, s. 2.
16 Hür Nizam, no. 28 Temmuz 1960, 3 kapak.
17 Kim, no. 106, 20 Temmuz 1960, s. 3.
18 Milletiy, 20 Ağustos 1960, s. 3 ve Cumhuriyet,
4 Ağustos 1960, s. 3.
19 Kim, no. 108, 3 Ağustos 1960, s. 42.
20 Cumhuriyet, 23 Temmuz 1960, s. 32.
21 Kim, no. 106, 20 Temmuz 1960, s. 6.

20. yüzyılın büyük bölümünde bir ülkeden çok sosyalizm fikrinin temsili olarak görülen Rusya, siyaseti, ekonomisi ve kültürü hakkında önemli tartışmalar yapılmasına karşın, pek çok açıdan kapalı kutuydu. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Rusya'da tarihle ilgili çok sayıda yayını gün yüzüne çıkardı. Bugün Rusya tarihi Sovyet deneyimiyle sona ermeyen bin yıllık bir dönem sayılıyor. Rusya'nın 1917'den önceki ve sonraki tarihini her yönüyle içeren *Rusya'nın Kısa Tarihi* pek çok farklı unsurun harmanı olan Rusya'yı bir tablo gibi önümüze seriyor.

Paul Bushkovitch, Rusya'nın yalnızca siyasi tarihini değil, edebiyat, sanat ve bilim alanlarındaki serüvenini de sunuyor.

Rusya'nın Kısa Tarihi, Rusya'yı anlamak ve Rus halkının tarihini öğrenmek için temel bir eser niteliğinde.

ALİ YAYCIOĞLU İLE YENİ KİTABI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

AYŞE OZİL

Ali Yaycıoğlu'nun *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* İmparatorluğun Ortakları: Devrimler Çağı'nda Osmanlı Düzeninin Krizli adlı kitabı Stanford Üniversitesi Yayınları tarafından geçtiğimiz günlerde İngilizce olarak yayımlandı. Halen aynı üniversitenin tarih bölümünde öğretim üyesi olarak çalışan Yaycıoğlu, bu çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başlarına kadar geçirdiği siyasi mücadelelerin izini sürüyor. Âyanlardan yeniçerilere, Nizam-ı Cedid'den Sened-i İttifak'a kadar bu dönemi çok çeşitli yönleriyle inceleyen Yaycıoğlu ile bir söyleşi yaptık.

Ali Yaycıoğlu.

Yeni çıkan kitabınızda, temelde III. Selim dönemine odaklanarak, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktidar pratiklerini yeni bir bakış açısıyla inceliyorsunuz. Kitabın adına da yansımış olduğu şekilde bu dönemde pek çok iktidar ortağı olduğunu görüyoruz; saray çevresi, âyan, yeniçeriler, ulema gibi çok çeşitli gruplar ve zırmeler iktidar için birbiriyle çeşitli ittifaklara giriyor ya da mücadele ediyor. Bu iktidar mekanizmasının nasıl işlediğini biraz anlatabilir misiniz?

Kitabın başlığı, "İmparatorluğun Ortakları", aslında incelediğim iktidar ve ittifak mekanizmalarını özetliyor. Kitap devrimler çağı denen ve dünyanın birçok yerinde radikal gelişmelerin yaşandığı dönemde Osmanlı siyasi kültürünü ve kurumsal dönüşümü inceliyor. Bu dönemde diğer ülkelerde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da çok farklı projeler ortaya atılıyor. Bu projeler farklı grupların bazen çatıştığı bazen işbirliği yaptığı, hak iddiaları geliştirdiği ve yönetime ortak olmaya çalıştıkları süreçlere dönüşüyor. Bunlardan bir kısmı önceden görül-

memiş gelişmeler. Kitap aslında bu radikal imkânların ortaya çıktığı ve imkânsızlıkların imkân dahilinde olmaya başladığı bir dönemde, imparatorluğun ne gibi bir dönüşüm yaşadığıyla ilgili. 1808'de Sened-i İttifak'ı üreten koşulların toplamını bu radikal imkânlardan biri olarak düşünüyorum. Bir kefalet senediyle birlikte bir imparatorluk ortaklığı tahayyülü oluştu. Bu yeni bir iktidar anlayışydı ve aslında yeni bir devlet formuydu. Kitap bir anlamda bu belgenin nasıl ve hangi kurumsal ve siyasal dönüşümler sonucu doğduğunu inceliyor.

Rıfat Abou el-Haj, Ariel Salzmann, Baki Tezcan gibi tarihçilerin dahil olduğu görece yeni bir tarih yazımı artık 17. ve 18. yüzyıllara bir gerileme dönemi olarak bakmıyor ve sizin de gösterdiğiniz gibi bu dönem için yeni bir iktidar yapılanmasından söz ediyor. Siz çalışmanızı geleneksel tarih yazımından uzaklaşan bu eğilim içinde nasıl bir yere yerleştiriyorsunuz?

Aslında bir anlamda geleneksel tarih yazımından uzaklaşıyorum, diğer yandan eski tarih yazımıyla farklı

şekillerde yeniden buluşuyorum. Evet, kitapta Rifat Abou el-Haj, Ariel Salzmann ve Baki Tezcan'ın revizyonist yaklaşımlarının etkisi büyük. İmparatorluğu, yönetimi ve siyaseti yeniden düşünmek ve imparatorluğun karmaşık dönüşümünü bu karmaşıklıkla olabildiğince anlamak, farklı aktörlere söz vermek, devletin resmi söylemini bir veri olarak almayıp o söylemin dışına çıkmak, devleti homojen bir aktör olarak değil bir koalisyon alanı olarak görmek, toplumsal kesimleri pasif ya da isyankâr grupların dışında, yönetim ve müzakere süreçleri içinde düşüncem gibi birçok konuda sözü geçen tarihçilerle benzer yerde duruyorum. Diğer yandan kitapta İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Niyazi Berkes, Avdo Sućeska, Albert Hourani ve tabii ki Halil İnalcık'ın etkisi çok büyük. Uzunçarşılı'nın metinsel (narratif) kaynaklar ile arşiv belgelerini beraberce kullanması, Berkes'in Osmanlı siyasetini Doğu-Batı, eski-yeni ekseninden çıkarma girişimi, Sućeska'nın taşra dinamiklerini imparatorluk belgelerini kullanarak ama imparatorluk dilinin ötesinde anlama çabası, Hourani'nin taşra elitlerinin ahalî ve merkez arasında nasıl bir alan yaratıklarını göstermesi ve tabii sevgili hocam Halil İnalcık'ın imparatorluk, taşra ve dünya dinamiklerini beraber kavramsallaştırma çabası benim Osmanlı tarihçiliğine bakışımı belirleyen unsurlardır.

Tabii beni etkileyen ve düşüncelerimi şekillendiren başka tarihçileri de saymak gerek. Başta Cemal Kafadar'ı, Engin Akarlı'yı ve Özer Ergenç'i zikretmem lazım. Cemal Hoca'nın düşüncelerimin ve Osmanlı İmparatorluğu'na bakışımın şekillenmesinde çok büyük emeği var. İmparatorluğa holistik bakmayı, sosyal bilimlerde farklı alanlar olarak görünen ekonomi, kültür, mimari ve siyaseti bir arada görmeyi ondan öğrendim; yapabiliysem tabii. Engin Akarlı'nın toplumdaki müzakereleri ve nizam arayışlarını anlama tarzı ve Özer Ergenç'in taşra ahaliilerinin etrafında gelişen hâkim söylemin müzakere ile sürekli bir ortaklık ve kolektif yarar arayışı içinde olduğu

fikri, düşüncelerimi çok belirledi. Listeyi genişletirsem, Peter Brown'ın elitlerin ve şehir ahaliilerinin nasıl imparatorluk sürecine ortaklık ettikleri fikri ya da daha eski dönemden Otto Brunner'in Carl Schmitt'i yeniden yorumlayarak siyasi anayasaların bir süreç içinde, geleneğin ve hukukun formel ve enformel müzakere süreçleriyle nasıl oluştuğu fikri..

Sonuçta kendimi revizyonist bir tarihci olarak çok da görmediğimi söyleyebilirim. Çok karmaşık bir süreci kendi karmaşıklıkla incelemeye, anlamaya ve ona global bir perspektif içinde anlam vermeye çalıştım. Bunu yaparken birçok eski ve yeni tarihinin perspektiflerinden istifade ettim ve esinlendim. Bir de Osmanlı tarihini ikili konumlandırmaların dışında düşünmeye çalıştım. Eski-yeni, Doğu-Batı, gelenek-reform, merkez-çevre, devlet-toplum gibi ikilikler Osmanlı dünyasını karmaşıklıkla anlamamızı engelliyor. Eski ve yeni diye sunulan şeylerin çoğu aslında "yeni" şeyler oluyor ama bunlardan bir kısmı eskiliğin, bir kısmı yeniliğin meşrulaştırıcılığıyla siyasileşiyor. Devlet ve toplum ikilemi aynı şekilde çok sorunlu. Osmanlı nizamında devlet toplumu diyebileceğimiz, devlet ve toplum arasında yer alan çok büyük bir grup var ve büyük oranda gelişmeler bu alanda belirleniyor. Mesela Michael Meeker'in dediği gibi taşra elitleri bu alanın ana aktörleri olarak nitelendirilebilir. Ya da merkez-çevre. Bu yaklaşım doğru dürüst pek bir şey açıklamamasına rağmen Osmanlı tarihçiliğini ve Modern Türkiye çalışmalarını yıllarca esir aldı. Merkez her zaman bölünmüştür ve çevre de her zaman bölünmüştür. Merkezdeki bazı unsurlar ile çevredeki bazı unsurlar arasında her zaman ittifaklar olur. Kaldı ki kültürel ve sınıfsal açıdan ya da salt güç açısından da bu ikilem manalı değildir. 18. yüzyıl Osmanlı dünyasında birden fazla merkez olduğu söylenebilir. Osmanlı bir anlamda çokmerkezli bir imparatorluktu.

Yeni tarihyazımından ilerleyecek olursak, bu bakışın önemli özelliklerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nu 17. ve

PARTNERS OF THE EMPIRE

*The Crisis
of the Ottoman Order
in the Age of Revolution*

Ali Yaycıoğlu

Ali Yaycıoğlu,
*Partners of the
Empire: The
Crisis of the
Ottoman Order
in the Age of
Revolution*,
Stanford
University Press,
2016.

18. yüzyıl Avrupa'sıyla karşılaştırmalı olarak ele alması ve bu dönemde Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da modern bir devlet oluşumu saptaması. Siz de kitabınızda III. Selim dönemini, aslında Avrupa ile özdeşleştirilen "Devrimler Çağı" olarak düşünmüştünüz. Ayrıca sadece Avrupa değil İran ve Hint-Baburi dünyasına da yer veriyorsunuz. Devlet pratiklerinin tarihi açısından karşılaştırma meselesine nasıl yaklaşıyorsunuz?

Farklı tarihsel pratikleri, kurumları, olayları ancak birbiriyle karşılaştırarak anlamlı kılabiliriz. Diğer yandan dikkatli olmalıyız, çünkü karşılaştırma aynı zamanda anlamaya çalıştığımız tarihi tecrübelerin farklılıklarını, kendine özgü hallerini görmemizi engelleyecek düzeyde olmamalı. Özellikle Osmanlı tecrübesini sadece Avrupa tarihinin referanslarıyla tartışmak bizi çok sorunlu, kısmen apolojetik bir noktaya getirebilir. Ben tam anlamıyla karşılaştırmalı tarih yapmıyorum, ama meselelerimi incelerken onları anlamlı kılacak karşılaştırmalar yapmaya gayret ediyorum. Ama karşılaştırmalı örneklerimi hem dikkatli seçmeye hem de bu karşılaştırmaları yaparken bazı yeni sorular sormaya gayret ediyorum. Diğer yandan özellikle 18. asırdan sonra yeni bir globalleşme sürecinin yaşandığını görüyoruz. Christopher Bayly ve Sanjay Subrahmanyam gibi beni çok etkileyen tarihçiler bu yeni globalleşme döneminin impa-

Ayasofya
minarelerinden
birinden
çizilmiş İstanbul
panoramasında
Topkapı Sarayı.
(Gaspere
Fossati'nin
çiziminden
Louis Haghe'nin
taşbaskısı, 1852)

Library of Congress
kolleksiyonu.

ratorluklar, bölgeler, ağlar ve ahaliler arasında yeni ilişki biçimleri kurduğunu gösteriyor. Fransa'daki gelişmeler ile Osmanlı dünyasındaki ya da Hindistan'daki gelişmeler bir şekilde birbirleriyle ilişkili olabilir. Mesela askeri reform böyle bir olgu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askeri reformu global bağlamdan ayırıştırıp anlayamayız. Hem teknoloji transferi, hem askeri mühendisliğin evrenselci dili, hem ülke ülke gezen askeri uzmanların varlığı, 18. asırdaki askeri reform hareketinin, Nizam-ı Cedid'in, küresel bir hareketin Osmanlı dünyasında bir pratiği olduğunu gösteriyor. Diğer yandan bu hareketin Orta Asya ve Hindistan kökenli Nakşibendi-Müceddidilik ile iç içe geçmiş olması, hikâyeyi aslında bir şekliyle de İslami bir globalleşmeyle anlamamız gerektiğini gösteriyor. Nizam-ı Cedid Batılı olduğu kadar Hintli ve Orta Asyalı bir hareket diye düşünüyoruz.

Nizam-ı Cedid'e tekrar döneceğim ama öncelikle o geniş dönemle ve öncesiyle ilgili birkaç soru sormak isterim. 17. yüzyılda başlayan bir süreç içerisinde hanedan ile devletin artık organik bir ilişki içinde olmadığı anlaşıyor. Ayrıca "hanedan" sözcüğünün 18. yüzyılda bazı âyan için de kullanıldığından söz ediyorsunuz. Peki, saray çevresi neredeyse ortaklardan birine dönüşürken meşruiyet meselesi ne oluyor? Saray çevresi her şeyi

rağmen hâlâ "eşitler arasında birinci" mi, yoksa yeni iktidar ağlarını bambaşka bir çerçevede mi düşünülmeliyiz?

Osmanlı hanedanı hâlâ en önemli hanedan ve hiçbir taşra hanedanı onun prestijine ve meşruiyetine yaklaşmıyor. Tabii Geraylar istisna. Buna mukabil 18. asırda taşra hanedanları yeni meşruiyet alanları açıyor kendilerine ve bunun devlet otoritesi tarafından tanınmasını istiyorlar. Emniyet ve kalıcı bir statü talep ediyorlar. Diğer yandan ortamdaki istikrarsızlık buna izin vermiyor. Taşra hanedanları arasındaki husumetler ve ittifaklar kalıcı bir ortaklık ya da koalisyon kurlmalarını engelliyor. Hanedanların devlete ve Osmanlı hanedanına ortak olmaya çalıştığını Şânizade Ataullah Efendi söyler. Kitabımın başlığını koyan aslında Şânizade'dir. Tabii kendisi "hiç hakları yok iken" diye başlar bu ortaklığı anlatmaya. Ama demek ki, bu bir hak mücadelesidir. Diğer hanedanlar demek ki, bazen sessiz bazen sesli, imparatorluğun ortağı olmak istiyordu. Bunu hakları görüyorlardı ya da tam emin olmasalar bile böyle bir imkânın ve bunun kurumsal çerçevesinin olabileceğini akıllarından geçiriyorlardı. Ve tabii bu konuşuluyordu, yazılıyordu, kısmen teorize ediliyordu. Sened-i İttifak tam da bunun çerçevesini kurar.

Gerçekten de, tarihçiliğinizde çok da derinlemesine tartışılma-

yan ve çoğunlukla Tanzimat'ın gölgesinde kalan Sened-i İttifak'ı (1808) da detaylı bir şekilde ele alıyorsunuz, metnin eleştirel bir okumasını yapıyorsunuz. Yine Osmanlı'daki iktidar ilişkileri bağlamında bu antlaşmayla ilgili bulgularınız, saptamalarınız nelerdir?

Kitabımı Sened-i İttifak'ı anlama çabası olarak da düşünebiliriz. Birçok meseleye bakıyorum ama sonuçta baktığım her şey bu metne bağlanıyor. Sened-i İttifak çok önemli ve orijinal bir metin. Hem Osmanlı anayasa tarihi açısından çok önemli ve orijinal hem de devrimler döneminin diğer önemli metinleri arasındaki yeri açısından. Sened-i Magna Carta ile karşılaştıran birçok yazı çıktı 1950'lerden beri. Ama metni anlamamız için asıl gereken bağlamı 1770-1840 arasındaki dönem. Bu dönemde dünyanın birçok yerinde çok önemli ve farklı anayasal metinler ortaya çıkıyor. Ben Sened-i bu bağlamda düşündüm. Sened özünde bir kefalet senedi; yani bir kefalet senedi ile yeni bir imparatorluk tasarımı yapıyorlar. Kefalet 18. asırda çok yaygın kullanılan bir yöntem. 18. asır boyunca kefalet ve nezir senetleri ile taşrada emniyet yani güven tesis edilmeye çalışılıyor. 1808'de bu, imparatorluk yanında yapılıyor. Devletin bürokratları ile taşra hanedanları birbirine kefil oluyor. Tabii bunu yaparken birçok başka mesele metne giri-

yor. En mühimi hanedanlara verilen daimi statü ve emniyet. Hanedanlara karşı tahkik, yani bir tür hukuki bir süreç işlemeyen, hiçbir cezanın verilemeyeceği prensibi geliyor. Hanedanlar bu şekilde müsadere ve katl riskinden azade oluyor. Diğer yandan hanedanların ortaklığıyla yeni bir nizam tasarlanıyor. Dedğim gibi Şânizade bunun olamayacağını, bunun devlete ve Osmanlı hanedanına şirk koşmak anlamına geldiğini söylüyor. Sened-i İttifak içinde barındırdığı çok zengin hukuksal çerçevesi ile İslam hukuk tarihinin ve dünya anayasal mücadeleler tarihinin en önemli dokümanlarından biri bence. Bu kitapta Sened'i ayrıntılı bir analize tabi tutarak ve global bir bağlama yerleştirerek Osmanlı tarihçilerinin bu metne ve onu kaleme alanlara çok gecikmiş borcunu kısmen de olsa ödedim gibi geliyor.

Kitabın üçüncü bölümünde yönetim ve mali işler konusunda yerel yapılanmaların etkin olduğunu saptıyorsunuz. Bu yapılanmalar, tam olarak halk meclisi biçiminde olmasa da, tabandan gelen son derece önemli bir dinamik şeklinde ortaya çıkıyor. Bu bulgular ışığında, Osmanlı tarihinde yerel toplulukları edipgen bir yapı içine sokan geleneksel anlayış tekrar gözden geçirilmeli mi?

Kesinlikle geçirilmeli. Osmanlı tarihçiliğinde yerel ahali ya devletin ya da yerel güçlerin altında ezilen pasif unsurlar ya da farklı şekillerde kâh direnen kâh isyan eden topluluklar olarak görülür. Tabii ki bu iki yaklaşımda da doğruluk payı vardır. Ama aynı zamanda yerel ahali için farklı mekanizmalarla yerel yönetime katıldığını ve bu katılımın süreç içerisinde kurumsallaştığını ortaya koyduğumu düşünüyorum. Tabii "Yerel ahali nedir?" sorusu hemen akla gelebilir. Neticede yerel ahali diye standart bir birimden bahsedemeyiz. Yerel ahali bölgesel şartlara ve duruma göre farklı şekillerde tanımlanabilir. Osmanlı imparatorluk dilinde "taşra ahali" ya da "kaza ahali" şeklinde ifade ediliyor. Bu

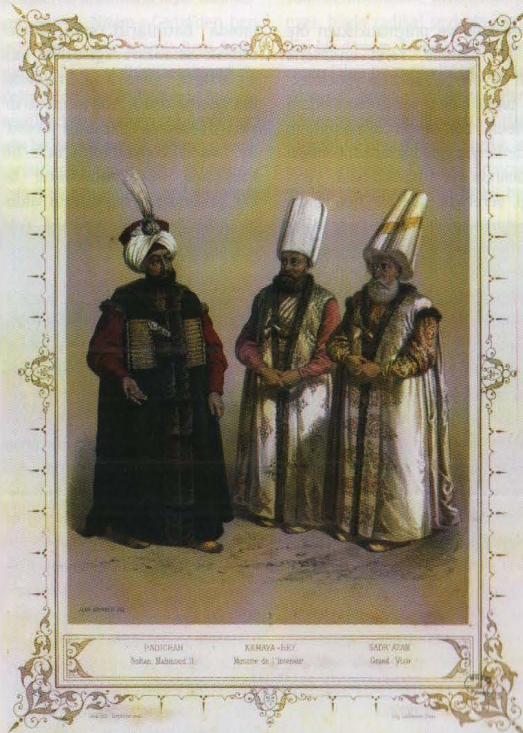
birimler genelde bir şehrin ahalisi ve şehir etrafında kümelenmiş köy ve mezra ahaliilerinden oluşur. Bu ahaliiler doğal liderleri ya da vekilleriyle süreçlere katılırlar. İmparatorlukla ilişkilerini en genel düzeyde kazanın adli ve idari kurumu olan kadı mahkemesinde görürler. Ama kadı mahkemesi aynı zamanda ahali liderlerinin kaza işlerine katıldıkları, karar verdikleri, müzakere ettikleri birer meclis niteliğindedir.

Bu formun 18. asırda iyiden iyiye geliştiğini görmekteyiz. Bu meclisler kaza ahaliilerinin vergi yükünü ve diğer kamusal vilayet harcamalarını müzakere ettikleri ve bütçeleri oy-ladıkları platformlardır artık. Kaza âyanı dediğimiz kişilerin çıktığı bağ-lam bu meclislerdir. İntihab-ı ahali, yani kaza işlerini ve masraflarını yürüten kişilerin, yani kaza âyanının, ahalinin muhtarı ile belirlenmesi ilkesi yavaş yavaş sabitlenir. Kaza

meclisleri aynı zamanda âyan seçimlerinin yapıldığı cırtlı silyast gelişmelerin ve gerilimlerin yaşandığı yerler olur. Bazı âyan seçimleri imparatorluğu etkileyici niteliktedir. Âlemdar Mustafa Paşa, Rusçuk ahaliisini onları Rusçuk âyanı seçmesinden sonra, tıbbi çok enteresan gelişmelerle beraber, imparatorluğun kaderini de-giştirecek bir noktaya gelir; yani bir anlamda Rusçuk ahaliisi imparatorluğun kaderini çizer. Diğer yandan bu meclisleri şiddet ortamının dışında düşünmemek lazım. Çoğu zaman şiddet, kazaların müzakere süreçlerinin bir parçasıdır. Ben 19. asırdaki yerel idareler ve katılım mekanizmalarının kökeninde bu kaza meclislerini, âyan intihablarını ve tevzi süreçlerini görüyorum. Tanzimat'ın yerel idareleri sıfırdan ortaya çıkmamıştır. Hatta daha da ileri giderek, aslında Osmanlı dünyasında demokratik katılımın ve hatta parti siyasetinin kökeni de bu meclislerdir diye düşünüyorum.

II. Mahmud, Sadrazam ve Dahiliye Nazırı ile bir arada.

Jean Brancas, Elibree-1-Afrika, Musée des Anciens Costumes Turcs, Constantinople, Paris: Lemerre, 1855

PADICHAH Sultan Mahmud II KEMALPAŞA-VIZIR Ministre de l'Intérieur SADIK ATAN Grand Vizir

Aynı konuyla bağlantılı olarak, merkezi devlet güç kazandığı dönemlerde yerel dinamikleri yok etmek yerine meşrulaştırıp kendi içine alıyor. Burada yerelin gücü tekrar vurgulanıyor, ama aynı zamanda Osmanlı devletinin esneklik ve pragmatikliğinden de mi söz etmek gerekir?

netim pratiklerinde göze çarpıyor. Bu pratiklere bakınca görüyoruz ki 18. asır merkezleşme ile yerelleşmenin beraber yaşandığı bir dönem.

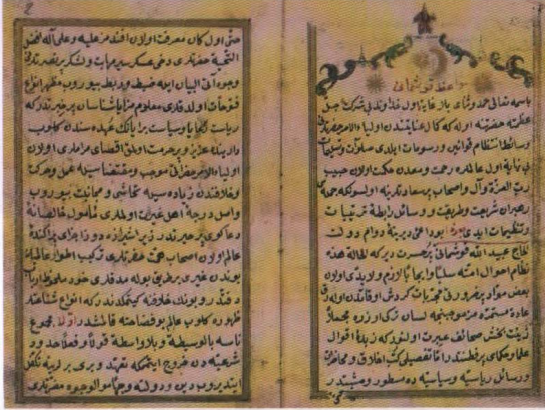
Nizam-ı Cedid'e dönecek olursak, Koca Sekbanbaşı ve Kuşmanî gibi, yeni düzenin savunuculuğunu yapan ve bir an-

minde İstanbul'da Sosyal Kontrol ve Denetim) Ama yine de reformun ne şekilde olacağı ve aslında sonuçta ortaya ne çıkacağı konusunda Nizam-ı Cedidçiler arasında görüş birliği yok. Diğer yandan Nizam-ı Cedid'e karşı büyük bir toplumsal muhalefet geliyordu. Bunun çok farklı nedenleri var. Ekonomik sıkıntılar ya da yeni vergiler... Ama bir de farklı kesimlerin kazanılmış haklarını, aynı zamanda kadim uygulamaları ve geleneği tehdit ettiği düşünülüyor. Kabakçı isyanı üniforma meselesinden patlıyor. Rumeli Kavağı'ndaki Yamaklar üniforma giymeyi reddediyor. Bu Batıcı bir zorlamaya karşı bir tavır olduğu kadar, daha önemli, bir geleneği koruma ve devlet tarafından tepeden aşağı dikte edilen bir disiplin uygulamasını reddetme anlamına da geliyor. Bunun için Nizam-ı Cedidçilerin bu reformların zorunlu olduğu hakkında kamuoyunu ikna etmesi gerekiyor. Koca Sekbanbaşı (bu kişinin kim olduğunu bilmiyoruz) metni tam da bunu yapıyor. Bu metin kamuoyunu avamın kontrolünden çıkarma, doğru bilgilendirme girişimi.

Ubeydullah Kuşmanî daha farklı. O dini açıdan Nizam-ı Cedid'i savunuyor. Kuşmanî'nin "Zebire'si" pek üzerinde durulmamış çok önemli bir metindir. Kuşmanî aklı delillerle geleneğin meşruluğunu reddediyor. Ona göre, gelenek İslam olarak sunuluyor, halbuki kadim olan sadece bir zaman dilimi içinde oluşmuş sonra da değişmiş bir uygulamadır. Gelenek, bu şekilde tek başına meşru yani şer'i değildir. Böylece yeniçeriler etrafında şekillenen geleneği ve kazanılmış hakları ve çıkarları koruyan İslamî söylemi reddediyor, yerine devlette beraber toplumu terbiye edecek bir İslamî söylemi öne çıkartıyor. Bu aklı yöntemi daha sonra nakli delillerle kuvvetlendiriyor. Ubeydullah Kuşmanî, Orta Asya'dan gelmiş ve muhtemelen Nakşibendi-Müceddidi ağı içinde bir vaiz. Tuhaf da bir adam. Asım Genç, Nizam-ı Cedidçilerin "Zebire"yi neredeyse ezberlediğini ve Kuşmanî'yi adeta bir şeyh gibi gördüklerini yazıyor. Yani Nizam-ı Cedid hareketi muhafazakâr bir hareket değil. Ama İslamî bir ha-

Ubeydullah Kuşmanî'nin mevaizi.

Millet Kütüphanesi, Ali Emri-Şer'iyyesi90.

Esneklikten ve pragmatiklikten öte bir şey sanırım. Yerel unsurlarla belli bir ortaklık çıkılıyorken başka çaresi yok erken modern devletin. Bu, devlet teknolojisinin imkânlarıyla ilgili bir husus. Osmanlı nizamında yerel müzakereler, yerel bilgi, yerel güç sahipleri her zaman yönetimin parçasıdır. 18. asırda bu yerelleşmenin derinleştiğini ve yönetimin ve ekonominin her alanında kendini gösterdiğini görüyoruz. Aynı zamanda yönetimin yerelleşmesi imparatorluk eliti arasında yeni siyasal ve idari söylemler yaratıyor. Yerel unsurlarla beraber yönetmek makbul idari yöntem midir yoksa sadece belli bir süre sonra ortadan kalkması gereken geçici bir zorunluluk mu ibarettir? Tartışma budur. İdare fazla yerleşirse bunun bedeli ne olur? Adaletle hâlel gelir mi? Yerel güç sahipleri yerel ahaliyle adil davranır mı? Zaten yerel güç sahiplerinin sınırsız bir şekilde idareyi ve güvenliği kontrol etmemesi için bunlardan bazılarının ahalinin itihabıyla belirlenmesi ya da en azından ahalden rıza almaları ilkesi getirilmek isteniyor. Çok benzer gelişmeler ve meseleler Avrupa, Hindistan ve Çin'de yerel yö-

lamda Batılıların spin doctor olarak adlandıracağı türde bazı yazarların ortaya çıkılığında söz ediyorsunuz. Ana akım tarih-yazıcılığımızda "Nizam-ı Cedid" ile "muhafazakârlar"ın ikili bir karşıtlığa indirgenmesinde bu tür yazarların fikirlerinin olduğu gibi benimsemesinin rolü var mıdır?

Bu da çok enteresan bir mesele. Nizam-ı Cedid yeni bir toplum projesi. Sadece dar bir askeri reform projesi değil. Neticede salt askeri reform bile yeniceilikle iç içe geçmiş yüz binlerce insanı etkiliyorsa, buna dar anlamda askeri bir proje olarak bakamayız. Kaldı ki toplumun farklı pratiklerini ve farklı kesimlerini terbiye etme gibi daha geniş bir ajandası var. Özellikle şehirleri terbiye etme. Değerli meslektaşım ve arkadaşım Betül Başaran'ın Nizam-ı Cedid'in şehir alanını terbiye etme projesini askeri reform projesi ile iç içe devam ettirmesiyle ilgili çok önemli bir kitabı çıktı: (Selim III. Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century, Brill, 2014 IIII. Selim Döne-

reket. Hem de püriten yani sefeli unsurlar taşıyan İslami bir hareket. (Mesela Nizam-ı Cedid askerleri-ne Birgivi Risalesi okutturuluyor.) Selefiliği bazen gelenekçilikle karıştırıyoruz. Selefilik geleneği reddeder ve öze dönme iddiasındadır. Ama bu öze dönüş nasıl olacaktır? Burada akli ve nakli metotlar uygular. Bu basit bir öze dönüş değildir. İhya ve tecdid ile öze dönülür. Uzatmayalım ama Kuşmanî bunu yapıyor. Yeniçerilerle ittifak eden ulemanın gelenekçiliğini reddediyor ve İslami açıdan reformun ihya ve tecdid için bir zorunluluk olduğunu söylüyor. Kısaca, Nizam-ı Cedid ve yeniçeriler arasındaki mücadele aynı zamanda iki İslami söylem arasındaki mücadeledir: Zamanın kestiremeyen değişimlerine karşı geleneği yani "kadim" olanı koruyan İslami söylem ile devletle beraber toplumu terbiye etmek amacı güden bir İslami söylem. Bu konuya kitapta maalesef çok geniş yer ayıramadım ama şimdilerde bu meseleyi askeri mühendislik ile Selefilik ve Nakşibendilik arasındaki ilişki bağlamında bir yan proje olarak derinlemesine inceliyorum. Zebire'nin yanı sıra değerli meslektaşım Aysel Danacı-Yıldız'ın yayına hazırladığı, Ebu Bekir Efendi'nin Nizam-ı Cedid karşıtı Kabakçı Mustafa Risalesi ve zeylinde Nizam-ı Cedid'i savunan Fezleke-i Nasihat-i Kuşmanî (*Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, Kitap Yayınevi, 2007) dönemin en önemli polemik metinlerinden biridir. Şu sıralar ben de Kuşmanî'nin mevaizini (vaazlarını) yayına hazırlıyorum.

Nizam-ı Cedid'in ordunun toplumu şekillendirmesine yönelik bir hareket oluşunu biraz açabilir misiniz? Bu durumun 19. ve 20. yüzyıla yansımaları olmuş mudur?

Kesinlikle. Ordu reformu toplumsal hayata yeni bir nizam vermeden zaten mümkün değil, çünkü yeniçerilik toplumun belli kesimleriyle o kadar entegre olmuş ki, ordu-toplum ayırımı yapmak oldukça zor. Yani daha geniş bir reform ajandası ile askeri reform mümkün. Kaldı ki zaten 18.

asır başlarından beri toplumsal hayatı reform etme üzerinden bir tartışma devam ediyor 18. asrın sonuna kadar askeri mühendislik çok önemli oluyor. Talim, terbiye, yekparelik... Saat gibi çalışan mekanik bir ahall tasavvuru oluşuyor. Bu, 18. asırda mekanik bilimlerin gelişmesiyle de ilgili bir olgu. Askeri mühendislik aynı zamanda toplumu da bir şekilde kurguluyor. Fatih Yeşil ve Gültekin Yıldız, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde askeri reform üzerine yaptıkları çok önemli çalışmalarda askeri reformun aslında toplumsal reform olduğunu çokboyutlu şekilde gösteriyorlar. Ama yukarıda söylediğim gibi Nakşibendi-Müceddidi hareketinin bu bağlamda oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Nizam-ı Cedid'in ordu-toplum tasavvuru, bürokratik Osmanlı elitinin himayesinde askeri mühendisler ile Müceddidilerin ortak bir projesi desek yanlış olmaz sanırım. 19. ve 20. yüzyıllarda toplumsal-siyasal reform ile askerlik arasındaki ilişki tabii devam ediyor. Nizam-ı Cedid'den beri ordu hem aktör olarak hem konu olarak Türkiye tarihinin en temel aktörlerinden biridir. Ordunun laikleşme süreci başlı başına çok enteresan ama bu bayağı geç bir gelişme. Kemal Karpat'ın *İslam'ın Siyasallaşması* (İstanbul: Timaş Yay., 2013) kitabında

vurguladığı şey çok önemli. Geleneksel ve yaşanan İslam değil ama İslamcılık, yani Kuşmanî'nin de içinde bulunduğu, devlet ile belli bir siyasi ve dini proje temelinde toplumu terbiye eden hareket, Türkiye'deki modernleşmenin en önemli aktörlerinden biridir. Aslında ordu meselesi gibi İslamcı hareketin de kökenini Nizam-ı Cedid'de buluyorum.

II. Mahmud tahta çıktıktan sonra yeniçeriler ile Nizam-ı Cedidçiler arasında devam eden mücadelede Osmanlı hanedanı için değişik bir imkandan da bahsediyorsunuz: I. Abdülhamid'in kızı ve IV. Mustafa'nın kız kardeşi Esmâ Sultan yeniçerileri destekliyor ve bir aşamada Esmâ Sultan'ın tahta geçeceği ile ilgili bir söylenti çıkıyor. Bunu biraz açabilir misiniz?

Bu biraz söylenti. Bazı kaynaklarda var. Orhan Koloğlu ayrıca yazdı. Tam derinlemesine inemedim. Ama evet, böyle radikal şeylerin söylendiği bir dönem. Zaten hikâyeyi enteresan kılan bu radikallik. Gerayların Osmanlı hanedanının yerini alacağı söylentisi malum. Bu konuda Hakan Kırmlı ile bir makale yazdık ama henüz çıkmadı. Feridun Emecen'in ve Hakan Karateke'nin farklı hane-

III. Selim'in cülus töreni. (Konstantin Kapıdağlı, yak. 1789)

https://tr.wikipedia.org/wiki/III._Selim

Alemdar Mustafa Paşa'nın mezarı. Zeynep Sultan Camii hazinesi.

Fotoğraf: Ali Yayıncı.

dan iddiaları hakkında önemli çalışmalar var. Esmâ Sultan üzerine biraz çalışıyorum. Tülay Artan da sanırım çalışıyor. Çok enteresan bir şahıs. Büyük bir şirket yöneticisi gibi yüzlerce vakfı ve mukataayı, kethudasıyla yakın bir çalışma ilişkisi içinde yönetiyor. Esmâ Sultan'ın malikânesinde köylü olmak hem

nek mi, yoksa belli bir arka planı var mı? Fenerlilerin yarattığı kurumsallaşmada kendine nasıl bir yer buluyor? 19. yüzyıl başı kriz ortamının bir etkisi var mı yükselişinde?

Manuk Bey kitabın en önemli kahramanlarından biri. Rusçuklu Ermeni

finda çok karmaşık bir Ermeni finansör ağı var. Bu ağ Rusya'ya uzanıyor. 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başında imparatorlukların sınırlarını aşan finans ilişkileri için müthiş bir örnek. Daha sonra dragoman oluyor ama bu çok kısa. Aslında İpsilantilerle çok yakın ilişkisi var, yani Fenerli oligarkları çok iyi tanıyor. Ama Ermeni dragoman çok bilinen bir şey değil. Rusya ile ilişkisi iyi olduğu için Alemdar Mustafa Paşa barış görüşmelerinde ona çok büyük inisiyatif veriyor.

İstanbul Ermenileri Manuk için risaleler yazıyor. Aynı zamanda Ermenice yazılmış bir menakıpnamesi var. 1808'de Alemdar Mustafa ölünce ve devr-i Alemdariye bitince Rusya'ya kaçıyor. Aslında birçok Nizam-ı Cedidci Rusya'ya kaçıyor. Bu da çok enteresan. Rusya, Osmanlı'dan gelen siyasi mülteciler için en çok gidilen imparatorluk. Adeta Nizam-ı Cedidci bir diaspora var 1810'larda Rusya'da. Sonra Manuk, Rusya'nın hizmetine giriyor. Polk oynarken attan düşüp ölüyor.

prestijli hem güvenli. Kendi çalışmaları titizlikle koruyor. Diğer yandan, kocası Küçük Hüseyin Paşa —ki çok önemli bir Nizam-ı Cedidci— öldükten sonra evlenmiyor. Yüzlerce cariyeyi toplayıp koruduğu söyleniyor. Ve yenicilerle arası çok iyi. Böyle bir kişinin 1807-1808 dönemindeki kargaşa ortamında adının taht için geçmesi çok enteresan. Tabii hanedanın IV. Mustafa öldürülse ve erkek vâris kalmasa ne olurdu? Bu kriz nasıl aşıldı? Aşılabilir miydi? Öyle bir ortamda Esmâ Sultan'ın taht için düşünülmüş olması bana imkânsız gelmiyor. Ama kitapta dediğim gibi, bulgular söylentilerden ibaret ve temkinli olmak gerekiyor.

bir işadami. Rusçuk yangınından sonra emlak işine giriyor ve Rusçuk'ta büyük emlak ve arsalar alıyor. Buradan zengin oluyor. Sonra bal ve tütün ticaretiyle ilgileniyor. Tırsıklı İsmail Ağa'nın sarrafı oluyor. İsmail Ağa öldürülünce Alemdar ile işbirliği yapıyor. Alemdar'ın Rusçuk âyanı seçilmesinde büyük katkısı olduğu kesin. Çok enteresan bir hikâyesi var. Moskova'da ve Bükreş'te çok fazla vesika var hakkında. Bizim Başbakanlık'ta da bayağı vesika çıktı. Manuk bazı kayıtlara göre 1808'deki ihtilalin mastermind'i. İhtilali hem finanse hem koordine ediyor. Etra-

İncelediğiniz dönemin Tanzimat sonrasına ve hatta 20. yüzyıla olan yansımalarına da yer veriyorsunuz. 18. yüzyılda, iktidar ortakları arasında bir müzakere deneyiminin oluştuğundan ve bu deneyimin Sened-i İttifak ile altının çizildiğinden söz ediyorsunuz. 19. yüzyıl merkezileşmesinin bu gelişmeye pek fazla alan tanımadığını söylüyorsunuz ama bir yandan bu müzakere deneyimi, 19. yüzyıldaki anayasacı hareketler için önemli bir arka plan oluşturuyor. 19. yüzyıl merkezileşmesinde biraz daha esnek mi bakmalıyız?

Evet. Biz genelde 19. yüzyıla, 20. yüzyıldan bakıyoruz. Halbuki 19. yüzyıldan bakınca çok enteresan şeyler görülebilir. Ben demokratik pratikler, özellikle yerel meclislerdeki katılım pratiklerinin kökenini yukarıda bahsettiğim kaza meclislerinde, tevzi süreçlerinde ve âyan intihaplarında görüyorum. Hatta 20. yüzyılın demokratik pratikleri, özel-

Manuk Bey.

http://akunet.net/tr/wp-content/uploads/2012/05/Manuk-bey-Mirzaan.jpg

Kitabın çeşitli aşamalarında Manuk Bey'in hikâyesini izliyoruz. 19. yüzyılın başında dragoman da oluyor. Dragomanlığı Yunan ayaklanmasına kadar Fenerlilerin tekelinde olan bir pozisyon olarak biliyoruz. Dolayısıyla Manuk Bey'in durumu tekil bir ör-

likle taşra siyaseti, partililik, ahali ile güç sahipleri arasındaki ilişkiler... Bu meselelerin kökenleri 18. asırda saklı. Köken tarihçiliği yapalım demiyorum ama modernizmi Tanzimat reformlarıyla başlatmak bana çok yanlış geliyor. Bu anlamda ben Niyazi Berkes'in doğru yerde durduğunu düşünüyorum. Kitabımda Berkes'le çok angaje olmadım. Aslında bu benim adıma bir hata. Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'da ne dediğine bakınca, benim yazdığım bu kitap onun savlarını derinleştirici ve ayrıntılandırıcı niteliktedir diyebilirim.

Çalışmanızda hangi kaynaklardan yararlandınız? Bu kaynakların araştırmaya açtığı alanlar ya da eksik bıraktığı sorular var mıdır?

Türkiye ve Bulgaristan'daki Osmanlı ve Avrupa arşivleri, şeriye sicilleri, diplomatik kaynaklar, dönemin tarihleri ve başka metinsel kaynaklar, yerel tarihler, söylenceler, edebiyat, mimari ve resim, seyahatnameler... Ne bulduysam kullandım ama kullanmadığım ya da kitaba alamadığım birçok kaynak da kaldı. Birçok dilde kaynak kullandım ama Arapça kaynakları kitaba yeterince ekleyemedim. Halbuki Cezzar Ahmed Paşa hakkında pek bilinmeyen çok Arapça kaynak vardı. Bir kısmını okumuştum ama kitaba bir şekilde sokamadım. Keza Azmlar üzerine bir Arapça aile tarihi buldum. Onu da kitaba eklemeyemedim. Tepedelenli Ali Paşa'nın arşivi yayımlandı. Olağanüstü bir kaynak. Büyük oranda Yunanca. Onu çok kullandım. Ali Paşa arşivindeki vesikaları Antonis Hadjikyriacou ile bir kitap projesi için ayrıca çalışıyoruz. Özet olarak, bu kitap belli bir belge türü üzerine odaklanan bir kitap değil. Aksine her türden kaynakları bir şekilde içinde görebileceğimiz bir kitap. Doktora tezim çok daha arşiv merkezliydi. Kitap daha farklı oldu.

Son olarak, siz ABD'de yaşayan ve çalışan bir tarihçisiniz. ABD'deki tarihçilik ortamı ve gündemi nasıldır? Bir yöneltirir? Osmanlı tarih-

çiliği ve de Orta Doğu/Balkanlar ile ilgili çalışmalar bu bağlamda nasıl bir yerde duruyor?

Ben senelerdir yılın yedi ayı ABD'de yaşıyorum, dört ayı Türkiye'de, bir ayı da Avrupa'da. Böyle bir düzen tutturdum. Dolayısıyla münhasıran ABD'de yaşıyor sayılmam. Avrupa'daki Osmanlı tarihçiliğini, özellikle Fransa'dakini yakından takip ediyorum ve sık sık Paris'e gidiyorum. Keza Bulgaristan ve Yunanistan'daki meslektaşlarla yakın çalışma fırsatı tım oldu. Sorunuza şu şekilde cevap vereyim: ABD için konuşursak, şu anda Osmanlı tarihinin yapıldığı birçok merkez ortaya çıktı. Benim de yetiştiğim Harvard, onun yanı sıra Chicago, Princeton, Michigan, New York, McGill Üniversiteleri. Tabii yeni ama iddialı bir şekilde bu gruba katılan ve benim de içinde bulunduğum Stanford. Ayrıca Berkeley, UC Davis, Binghamton, Ohio, Indiana... Bunun yanı sıra birçok liberal arts kolejinde Osmanlı tarihçileri var. Bir anlamda alan şu anda hiç olmadığı kadar büyüdü ve Avrupa ve Asya tarihçilerinin saygısını kazandı. Çok farklı projeler ortaya çıkıyor, kitaplar yazılıyor. Çevre tarihi, okuma ve kitap tarihi, günlük hayat ve birey, cinsiyet, mekânsallık, ağlar, hayvanlar, bilim tarihi... Sanırım benim de içinde bulunduğum bir grup tarihçi Osmanlı İmparatorluğu'nu global bağlama oturtma çabası içinde.

Ayrıca, Türkiye ile ilişkiler eskisi gibi kopuk değil. ABD ve Türkiye-Osmanlı tarihçiliği eskisi kadar birbirinden ayrı seyretmiyor. İki dünya da birbirini etkiliyor. Bu anlamda güzel bir dönemdeyiz.

Diğer yandan, bazı riskler var. Klasik metinler eskisi kadar okunmuyor, bu metinlere gereken referanslar verilmiyor. Uzunçarşılı, Köprülü, Wittek, Togan, Babinger, Akdağ, Barkan, hatıralıncık, Aktepe, Orhonlu, Veinstein... Çok önemli bir "temel" yavaş yavaş unutuluyor, yerine yeni nesil tarihçilerin oraya attığı tartışmalardan ibaret bir akademik görünüm geliyor. Bunu biraz tehlikeli görüyorum. Ben benden önce üç neslin öğrenciliğini yaptım. Halil İnalıcık, Engin Akarlı, Özer Ergenç ve tabii ki Cemal Kafadar. Bu anlamda çok şanslıyım ve doktora öğrencilerime alanımın "temeller"ini, klasik kitaplarını okutuyorum.

Yeni argümanlar ve sorular yeni yaklaşımlar geliştirirken, bu "temeller"i ihmal etmememiz lazım. Bazen söyledığımız şeylerin bir kısmının farklı şekillerde eskiden söylendiğini görebiliriz. Dolayısıyla yeni Osmanlı tarihçiliğinin, klasik eserlerle yeniden entelektüel bir ilişki içine girmesi gerekiyor. Alanımız artık dünya tarihçiliğinde sayılı alanlardan biri. Buna uygun sorumluluğta davranmalıyız.

Tepedelenli Ali Paşa'nın mezarı ve yıkılan sarayın yanındaki camii, Yanya.

Fotograf: Ali Yayıoğlu.

MİLETOS TERAZİ AĞIRLIĞI VE MUSKA ÖZELLİĞİ GÖSTEREN İKİ OBJE

OĞUZ TEKİN

Yüzlerce hatta bazen binlerce yıl önce üretilmiş arkeolojik buluntuların kesin teşhis ve tanımını yapmak bazen zordur hatta imkânsızdır da. Üzerlerindeki yazı ve sembollerin anlaşılması bir yana, bu objelerin işlevlerini açıklamak ve tarihlendirilmelerini sağlamak da yeni verilerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmaktadır. Burada sunulan ve bazı sorunları beraberinde taşıyan objeler de belki ileride yapılacak yeni yorumlarla daha iyi ve daha doğru bir şekilde anlaşılacaktır.

MİLETOS TERAZİ AĞIRLIĞI

İzmir'de özel bir koleksiyonda bulunan bronz bir terazi ağırlığı bu satırların yazarı tarafından daha önce yayımlanmıştı.¹ Ancak objenin üzerindeki yazı o zaman okunamadığı için eksik bir değerlendirme söz konusuydu; bu kez yazı okunabilmiş ve buradaki yazı içinde söz konusu ağırlık yeniden değerlendirilmiştir. Ağırlığın ön yüzünde kabartma şeklinde M ve I harflerinin kaynaşmasıyla oluşturulmuş bir monogram ile hemen üzerinde yine kabartma olarak yapılmış bir arı tasviri yer almaktadır (Res. 1 a). Sol ve sağ kenar boyunca ise nokta vuruşla yapılmış bir yazı bulunmaktadır. Ağırlığın sağ üst köşesine yakın bir yere —ağırlığını arttırmak için— sonradan lehimlenmiş (çakılmış) kurşun bir parça vardır.

Söz konusu ağırlığı yorumlamaya çalışırsak, M-I harfleri Miletos'un sikkelerinde de sık görülen bir monogram olup, bir anlamda Miletos'un devlet arması (*parasemon*) gibidir. Bu durumda ağırlık kesinlikle Miletos kentine aittir. Ancak, M-I monogramının yukarısında yer alan

arı tasviri, bu ağırlığın aynı zamanda Ephesos ile de ilişkili olabileceğini işaret etmektedir; çünkü arı, Ephesos'un sembolüdür (*parasemon*) ve Ephesos'un Arkaik, Klasik ve Hellenistik sikkelerinde sık görülür. Acaba söz konusu ağırlık Miletos ve Ephesos kentleri için ortak bir standardın kullanılmış olabileceğini işaret edebilir mi? İki komşu kent arasındaki ticari faaliyetlerin kolaylaştırılmasında böyle bir ortak standardın kullanılması anlaşılabilir bir durumdur; ancak, M-I'nın yukarısında tasvir edilen arı mı yoksa sinek mi olduğu da tartışmaya açıktır. Arı ile sineğin anatomik yapısı birbirine benzemektedir; detaylardaki farklılıkları bir kenara bırakırsak, gözle görüneni, belki sineğin kanatlarının, gövdesinin en uç kısmından biraz daha uzun olmasıdır. Sadece bu nokta göz önünde bulundurularak, ağırlık üzerindeki tasvirin arı olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan kurşun gibi detayların gösterilmesinin zor olduğu bir malzeme üzerindeki tasvirin ne derece orijinal görünümü yansıttığı da tartışılabilir. Eğer arı olduğu varsayılırsa, ağırlığın Miletos ve Ephesos kentlerinin ortak kullanımına

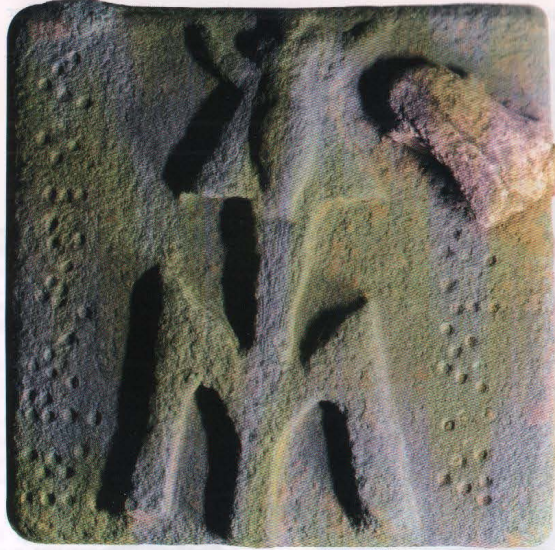
imkân vermek üzere tasarlandığını söyleyebiliriz.

Bu ağırlık, ikonografik açıdan, Ashmolean Müzesi'nde bulunan ön yüzünde tonbalığı üzerinde duran baykuş kompozisyonunu çağrıştırmaktadır.² Tonbalığının Kyzikos'un, baykuşun ise Atina'nın sembolü olması nedeniyle söz konusu ağırlığın, iki kentin (Atina-Kyzikos) aralarındaki (ya da Ege coğrafyasındaki) ticari faaliyetlerin kolaylaştırılması için üretilmiş ortak ağırlık olduğu iddia edilmiştir. Bu iddia her ne kadar bazı soruları beraberinde getirirse de, burada ele aldığımız ağırlık da —arayı doğru yorumladiysak— Miletos ile Ephesos ortak kullanımına ve iki kent arasındaki pazar işbirliğine güzel bir örnektir.

Ağırlığın sol ve sağ tarafında, kenara yakın bir şekilde, nokta vuruşla yapılmış bir yazı bulunmaktadır. Bu ağırlık yukarıda adı geçen kitapta yayımlandığında yazının okunamadığı belirtilmişti; ancak şimdi yazıyı doğru okuyabildiğimi düşünüyorum (Res. 1 b): ΙΕΡΑ ΑΠΟΛ / ΔΙΔΥΜ [...]. Sağ taraftaki yazının nasıl sonlandığı, üzerine sonradan çakılmış

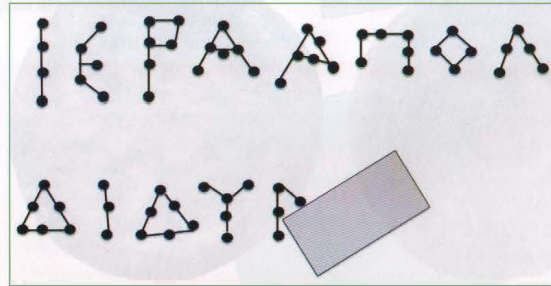
kurşun kabara nedeniyle, okunamamaktadır; ΔΙΔΥΜ şeklinde bırakılmış da olabileceği gibi yalın, genetik veya dativ şeklinde de sonlanabilir. Öte yandan, terazi ağırlıklarının tanrıya veya tapınağa adanabileceğini veya onların korumasında (sahipliğinde) olabileceğini de bildiğimizden, yazının dativ veya genetik formda olması beklenir; yani "Apollon Didymaios'a kutsanmış" veya "Apollon Didymaios'un kutsal (kutsal ağırlığı)" gibi. Her halükârda ağırlığın Apollon Didymaios'a atfedilmiş olduğu ve belki artık tapınağın malı olduğu anlaşılmaktadır; Olympia'da bulunan ve üzerlerinde ΔΙΟΣ ("Zeus'un") yazısının bulunduğu ağırlıklar, ağırlıkların tapınak aidiyetine örnek gösterilebilir.³ Apollon Didymaios'a ithaflara Miletos ve Didyma yazıtlarında rastlanmaktadır.⁴ Didyma Apollon Tapınağı, Miletos'un egemenlik alanı içindedir ve dolayısıyla Miletos'un bu kutsal alan üzerindeki nüfuzu açıktır. Bu nedenle söz konusu Miletos ağırlığı üzerinde Apollon Didymaios ile ilgili bir lejandin yer alması doğaldır.

Ağırlığın sağ üst köşesine lehimlenen parça, kuşkusuz ağırlığının artırılarak bir ayarlama yapılması içindir. Söz konusu örneğin mevcut ağırlığı 270.65 gramdır; bu, lehimli kurşun parçayla artırılmış olan bir ağırlıktır. Ekstra parçanın ağırlığı yaklaşık 25 gram olarak tahmin edilebilir. Demek ki bu örneğin orijinal ağırlığı muhtemelen 250 g civarındaydı ve ekstra parçanın ilavesiyle 270.65 g'a yükseltilmişti. Böyle bir ayarlama neden gerek duyulduğunu bilmiyo-

Resim 1 a-b. Miletos terazi ağırlığı ve üzerindeki yazının kopya çizimi.

Yavuz Tatış
Koleksiyonu.

ruz, fakat standart yükselmesi nedeniyle yapılmış olduğu tahmin edilebilir. Miletos'un günümüze kalan ağırlıklarını göz önüne aldığımızda Miletos mna'sının 480-500 g civarında olduğunu düşünebiliriz. Ephesos

mna'sı da yaklaşık olarak aynı değeri vermektedir. Sonuç olarak, burada ele aldığımız örneğin, ekstra parça eklenmeden önceki ağırlığının yaklaşık olarak 500 gramlık bir mna'yı işaret ettiği söylenebilir. Ekstra

Resim 2 a-b. Majikall özellikli objenin ön ve arka yüzü.

Pera Müzesi,
PMA 1546.2.20 g.
13x12x2 mm.

parçanın eklenmesiyle ortaya çıkan (270.65 gx2-) 541.3 gramlık mna değerinin gerek Miletos gerekse Ephesos için yüksek olduğu açıktır.

MUSKA ÖZELLİKLİ İKİ OBJE

Burada ele alınan ve Pera Müzesi koleksiyonunda bulunan iki objenin,

ve sol ve sağ alt köşede belirsiz birer harf (Θ?—M) yer almaktadır. Objenin diğer yüzünde CAB / AΘ yazılıdır; yazının alt kısmında ise her iki ucu kısa bir çubukla sona eren yatay bir çubuk vardır. Bu çubuğun *ioata* harfini temsil ettiği düşünülürse, alttan itibaren son üç harf IAO (Ιάω) olarak da okunabilir. En alttaki yatay

çekten de bu, daha ziyade terazi ağırlıklarında görülen bir formdur; objenin ağırlığı (2.20 g) hem MS 3. yüzyıl *tremissis* (1/3 solidus) birimine hem de MS 4. yüzyıl (Büyük Constantinus sonrası) yarım *nomisma* birimine uygundur. Ancak, bu kez üzerindeki majikal yazının terazi ağırlıkları için alışlagelmis olmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle, söz konusu objeyi salt bir muska veya salt bir terazi ağırlığı olarak kabul etmektense muska özelliği gösteren fakat aynı zamanda terazi ağırlığı olarak da kullanılmış olması muhtemel (kesin değil) bir obje olarak nitelenmek pek de yanlış olmasa gerektir.

Apollon Didymeos'a ithaflara Miletos ve Didyma yazıtlarında rastlanmaktadır. Didyma Apollon Tapınağı. Miletos'un egemenlik alanı içinde kalmaktadır ve dolayısıyla Miletos'un bu kutsal alan üzerindeki nüfuzu açıktır. Bu nedenle söz konusu Miletos ağırlığı üzerinde Apollon Didymeos ile ilgili bir lejandin yer alması doğaldır.

Resim 3 a-b. Majikal özellikli objenin ön ve arka yüzü.

Pera Müzesi, PMA
119.2. 2.05 g, 16 mm.

üzerlerinde yer alan yazı ve motif nedeniyle majikal bir özellik taşıdıkları aşikârdır.⁵ Ancak, her ikisinin de form ve ağırlıkları göz önüne alındığında, belki terazi ağırlığı olarak üretildikleri ya da kullandıkları da akla gelebilir. İlk obje kurşundan olup 2.20 g ağırlığında, 13x12x2 mm boyutlarındadır (Resim 2 a-b). Her iki yüz de kabartma olarak iri noktalı kare bordür içinde yazı bulunmaktadır. Bir yüzde, ABP/ ACA/ Z (sondaki harf koi olması gerekirken ters zeta'dır)

çubuğun *ioata* olmadığını düşündüğümüzde, bezeme dışında ona farklı bir anlam yüklemek zorlaşmaktadır. Nitekim CABAΘ IAO şeklinde açık yazılı muska/tılsım örnekleri vardır. Bu obje üzerindeki yazılar (Αβράσαζ / Καβαω +I) muska/tılsım özelliğini açıkça göstermektedir. Ancak, benzer formda (kurşun, kare ve kabartma yazılı) muska örnekleri bilinmediğinden burada ya alışlagelmışin dışında bir muska ya da belki bir terazi ağırlığı söz konusudur. Ger-

İkinci obje form olarak cam özelliği gösterse de bir ihtimal metal (belki gümüş?) olup disk formundadır.⁶ Bir yüzünde kabartma olarak hilal ve hemen önünde üç yıldız bulunmakta, arka yüzünde yine kabartma olarak MI/ XAH/ A yazısı yer almaktadır (Res. 3 a-b). Bu yazı ve motif de majikal bir özellik göstermektedir. Gerek Mikhael yazısına gerekse hilal ve yıldızlar motifine başka majikal objelerde de rastlamaktayız. Ağırlığı (2.05 g) hem Roma İmparatorluk Dönemi *tremissis* birimi (1/3 aureus), hem de —biraz hafif olsa da— Geç Roma/Erken Bizans yarım *nomisma* yani *semis* birimi için uygundur. Öte yandan, hilal ve yıldızlardan oluşan motif daha ziyade MS 2-3. yüzyıl Roma İmparatorluk Dönemi'ni işaret etmektedir.

İki yüzünün işlenmiş olması nedeniyle muska olarak taşınmak veya bir çerçeve içine alınarak boyna asılmak maksadıyla üretilmiş olması ihtimali ağır basan majikal özellikli bu obje ve yukarıdaki kurşun kare obje için MS 2. ile 5. yüzyıl arası gibi nispeten geniş bir tarih aralığı verilmesi uygun olacaktır.

DİPNOTLAR

1. Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları. Klasik ve Helenistik Dönemler (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2015), res. 216 veya *Balance Weight in the Aegean World. Classical and Hellenistic Periods* (İstanbul: Turkish Institute of Archaeology, 2016), fig. 264.
2. H.C. Meyer, "A Collection of Ancient Market Weights from Histria, Callatis and Tomis in the Ashmolean Museum, Oxford. Catalogue

- with Introductory Essay", *Il Mar Nero V-2001/2003*, s. 41-76, s. 74, fig. 29; H.C. Meyer-D.A. Moreno, "A Greek Metrological Koine: A Lead Weight from the Western Black Sea Region in the Ashmolean Museum, Oxford", *OJA* 21/2 (2004), s. 209-216, s. 210, fig. 1.
3. K. Hitzl, *Die Gewichte griechischer Zeit aus Olympia* (Berlin, 1996) (ör. B. Bafı ve B. 310B).
4. Örnek olarak bkz. SFG 39-125B, 59-1291, 59-

1294.

5. Benzer majikal objeler için ayrıca bkz. S. Altınoluk, "Bani Anadolu'dan İki Tılsimli Objeler: 'Abrassaks', Tarhan Armağanı. M. Toner Tarhan'a Sunulan Makaleler, ed. O. Tekin, M.H. Sayar. E. Konyar (İstanbul, 2013), s. 13-18.
6. Objeyi inceleyerek camdan yapılmış metal (olasılıkla gümüş) olma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyen Gonca Dardeniz'e teşekkür ederim.

DOLMABAĞÇE MEKÂNIN HAFIZASI

DERLEYEN **BAHAR KAYA**

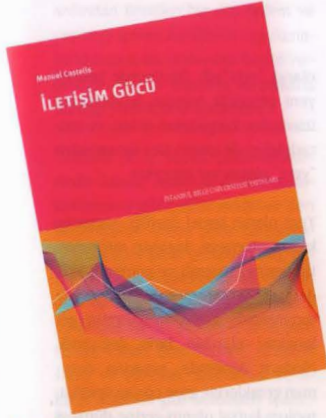
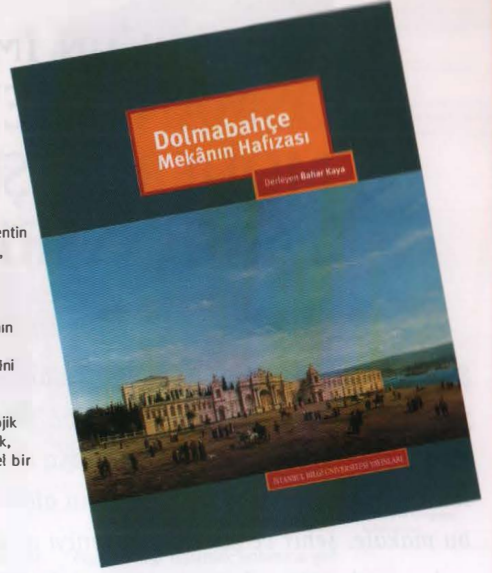
ISBN: 978-605-399-368-1

472 sayfa, sert kapak, renkli

Dolmabahçe: Mekânın Hafızası, sarayı sadece anıtsal bir obje olarak değerlendirmenin ötesinde, merkezinde bulunduğu mekânın hafızasını yaratan, kentin tüm dönüşümlerinin adeta bir "aktörü" olarak ele alıyor. Bu kitapta; çok katmanlı, karmaşık bir geçmişe sahip olan ve bu geçmişin izlerini barındıran bölgenin tüm özellikleri üçyüz yıllık tarihsel bir dönem kapsamında, çeşitli disiplin ve meslek alanlarından gelen uzman ve akademisyenlerin kaleme aldıkları ve zengin görsel malzemeyle de desteklenen makaleleri yer alıyor. Bölgenin üzerinde oluşan mekânın hafızasını birbirini tamamlar biçimde yansıtan bu makaleler, bir başka açıdan Dolmabahçe bölgesini temel alarak, İstanbul ve Türkiye'nin modernlik deneyimlerini de gündeme alarak tartışıyor.

Bu çalışma bir anlamda Dolmabahçe Bölgesi'nin tarihsel, toplumsal, mimari ve kültürel dokusunun katmanları arasında, Bahar Kaya'nın deyişiyle bir "arkeolojik kazı" gerçekleştirip, Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan karmaşık, çoğul ve çok sesli modernite serüvenini tüm yanlarıyla irdeleyen, bu alanda temel bir başvuru eseri olmaya da hak kazanıyor.

BAHAR KAYA SHIRINE HAMADEN **NILAY ÖZLÜ** AFİFE BATUR **SILA DURHAN** YILDIZ SALMAN **DENİZ KIZ** M. BURAK ÇETİNTAŞ **İŞİL UÇMAN ALTINIŞIK** **DENİZ GÖNER** M. BURAK ALTINIŞIK **HATİCE AYNUR** **PHILIPPE BORA KESKİNER** **ESRA AKCAN** **AHMET ERSOY** **UGUR TANYELİ** **ERHAN BERAT FINDIKLI**

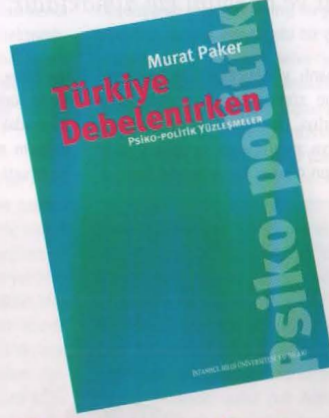
İLETİŞİM GÜCÜ

MANUEL CASTELLS

ISBN: 978-605-399-439-8

611 sayfa

Castells, bu eseriyle enformasyona dayalı bir toplum teorisini geliştirirken, iletişim kuramı alanında toplumsal hareketler, siyaset, iş dünyası, skandallar ve medya konularını analiz eden çok boyutlu bir anlayış sunuyor. WikiLeaks ve farklı ülkelerdeki benzerlerini anarak, başta ABD'nin Irak'ı işgali, Watergate Skandalı, 2004'teki Madrid tren bombalamaları, Fransa'daki yolsuzluk davası gibi skandalların medyada yansıtılmasını inceleyen yazar, tüm dünyadaki siyasal skandallardan bir seçki ve bunlara bağlı yasal süreçlerin yanı sıra Obama'nın 2008'deki yeniliksiz siyasal kampanyasını ve dünya çapında çevre hareketlerini de değerlendirmelerine katarak zengin örneklerle çalışmasını güçlendiriyor.

TÜRKİYE DEBELENİRKEN Psiko-Politik Yüzleşmeler

MURAT PAKER

ISBN: 978-605-399-445-9

413 sayfa

Murat Paker, bu kitapta topladığı makale ve söyleşilerinde milliyetçilik, göç, din, linç, Ermeni meselesi, Kürt meselesi, narsisizm, toçrit, fanatizm, ayrımcılık, işkence gibi kavramlardan yola çıkıp ortaya çıkaran soruların peşinden giderek psikopolitik bir perspektifle bütün 2005-2015 döneminin panoramasını da çıkarmış oluyor. 2016 itibarıyla Türkiye toplumunun sert bir karanlık döneme veya korku dönemi ile itildiği düşünüldüğünde, buraya nasıl geldik, neler yaptık/yapmadık gibi önem kazanan sorulara bu kitap kısmen ışık tutuyor.

İSTANBUL'UN İMARİ VE YANGINLAR-1 OSMANLI ŞEHİR YÖNETİMİNİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE YANGINLARIN ROLÜ*

SİBEL GÜRSER SÖĞÜT

Şehir mekânı, dönemin Osmanlı iktidarının Tanzimat tasavvurunu ve bu doğrultuda yaşanan değişimi yansıtan, başka bir deyişle, süreci yöneten ve yaşayanların çıkarlarını ve çatışmalarını da ortaya koyan bir varlıktır. 19. yüzyılda İstanbul'un imarında yangınların önemini konu alan bir dizinin ilk bölümü olarak kurgulanan bu makale, şehir ve şehirli için yeniyi inşa edecek olan dönemin modern yönetim anlayışında yangınların yerini, sıradan bir felaketin sıra dışı bir "yeni" olarak sürece katkısını ve önemini ele almaktadır.

Osmanlı yöneticileri için, modernleşme sürecinde şehri, dolayısıyla şehirliyi, tasavvur edilen modern yapıya evrilmenin destekçisi olan yangın olgusu, bir anlamda dönüşü-

me hizmet eden bir yenilikti. Yüzyıllardır süregelen felaket, bu dönemde dünyadaki gelişmelere paralel olarak değişim arzulayan iktidarın gözünde fırsata dönüştürülecek bir neden

olarak "yeni"ydi. Düşüncede beliren yeni gerçeklik bundan böyle kendi üzerinden kurgulanan önlem ve mücadeleleri de içeren tüm davranışları "yeni" olarak var edecekti.

İstanbul, 1901.
Yeni Valide
Camiî önü.

Library of Congress
koleksiyonu.

Yeni olanın temel özelliği, siyasetin kutsal otoriteye dayanan meşruiyetine yerine, sistemli ve yöntemli akla dayanan yasal meşruiyete öncelik tanınmasıydı. Yasal meşruiyetin geleneksel olandan farkı değişimdi. Modern dönemde, yaşanan durumun gereklerine göre çözüm üretildi; toplum kutsal olanın yerine dünyevi kurallara itaat etmeye hazırlandı. Bu nedenle, kuralların sürdürülmesi değil ihtiyacı karşılaması hedefleniyordu. Amaca hizmet etmeyen kural, geçerliliğini yitirince değiştirilecekti.

19. yüzyılda şehir mekânının tanziminde yangınla ilişkili ya da ondan bağımsız biçimde esas olan, iktidarın amacına hizmet edecek yeni kuralların hazırlanması ve uygulamaya konmasıydı. Ne var ki yangın, kuralların üretilmesi ve uygulamaya konmasında öncelikli bir yere sahipti.

İstanbul'da bir mahalle, 1900.

Library of Congress koleksiyonu.

Örneğin şehir mekânı düzenlemesinde yapısal değişimi gerektirecek büyükölçekli Hocaapaşa yangını (1865),² ardından üretilen bir dizi önlem ve yaptırım içeren kuralların uygulamaya konmasında gösterilen başarı nenedir, ileride topluma ve mekâna taşıdığı yeniliklerle anılacaktır.

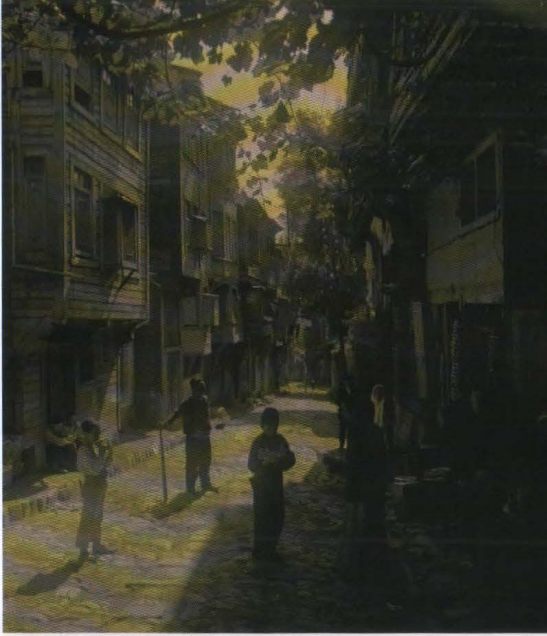
Osmanlı şehir yapısı çözümlemelerinde İslami, Anadolu-Türk, Anadolu-Osmanlı gibi çeşitli modeller ileri sürülmüştür. İslami şehir araştırmacılarına göre şehir genelde cami, pazar ve hamam işlevlerini barındıran üçlü bir şablona sahiptir. Türk şehir tiplerinde ise bu şablon iç kale, şehir, rabad ismi verilen, sırasıyla saray ve yönetim, aristokrasi ve ticaret alanları gibi bölümleri içerir.³ Doğan Kuban, Osmanlı şehrinin kültürler arası alışverişin sonucu olarak İslami öğeleri ve Orta Asya Türk öğelerini barındırdığını, Anadolu'da Türklerin istila ettiği yerlerde yerleşik Bizans toplumunun kimi davranışlarını sürdürdüğünü belirtir. Bu nedenle, Osmanlı şehrinin kendinden önceki kültürel öğeleri de içeren bir sentez olduğu dile getirilmiştir.⁴ Turgut Cansever'e göre ise Osmanlı şehri, maddi ve kültürel nedenlerle diğer İslam şehirlerinden farklı olmasına rağmen, İslami temelde onlarla bütünleşen bir yapıya sahiptir;

bu nedenle de bir İslam şehridir. Cansever'in varlığın birliğine işaret eden şehir çözümlemesinde, örneğin konutların yoldan bağımsız kendi varlık eksenleri etrafında tektonikler düzeni ile toplumun temel birimi aileyi işaret etmesi gibi, şehrin en küçük birimiyle dahi kutsal varlığa atıfta bulunulur.⁵

Batı kökenli tarihyazımında ise Avrupa, ötekileştirilen Doğu'nun üzerinde, demokrat ve akılcı bir güç olarak idealize edilen bir yapı sergilemektedir. Bu yapının karşısında yer alan Doğu profili tersine despotiktir. Max Weber'in teorisine göre şehir, kendine ait özerk hukuku olan ve seçimle gelenler tarafından yönetilen "şehirli topluluk" a sahip olmalıdır ki bu yalnızca Avrupa Ortaçağ şehirlerinde mevcuttur.⁶ Marksist bir görüşle Weber'in "İslami şehir" modeli siyasi özerkliği olmayan emperyal bir iktidar tarafından yönetilenler tarafından yönetilen bir kalıba sahiptir. Gustave von Grunbaum, Ira Lapidus, Albert Hourani gibi şarkiyatçılar da İslam şehri üzerinde çalışmıştır. Şarkiyatçıların daha çok Ortadoğu ve Arap şehirleri üzerinden bir model üretmesi, bu modelin diğer Anadolu-Osmanlı şehirlerini bağlayacağı anlamına gelmemelidir. Ayrıca şehir üzerinde model üretmek, genel yargıya varmak, bir anlamda

özgöl örneği dışlamak anlamına gelecektir. Oysa şehir yaşayan canlı bir organizma gibi değişen bir varlıktır.⁷ Okuduğunuz yazıda herhangi bir şehir modelini idealize etmek gibi bir çaba gösterilmemiş, Osmanlı şehir yapısında mevcut mekânsal birimler ve birimlerin birbirleriyle oluşturduğu düzen ile bu düzenin 19. yüzyıldaki değişimi, örnekler ve belgeler üzerinden incelenmiştir.

Şehir mekânı için "yeni" olarak nitelenen olgu "değişim"i işaret eder. Avrupa şehri için bu durum endüstrileşmeyle açıklanır. Örneğin şehir yapısı çözümlemelerinden biri olan "endüstri öncesi şehir" modeli, mekânsal değişimi endüstrinin girmedikleri yerlerde, daha çok Asya ve Ortadoğu'da ele alır ve geleneksel yerleşmeler ve endüstrileşmenin girdiği toplumların yaşadığı yerler arasındaki farkı belirleyen değişkenin "teknoloji" olduğunu öne sürer. Ancak Sjöberg'in bu modeli, şehirlerdeki sosyal tabakalaşma ve geleneksel yapıdan modern yapıya dönüşümün endüstrileşmeyle gerçekleşeceğini belirten yargıları nedeniyle eleştirir. Zira Osmanlı şehrinin modernleşmesi endüstrileşmeyle gerçekleşmedi. Her ne kadar Avrupa'da endüstrileşmeyle birlikte beliren sağlıklı yaşam koşullarının

iyileştirilmesi amacı, 1848 öncesindeki ütöpic şehircilerin arayışlarına vesile olduysa da ve bunun Osmanlı İmparatorluğu'nda "Beynelmilel Sıhhiye Meclisi"nin kurulmasında bir şekilde etkili olduğu kabul edilse⁹ de Osmanlı'da şehir planlamasının endüstrileşmeye tepki olarak ortaya çıkmadığı ileri sürülmüştür. Buna göre Osmanlı çevreselleşerek Batı'ya eklemelenmesiyle birlikte bir değişim yaşıyordu.¹⁰ Osmanlı'nın ekonomik ve toplumsal yapısının modernleşme sürecinde geçirdiği değişimi dünya sistemiyle¹¹ birlikte değerlendiren görüş doğrultusunda yapılacak mekânsal çözümleme, 19. yüzyılda yangınla dolaysız ya da dolaylı ilişkile gerçekleştirilen düzenlemeleri anlamakta işimizi kolaylaştırır.

ŞEHİRİN MEKÂNSAL YAPISI

Bu bölümde belirtilen mimari öğeler, fetih sonrasında kurulan mahalleyi teşkil eden birimlerdir.¹² Osmanlı'da Tanzimat'tan önceki dönemde belediye hizmetleri, hükümet tarafından değil halk tarafından görülmekte olup, bu sistem Osman Nuri Ergin tarafından "ferdiyet usulü" olarak

tanımlanır.¹³ Buna göre hizmetler fertler tarafından kurulan vakıf sistemiyle gerçekleştirilmekteydi. Bu yapıda mülk, Allah'a ait olan toprak üzerindeki tasarruf hakkından ibaret sayılıyordu. Osmanlı'nın modernleşme döneminde oluşturulan yeni kurallar ve kurumlarla tanzim edilmeden önce, şehrin en küçük yönetimsel birimi olan mahalle, çoğunlukla ismini aldığı bir mescit etrafında oluşuyordu. Kimi mahallede hamam, kiminde mektep, kiminde her ikisi de mevcuttu. Konutlar genellikle kamusal yol (tarîk-i üm) ile bağlayıcı bir avlu birimi etrafında kümelenmiş, ortak kuyu ve hela kullanımı, tek ya da iki katlı bina gruplarıydı. Kimi zaman bu bina grupları bir çıkamaz sokak (tarîk-i hâs) oluştururdu. Mahallenin özerk yapısı içinde, konutların ihtiyaca göre eklemelenmesi ve geleneksel komşuluk ilişkileriyle biçimlenerek daralan sokaklar, kamusal niteliklerini yitirmişti. İstanbul'da konutlara bu türden değişim esnekliği sağlayan inşaat malzemesi de doğal olarak ahşaptı; ancak sık sık tekrar eden yangınlar ileride binanın inşaa tekniğinin değişimini gerekli kılacaktı.

II. Mahmud döneminde belediye hizmetleri, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü isimli bir merkezde toplandı. Bu dönemde merkezi bir yönetim biçiminde düşünülen şehir yönetimi, ileride 1855'te "Şehremaneti"yle yerel bir yönetim anlayışına dönüştü.¹⁴ 1856'da kurulan ve üyeleri arasında yabancıların da yer aldığı İntizam-ı Şehir Komisyonu'yla birlikte öncelik verilen hizmetler, sokakların genişletilmesi, yaya kaldırımları yapımı ve temizlik işleri oldu. Özellikle yangın yerlerinde olmak üzere, İstanbul'un tanziminde sadece sokakların genişletilmesi ya da yeni caddeler açılması bile kapsamlı bir işti. Yeni yapılanmanın sokaklar üzerindeki tasarruf anlayışı klasik dönemdekinden oldukça uzaktı. Nitekim Osmanlı şehrinde sokak, şehir örüntüsünde bir öncelik değil sonuç olarak varlık gösterdi. Kullanım amacına uygun olarak topografinin izin verdiği ölçüde inşa edilen binalar yön belirleyicidir. Şehir toplumsal dayanışmaya bağlı olarak birbirine eklemelenen bu parçaların bir bütünüdür. Oysa dönemin Tanzimat anlayışı standartlaştırma arayışı içindeydi. Buna göre sokaklar standartlaştırmanın kurucu öğeleri olarak öncelikli yere sahipti. Bu doğrultuda genişletilen sokaklar ya da açılan caddelerin yeni formlarıyla birlikte vakfedilmiş mülkleri onlara "yeni" değer atfedecek kurallarla dönüştürmek, yeni parsellasyonla numaralandırarak sınıflandırmak kadim vakıf sisteminin yarattığı değeri sıradanlaştırırken, mülkün piyasa değerini artıracaktı. Parselasyon, mülkleri satmak ya da kiralamak üzere parçaya ayırmayı içerir. Şehirciliğe ilişkin parsellenen şehir¹⁵ modern anlamda kâr getiren bir durumdur. Modernleşme sürecinde özellikle yangınla birlikte düzenlenen şehir esasen bölünen bir şehirdir.

ŞEHİRİN SOSYAL YAPISI

Osmanlı mahallesi hem bütünü oluşturan parçayı hem de parçayı oluşturan bütünü temsil ediyordu.¹⁶ Şehir yönetiminin en küçük birimi olan mahalle, aynı zamanda devlet ile birey arasında aracı bir kurumdu; zira Osmanlı'da birey kendisi ola-

Mahalleye bir tür muhafaza sağlayan çıkmaz sokaklar, nüfus artışına bağlı olarak yoğunlaşan şehir dokusu içinde iki yönden tehdit unsurudur. Tehditlerden birincisi yangındır. Çıkmaz sokakların yangınlarda yarattığı ulaşım sorunu birinci derecede önem taşır. Öte yandan kurumsallaşan merkezi devlet anlayışı açısından güvenlik ve denetim zorluğu. çıkmaz sokakların ortadan kaldırılması için en az birincisi kadar önemlidir.

rak değil, içinde yer aldığı cemaatle birlikte toplumsal bir varlık oluştuyordu. Bireyin, cemaat içinde kefalet ve ortak sorumluluk hukukuna uyum göstermesi bir zorunluluktur.¹⁷ Mahalle örgütü yönetsel ve beledi hizmetlerde olduğu kadar, güvenlik konusunda da ortak sorumluluk geliştirdi. Örneğin bir cinayet olayıyla ilgili olarak eli kişiye yemin ettirilmesi (*kesame*) ve mahalle erkekleri üzerine eşit diyet hükmü verilmesi gibi¹⁸ cezaya dair uygulamalarda, bilinmezlik söz konusu olduğunda tüm mahalleli sorumlu tutuluyordu. Bu sorumluluk doğal olarak mahalle sakinlerini, birbirinin seslerini iştebilecek kadar yakın topluluklar halinde ikamet etmeye yönlendirmiş olmalıdır.¹⁹

İslam'ın komşuluk hakkı, misafirperverlik, sadaka ve yardımlaşma hükümleri²⁰ mevcut olsa da, pratikte Osmanlı mahallesinin, dini yönden heterojen toplulukları barındırdığı söylenemez. Her ne kadar farklı dinlere mensup grupların birlikte yaşadığı örnekler var olsa da bu, mahalleler arasındaki sınırların esnekliğinden kaynaklanıyordu. Nitekim iki mahalle arasına Müslüman olmayan bir grubun sonradan yerleşmesi sonucunda, Müslüman mahalleli adına mahalle muhtarı ve imamı tarafından Dahiliye Nezaretine sunulan şikâyet dilekçesi bunun örneklerindendi.²¹ Öte yandan yangından sonra evsiz kalan ve Müslüman olmayan komşuların Müslümanlar tarafından, geçici olarak evlerinde misafir edilmesi de olağan bir durumdu.²² Buna karşın, mahalle yapısı sosyal farklılıkları içermiyordu. Tahrir Defterlerinde isimleri geçen, tek hücreli (*höcerat*),

tek katlı (*tahtânî*) konut, tek bir hela ve su kuyusu kullanımı ortak avlu etrafında kümelenmiş, kimi zaman dükkân birim(ler)ini de içeren bina grupları ya da çıkma (*gurfe*), gölgelikli (*zulle*), iki katlı (*hevkanî*) konutların aynı mahallede yer aldığına rastlanıyordu. Bu durum, gelir düzeyi yüksek ve düşük olan kişilerin aynı mahallede ikamet edebildiğinin göstergesiydi. Ne var ki bu yapı, örneğin Suriçi'nde yangınlardan sonra hız kazanan düzenlemelerle birlikte değişecekti. Değişimin sebebi ise, şehir toprağının modern anlamda bir değer kazanmaya başlaması, gerek iktidarın gerekse zenginleşen sakinlerinin bundan mümkün olduğu kadar yararlanma isteğinde olmasıydı.

ŞEHİRDE EKONOMİK SİSTEM

Osmanlı'nın klasik dönem şehrinde herhangi bir rekabet ortamı olmaksızın *hırşet* (lonca) sisteminin sağladığı, itaatkâr ve dayanışmacı yapıya sahip bir iktisadi sistem içinde iş, istihdam hacmi, üretim ve satış değerlerinin mutlak denetim altında tutulmasıyla birlikte sabitlik söz ko-

nusuydu; bu durum sosyal değişimin önünü kapatıyordu. Dayanışmacı cemaat yapısı nedeniyle mahalle içinde alçak gönüllü bir ekonomik yaşam oluşturulmuştu.²³ Bu yeterlilik içinde, vakıf tarafından karşılanan kamusal ihtiyaçlarla birlikte, şehrin uzun mesafelerini kat etmeye gereksinim kalmıyordu. Ne var ki bu durum, 19. yüzyılda özellikle yangınlardan sonra değişecek, devlet tarafından da desteklenen inşaat sektörü, yeni işkolları, işçilik ve malzeme nakliyle birlikte şehir hareket kazanacaktı.

HUKUKİ YAPININ ŞEHİR MEKÂNINA ETKİSİ

Şehirde kamusal yaşam ve bireyler arası ilişki, ikili yapıya sahip hukuk kurallarına göre düzenlenmekteydi; bunların birincisi hükümdarın iradesine bağlı örflü kurallar, diğeri ise dinin belirlediği şer'i kurallardı. Böyle bir yapının belirlediği sistem içinde sosyal yapının özgürlük sınırları da daralıyordu. Bu yapıyla birlikte, mahalleliye üzerinde yaşadığı toprağın beledi ve idari hizmetlerini karşıladığı sürece özerk bir yaşama hakkı

Nafıa Nezareti binası.

SALT Arşivinin
koleksiyonuna

tanınıyordu. Mahalleli, konutunu komşu rızasıyla değiştirme hakkına sahipti. Yerasimos, şehir alanını düzenleyen bu hakların İslam hukukuna bağlı özel bir yönetimden kaynaklandığını belirtir. Bu yönetimin özünde engelleme ve çıkar ölçütleri belirleyiciydi; cemaatin işgal ettiği toprak eşit olarak paylaşılmıyordu.

caddelerinden çıkmaz sokağına dek giderek azalır; bu nedenle Osmanlı şehrinde net bir kamusalılıktan söz etmek imkânsızdır.

Öte yandan mahalle biriminin özgürlüğünün gerçek anlamdaki çıkmazları, ileride gerek mahalleli gerek iktidar için mecazi anlamda da içinden

ları dahi vakfettiklerini belirtir.⁷ Böylelikle Bizans şehri giderek Osmanlı karakteri almaya başlamıştı. İstanbul'da 16. yüzyıl sonunda şehir üçte biri vakıf mallarından oluşuyordu.⁸ 19. yüzyıla gelindiğinde, Tanzimat'ın ilanından önce, Ekim-Kasım 1836'da İstanbul'un diğer Avrupa şehirleri gibi modern bir görünüm kazanmasını arzulayan ve bu konuda çeşitli görüşler savunan Mustafa Reşit Paşa'ya göre, vakıf sistemi şehri Avrupalılaştırmak için engel değildi, aksine itici bir güç olarak kullanılabilir.⁹ Örneğin yol genişletilmesinde 300 ziralık bir vakıf arası 50 zira yer kaybedecekti. Üzerindeki ahşap binanın değeri 10.000 kuruş kabul edilse, sonradan yapılacak yeni kâğır binanın değeri 30-40 bin kuruş olacağı için mutasarrıfı daha çok kira ödeyecekti. Böylece arsanın alanı küçülmüş olmasına rağmen, geliri artacak ve üzerine yapılan kâğır binayla yangına karşı dayanıklılığı artacaktı. Bu dönemde Evkaf Nezareti'ne bağlanmış olan vakıfların sözü edilen harcamaları hazineden karşılanacaktı.

Yerasimos'a göre, küçülen arsalarla yoğunlaşan inşaat faaliyetleriyle birlikte şehrin vakıf sistemi sıradanlaşmıştı, zira bu düzenin Osmanlı geleneksel yapısıyla uyumunda sorun vardı. İşte bu nedenle şehri tahrip eden ve yeniden düzenlemeyi gerektiren yangın, mevcut sosyal, ekonomik ve hukuki sistemi zorlarken, vakıf yapısı, üzerinde düşünülmesi gereken bir öne sahipti. Düzenlenecek mahaller "vakıf mahaller"di. Burada sözü edilen, vakfedilmiş cami, mescit, hamam gibi bina grupları değil, kiralama yöntemiyle gelir getirecek olan mahallerdir. Bu tür vakıflarda mağaza, dükkân, han, hamam, ev gibi gayrimenkuller gelir getiriyor, gayrimenkullerde değişiklik yapılmasına izin verilmiyordu. Bu binalar doğal afetlerle tahrip olduğunda, kira gelirleriyle imarları son derece güçlü. Kaldı ki Allah'a ait olarak kabul edildiklerinden satılmaları da mümkün değildi.

Suriçi'nde kâğır ve ahşap bina inşaatı arasında yaşanan gerginlikler ve çokkatlı bina inşa edilememesi nedenini, geleneksellik söyleminden uzaklaşarak, arsa üzerindeki mülkiyet ve şehrin imarı için iktidarın yararcı düşüncesine göre yeniden değerlendirmekte fayda vardır.

Mustafa Reşit Paşa'nın Rudolf Hoffman tarafından yapılmış bir portresi.

commons.wikimedia.org

Örneğin çıkmaz bir sokağı en yararcı kullanan, çıkmazın sonunda yaşıyordu. Her konutun önündeki sokak parçası, sahibinin evinin önünü (îtinâ) oluşturmdu. Bu durum şikâyetle sonuçlanana dek, sahibine geçici kullanım hakkı tanırdı. İşgal edilen şehir toprağı kırk-elli yıl içinde şikâyet edilmezse özel meşruyet kazanırdı. Bu kural toprağın altı için de geçerliydi; örneğin kişi kendine mahzen yapabiliirdi.¹⁴ İşte bütün bu haklar Yerasimos'a göre Osmanlı'da ve İslam şehirlerinde, Batılı anlamda sınır kavramının yokluğuyla ilişkilidir. Kişinin kamusalılığı şehrin ana

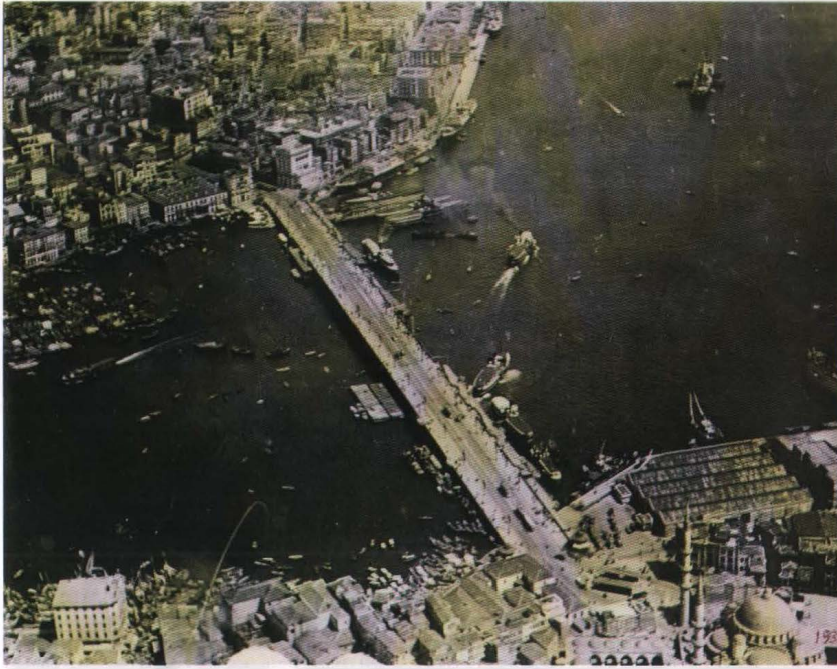
çıkılmaz bir sorun olarak belirecekti. Öyle ki, mahalleye bir tür muhafaza sağlayan bu sokaklar nüfus artışına bağlı olarak yoğunlaşan şehir dokusu içinde iki yönden tehdit unsuruordu. Tehditlerden birincisi yangındı. Çıkmaz sokakların yangınlarda yarattığı ulaşım sorunu birinci derecede önem taşıyordu. Kurumsallaşan merkezi devlet anlayışı açısından ise güvenlik ve denetim zorluğu, çıkmaz sokakların ortadan kaldırılması için en az birincisi kadar önemliydi. Bu konuda yazılan ilk resmi belge 25 Rebiülevvel 1255 [8 Haziran 1839] tarihlihdir.¹⁵ Tanzimat'tan önce düzenlenen bu metnin içinde, çıkmaz sokaklara asla izin verilmeyeceği yazılıdır. Yerasimos'a göre, diğer iktidarlara gibi Osmanlı iktidarı da kararlarını haklı bir gerekçeyle dayandırmak için kamu ahlakı ve yararı ilkesinden yararlanmaya çalışıyordu.¹⁶

VAKIFLAR

Geleneksel dönemde şehrin kamusal kuruluşları olan vakıflar, hayır kurumları olarak varlık gösteriyordu ancak karmaşık bir yapıya sahipti. Şehir mekânını örgütleyen, zamana koşut kendini yenileyen, yeniden üreten, sistemli bir mekanizma söz konusuydu.

Osman Nuri Ergin, Türklerin nüfusu arttıkça Bizans'tan kalan meydan-

Şehri tahrip olmuş vakıf yapılarının kurtaracak ve aynı zamanda

**Eminönü
ve Galata
panoraması,
1935-**

Atatürk Kültürü ve
Kolektiyonu

vakıf sistemini canlandırarak çareler arandığında, icare-i vahideli (en fazla üç yıllığına kiraya verilen), icare-i vahide-i kadimeli (uzun süreli), mukataalı ve icareteyn vakıflar gibi yeni tip vakıf yapıları gündeme geldi.³⁰ Vakıf tipleri içinde ilimizi çeken "mukataalı"³¹ ve "icareteyn" vakıflardır ki bunların kuruluş nedenlerinden biri de vakıf gelirinin, harap olmuş vakfı tamir etmeye yetersiz olmasıydı.³² Arsanın mülkiyeti saklı kalmak koşuluyla, üzerine bina inşa etmek, ağaç dikmek yoluyla kiracıya mülkiyet hakkı tanınmıştı, ancak kiracıdan karşılığı peşin olarak alınıyordu. Hattırlanacak olursa, aynı olmayan vakıf tiplerinde, vakıf üzerinde herhangi bir değişiklik yapılması yasaktı. Ne var ki afetlerden sonra tahrip olan vakıf malının tamir masrafları ve yeniden gelir getiren bir yapı haline dönüştürülmesi için, sistemin yararcılık ilkesi gereği o güne dek yasak olan yasallaşabiliyordu.

İcareteyn vakıflar ile mukataalı vakıflar arasındaki temel fark, birincisinde kiracıdan peşin olarak alınan para ile (muacele) vakıf malının

ihyasına gidilmesi ve bu şekilde meydana getirilen tesislerin vakfın mülkü olmasıydı. Diğer bir ifadeyle, icareteynli vakıflarda zemin üzerinde meydana getirilen her türlü artı değer vakfın mülkiyetindeydi. Buna karşılık, mukataalı vakıflarda peşin alınan muacele, giderlere harcanmak üzere normal vakıf gelirlerine eklenmekte, dolayısıyla yalnız zemin vakfın mülkiyetinde kalmakta, mutasarrıfı tarafından inşa edilen bina ve dikilen ağaçların mülkiyeti şahsa ait oluyordu.³³ Yangın yerlerinde yapılan düzenlemeler işte bu tip vakıflarla doğrudan ilişki içindeydi. Bu vakıflarda toprak vakfa, üzerindeki mülk ise kullanım hakkıyla birlikte kiracıya aitti. Bu ikili yapının doğurduğu sorunlardan dolayı, kendi içinde duşan sermaye birikimini hazırlayacak yarırcı çözüm arayışları, 1936'da yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu'nda yer alan "mütemmim cüz", bir başka deyişle "bütünün ayrılmaz parçası" ilkesine dayanarak her iki vakfın tasfiye edilmesiyle son buldu. Bu tarihten sonra mukataalı ve icareteynli taşınmazların mülkiyeti kira bedelinin yirmi katına, taksitli ya da peşin

ödemeleri koşuluyla kiracılar adına tescil edildi.³⁴

Mukataalı ya da icareteynli vakıfların varoluş nedenlerinden biri olan yangın, tahrip ettiği alanda yapılan düzenlemeler için gereken hukuki ve ekonomik gerekçelerden dolayı, aynı zamanda her iki vakfın tasfiyesinin bahanesiydi. Yangından sonra nizamnamelerin dayatmış olduğu kâğıt bina inşa etme zorunluluğu kira gelirini artırmaktaydı. Kimi yerlerde ekonomik yetersizlikler nedeniyle ahşaba şartlı izin verilerek bu zorunluluk ortadan kaldırıldı. Suriçi'nde kâğıt ve ahşap bina inşaatı arasında yaşanan gerginlikler ve çokkatlı bina inşa edilememesi nedeniyle, geleneksel söyleminden uzaklaşarak, arsa üzerindeki mülkiyet ve şehrin imarı için iktidarın yarırcı düşüncesine göre yeniden değerlendirmekte fayda vardır.

25 Rebiyü'lâhır 1255 tarihli ilmhahbere göre, düzenlemelerde arsaların istimali söz konusu olduğunda, bedeli mutasarrıfına/kiracıya mukataalı vakfın asıl sahibi olan evkaf

Modernleşme sürecinde Osmanlı şehrinin mekânsal ve toplumsal yapısının yeniden düzenlenmesi, eski olanın yerine inşa edilecek "yeni"yle mümkün olabilecekti. Bu da dönemin kapitalist dünya sistemine uyum sürecinde gerçekleştirildi.

tarafından ödenecekti. Ek olarak, şehrin imarı için gereken masrafa karşılık olarak vakıf icarelerine (kira) yapılacak zam gösteriliyordu.³⁵ Bu durumda Evkaf Nezareti (1826) hem mal sahibi hem de girişimci konumundaydı.

Yangın yerlerinde yapılan düzenlemeler, vakıf mülklerin arsa paylarını, genişletilecek yola bedelsiz terkleri ve kalan arsa üzerinde yapılacak binanın niteliğini de belirliyordu. Tasarruf sahibinin hakları, ekonomik gücü, kira bedelleri, vakıf mülklerin kadim hukuk yapılarıyla birlikte değerlendirildiğinde yangın yeri düzenlemelerinin kurallarıyla uyumunun sağlanması zordu. Vakıf mülklerin

ve arsaların geleneksel yönetim yapılarının, modern şehir düzenine uyumunun aracı da yangın etmeni olarak belirliyordu.

İlhan Tekeli, Osmanlı'nın modernite projesini dört farklı bakış açısına göre değerlendirme biçiminden bahseder. Bunlardan birincisinde değerlendirmeyi yapanlar pozitivist bir bilgi anlayışına sahip olan, modernleşme projesini sorgulamadan kendini yaşadığı toplumun dışında tutan ve toplumların modernite doğrultusunda ilerlemesini amaç edinenlerdir. Bu düşünceye sahip olanların ilgisi modernite açığına yönelmiştir. Osmanlı yöneticileri, Batı şehirleriyle karşılaştırma yolunu seçerek bö-

le bir açıktan bahsetmiştir. Bunun özellikle vurgulanmamış olmasının en önemli nedeninin şehirlerin tümünü kapsayan planların yapılmamış olması olduğu öne sürülür. Plan yoksa ölçülebilecek modernite açığı da yoktur. Osmanlı şehrinin modernleşme projesinin açığı olabilecek alan ise aşşap konut yerine kâğır konuta geçiştir, ki bu bile duruma göre esneklik taşıyor.³⁶

Bu yazıyı izleyen diğer bölümlerde de görüleceği üzere çoğu belge, İstanbul'un imarında özellikle Suriçi'nde, şehrin bütününe kapsayan haritaların yapılmasının acilen gerekli olduğunu içeren yakınmaları ve kararları içerir. Bununla birlikte kadim vakıf sisteminin şehir toprağı üzerinde yaratmış olduğu tekelleşme, başka bir açıdan Osmanlı yöneticilerinin şikâyetini dile getiren modernleşme projesinin açıklarından biri olarak değerlendirilebilecek, tartışmaya konu olacak bir alandır.

MİMARLIK FAALİYETLERİ

Şehrin modernleşme sürecinde inşaat işleri klasik döneme göre belirgin farklar taşıyordu. Klasik Osmanlı'nın iktisadi dünya görüşüne yön veren İslami değerler, iş ahlakına dayalı dayanışmacı bir yapı sergiliyor, devletin fiyat denetimi rekabete ve çatışmaya engel oluyordu.³⁷ Tanzimat'la birlikte tamirat işleri düzenlenerek tek merkezde toplandı. Bu yeni sistemde, herhangi bir yerde yapılacak inşaat için İstanbul'dan izin alınacak ve bu iş Babiâli ve Nafia Nezareti'ne, oradan da Ebniye Meclisi'ne havale edilecekti.

Kapitalist sistem sonucu oluşan rekabette 19. yüzyılda dayanışmacı yapının yerine bireysel çıkarlar öne çıktı. Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831 yılında kapatılmasıyla birlikte inşaat

Harita 1
Pervititch
haritalarında
Kumkapı'da
"Habitatıon"lar
(1923).

alanında serbest girişimcilerin önu açıldı.³⁸ Yangın yeri düzenlemeleri ve kâgir inşaat artışıyla birlikte kalfa ve mimarlara istihdam yaratılabilecekti; ancak ahşap inşaat konusunda deneyimli mimar ve dölgerlerin kâgir inşaat konusunda yetiştirilmesi de gerekiyordu.³⁹ Zengin girişimciler teşvik edilerek, ya da bazı binalar devlet tarafından inşa edilerek bu evlerin kiralınması ya da satışı öneriliyordu.⁴⁰ Çokkatlı bina, gayrimenkulün kâr getiren tipiydi. Bu dönemde sarraflar ve tüccarların çoğunluğu Pera'da gayrimenkul yatırımı yaparak, apartman inşa etme ve bunları kiralama yoluyla sermayelerini artırdı.⁴¹ Ek olarak mülkiyet uzun vadede statü ölçüsü olarak kendini gösterecek ve sosyal ilişkileri de belirleyecekti.⁴² Apartman tipi konut bu anlamda inşa ettiren ve içinde yaşayan için önem kazandı.⁴³

1904'te Galata'da apartmanların yanında, modernleşme sürecinde apartmandan önce inşa edilmiş ara bir tip olan *Habitation* isimli konut türü görülür.⁴⁴ Bu konutlara 1865 tarihli Hocaapaşa yangınında tahrip olan yerlerin düzenlemelerinden sonra Suriçinde Kumkapıda rastlanılır. Haritalarda farklı bir isimle tanımlanmış olması, *habitation*'ları büyük olasılıkla mülkiyet ve tasarruf hakları konusunda diğer konut birimlerinden ayırır. Bu binalar kâgir sıra ev biçimindeydi; birbirinden bağımsız girişleri olmasına rağmen ortak bir çatı altında toplanmıştı ve ortak bir arka bahçeye sahipti (Harita 1; Örnek 1). Ortak çatı ve avlu ya da bahçe kullanımı, tasarruf hakkı, arsa payları, inşa edilen sıra evlerin arasındaki ortak yangın duvarı gibi nitelikler, mülk üzerinde hukuksal hakların ve sorumlulukların değişimini getiriyordu. Bir başka örnekte sokak cephesinde bir dizi dükkân yer alıyordu. Bu nedenle konutların girişi çıkmaz bir sokak üzerinden ulaşılır (Harita 1; Örnek 2). Mahallede diğer bir kısım sıra evlerde de görülen ortak çatı örtüsü, yangın duvarıyla tanımlanmıştı. Başka bir deyişle iki yangın duvarı arasına inşa edilen birimler birden fazlaysa, bunların çatıları ortak ola-

rak inşa edilmişti. *Habitation*'ları mahalledeki diğer sıra evlerden ayrıran özellik ise Kadırga Hamamı, Surp Artin Ermeni Kilisesi, Süleyman Ağa Camisi, Aya Kırıyaki Kilisesi gibi vakıf arsalarında inşa edilmiş olmalarıydı. Konutlar büyük olasılıkla vakfa gelir getiren kiralık yaşama birimleriydi. Birimlerin düşük maliyetle inşa edilmesini kolaylaştıran ortak çatı ve duvar kullanımı, birbirini tekrar eden cepheler, mekânsal standartlaşma, modernleşme sürecinde etkin olan rasyonel düşüncenin teknik müdahaleleriydi. Özellikle Suriçinde yan-

gın yeri düzenlemelerinden sonra görülen sıra evler, dönemin ebnıye nizamnamelerinin dayatmış olduğu kâgir binayı inşa etmenin en ekonomik yöntemlerinden biriydi.

MODERNLEŞME SÜRECİ ÖRNEKLERİNDEN

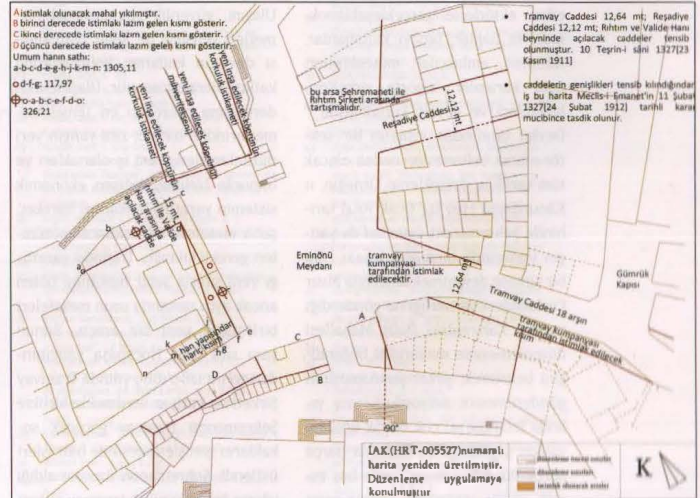
Geleneksel yönetim anlayışından kopuşla birlikte dünya sistemine uyum çerçevesinde, modern şehir mekânının düzenlenmesi, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte açıklanabilir. Kapitalist ekonomilerde toprak

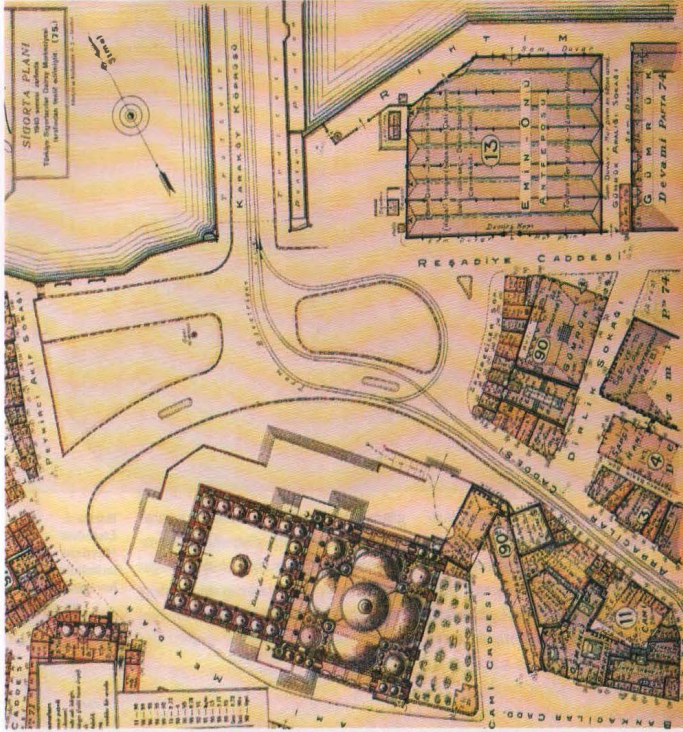
Harita 2 Eminönü Meydanı İstismlak haritası.

Atatürkkitaplığı
koleksiyonu,
IAK(HRT-005527)

Levha 1 Eminönü Meydanı İstismlak haritası, 11 Şubat 1327 [24 Şubat 1912].

Çizim Örgün Haritaların
yazarlarından
üretmiştir.

Harita 3
1940'larda
Pervittich
haritalarında
Eminönü
Meydanı.

ve üzerindeki yapılar sıradan mallar değildi.⁴⁵

Modernleşme sürecinde şehir top-
rağı ve üzerindeki binanın değeri,
onun değışik değeriine müdahale
eden aktörlerle gerçekleştirebilmek-
tedir ki bunlar, binayı kullananlar,
sahipleri, emlakçılar, müteahhitler,
mali kurumlar (sigorta şirketleri,
bankalar) ve devlet kurumlarıdır.⁴⁶
Devlet tarafından inşaatın bir sek-
tör olarak belirlmesine neden olacak
tüm varlıklar desteklenir. Örneğin, 11
Kânunusani 1329 [24 Ocak 1914] tari-
hinde Şehremaneti, İstanbul'da yan-
gın yerlerinde binaların inşaat işini
bir şirkete devretmek amacıyla Mısır
Fevkalade Komiserliği'ne gönderdiği
yazıda, Kahire'deki Polis Mahallesi
düzenlemesinin mimarisini beğendi-
ğini belirterek, şirket şartnamesinin
gönderilmesini istiyordu.⁴⁷ 1914 yı-
lında İstanbul'un çok büyük bölümü
yangın geçirmişti ve bununla parça
parça düzenlemeler yoluyla baş et-
mek zordu. Anlaşılan Şehremaneti

bu işi yüklenici şirketlere devretmek
niyetindeydi. Yüklenici taşeron şir-
ketlerin düşünülmesi inşaatın reka-
bete dayalı bir sektör olarak belir-
mesinin göstergelerindendi.

Ulaşım, güvenlik ve kurumsal hiz-
metleri gelişmiş bir şehir planlama-
sı devletin kullanım kolaylıklarına
katkısı olarak gösterilir. Ulaşım, mo-
dernleşme sürecinin en temel hiz-
metlerinden biriydi; zira yangın yeri
düzenlemeleri, yeni iş olanakları ve
bununla birlikte değışen ekonomik
sistemin yarattığı mekânsal hareket,
şehir mesafelerini kısaltacak çözümleri
gerekli kılıyordu. Tramvay yarattığı
yeni sınırla şehir mekânını bölen
ancak aynı zamanda uzun mesafeleri
birleştiren yeni bir araçtı. Bunun yanı sıra 1865 Hocaapaşa yangının-
dan sonra 1285/1869 yılında Tramvay
Şirketi'ne imtiyaz verilmeyle birlikte
Şehremaneti tramvay geçecek so-
kakların genişletilmesinde bazı işleri
üstlendi. Şehremaneti üzerine aldığı
işlerin bir bölümünü tramvay şirketi

yardımla, bir bölümünü de yangın
yeri düzenlemesi ve sokak genişle-
tilmesi ve benzeri düzenlemelerle
gerçekleştirdi.⁴⁸ 1912 tarihli Eminönü
meydan düzenlemesi buna örnektir.
Düzenleme yangınla doğrudan ilişki
içinde değilse de Hocaapaşa'daki yan-
gın yerinde açılan sokakların devamı
niteliğinde, bütünü bir parçası ola-
rak okunmalıdır.

Geleneksel dönemin inşaat etkin-
likleri önceden düşünülen ve ha-
zırlanan plana göre yapılmazken,
modernleşme sürecinde uygulamayı
hayata geçirecek teknik çözümler
hazırlanıyordu. Mevcut mekân çı-
zım üzerine aktarıldıktan sonra bu
mekân bölüşülüp, mülkiyet üzerin-
deki hak payları değışiyor ve buna
göre pay sahiplerinin çıkarları he-
saplanıyordu. Eminönü meydanına
ilişkin düzenleme bu türden detayla-
rı içeren bir çizimle temsil edilmiştir
(Harita 2 ve Levha 1). Düzenlemede
Galata köprüsünün doğrultusu, Yeni
Cami'ye göre belirlenmişti. Buna
göre tramvay güzergâhında engel
oluşturan binaların yıkılmasını ge-
rektiren düzenlemedeki istismak
değerleri hesaplanmıştı. Tramvay
şirketinin katkısıyla gerçekleştirilen
istismak sonucunda Tramvay
Caddesi'nin genişliği 18 arşın/13,64
metreye ulaşacaktı. Rihtim ile Vali-
de Hanı arasında açılacak caddenin
genişliği 15 metre olacak ve Valide
Han'ın meydana bakan dükkânları da
istismak edilecekti. Düzenlemede
Valide Han'ın yüzeyi 1749 metre ek-
silecekti. İleri bir tarihte Pervittich
haritalarında caminin çevresinde söz
konusu düzenlemeden daha fazla yı-
kım yapıldığı görüldü (Harita 3).

Modernleşme sürecinin aktörlerin-
den biri de devletin güvenlik birimle-
ri olan karakollardı. Özellikle yangın
sonrasında tahrip olan mahallenin gü-
venlik sorununu gidermek için kara-
kolların yeterli olmadığı yerlerde ge-
çici karakol kulübeleri de kuruldu.⁴⁹
Gözetme işlevini yerine getirecek
olan bu yapılar bir anlamda yöne-
timin gözleriydi. Örneğin Hocaapaşa
yangınının tahrip ettiği mahallelerde
Kadırga Limanı, Sultanahmet Meyda-
nı, Okçularbaşı zabıtalardan başka

karakol olmadığı gerekçesiyle, Kadırga ve Küçük Ayasofya'da yaşayan mahallelinin güvenlik sorunu dile getiriliyordu. Bu nedenle söz konusu yerler imar edilene kadar, yüksek kota sahip boş arsalarla geçici karakol kütüpheleri kurulacak ya da boş kâğır binalar karakol işleviyle değerlendirilecekti. Bu yapıların yanı sıra yangın mahallerinde karakol kütüpheleri de inşa edildi ve bu kütüpheler kırmızı renkte camdan birer fener konulacağı ilan edildi.³⁹ Kütüphelerin simgesel anlam yükünü kırmızı fenerleriyle sürekli yangını çağrıştıranak felaketi hatırlatacağına ve toplumun bu konudaki hassasiyetini tazeleyerek dikkatini artıracağına şüphe yoktur. Toplumun gözetim altında tutulma psikolojisine bir yandan da yasaklara uymayanların cezalandırılabilceği eklendi. Yangından sonra yapılacak incelemelerde, sigara içmek ve söndürmeden atmak ya da yangına neden olan mutfak bacaları ve hanam küllanların ahşapla teması gibi nedenlere rastlandığında,

bu kişiler cezakanununun iki yüz kırk sekizinci maddesine göre cezalandırılacaktı.⁵¹ Bunun da ötesinde yangına neden olanlar kamuoyu önünde teşhir edilerek korkutulacaktı.⁵²

SONUÇ

Şehri değiştirecek mucizenin yangın olması kötü bir tesadüftür, ancak bu durum iktidar için bulunmaz bir fırsatı. Güzel bir şehir tasavvuru görünen hedefti; gelenekle hesaplaşmak ise örtük olandı. Modernleşme sürecinde Osmanlı şehrinin mekânsal ve toplumsal yapısının yeniden düzenlenmesi, eski olanın yerine inşa edilecek "yeni"yle mümkün olabilecekti. Bu da dönemin kapitalist dünya sistemine uyum sürecinde gerçekleştirildi.

Geleneksel dönemin şehir yapısına ait kurallar görenekler yoluyla aktarılıyordu; önceden düşünülmüş ve hazırlanmış bir plan yoktu. Oysa modernleşme döneminde kural kurgula-

nır ve sorguların. Bu dünyanın kuralı ise kendinden sonra üretilcek yeni bir kurala kadar geçerliliği korur, bu nedenle değişkendir. Dolayısıyla modernleşme sürecinde düzenlen-
cek olan şehir için tasavvur edileri modern yapının anlamı, geleneksel olandan çok farklıdır. Geleneksel olanın üzerine inşa edildiği kutsal yapı yerine modern yapıda dünyevi olan konmuştur. Allah'a ait olan üzerinde sadece kullanın hakkı bu-
unan mülk, modern düşünceyle bir-
likte mübadele edilecek bir değere dönüşecek, bu dönüşüm geleneksel yapının çözülmesi neden olacaktı. Böylece, bireyin geleneksel yapının çözülmesiyle sosyal yaşamıyla birlikte algıladığı şehir mekânının boyutları da değişti. Bundan böyle düzenlenen yeni mekânın temsilleri, gözlem, hareket, rekabet ve zaman-
dı. Yangın da buna vesile olan en önemli etmendi.

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

3. Bu yazı, MGSÖ Şehir ve Bölge Planla-
Bölümünde, Hariran yöresinde tamamlanmış
olan "Tarihî Yarımadada Hocaapaşa Yangını
Anlatımı Kısım: Dönüşümü" isimli doktora
tezinin bir bölümünden aldıkları yapılarak
kullanılmıştır.
 4. Cemil Oktay, *Sivas'ta Bilim İncelemeleri*
(İstanbul: Alfa, 2003), s. 6.
 5. Sibel Gürses Söğüt, "Yeni Belgelerle 1865
Hocaapaşa Yangını", *Toplumda Tarih* 263
(Kasım 2015):74-80.
 6. Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehir Tarih
Gelişimi: Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde
Bazı Gözlemler", *Vakıflar Dergisi VII* (1968):
55-56.
 7. Ömer Ergenç, "Osmanlı Şehrinin Ensal
Özelliklerini Fiziki Yapıya Etkiler", *İslam
Çevre ve Kurumlarında Şehir Hayatı ve
Yerel Yönetimler*, c. 1 (İstanbul, 1996), s. 419.
 8. Turgut Cansever, *Öz ve Şehir* (İstanbul: İnsan
Yayıncılık, 1994), s. 16-18.
 9. Max Weber, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*,
çev. Musa Ceylan (İstanbul: Yarm Yayınları,
2001), s. 109.
 10. Edhem Elmazran, Daniel Goffman, Bruce
Masters, "Bir Osmanlı Kenti Var mıydı?", *Dağı
de Batı Arasında Osmancılık: Kent, Halkın
İzmir, İstanbul*, çev. Sermel Yalçın (İstanbul:
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 1-18.
 11. Sevgi Akdoğan, 9. Yüzyıl Sonunda Anadolu'da
Kentin Mekânları Çözümlemesi (Ankara: ODTÜ
Mimarlık Fakültesi, 1987), s. 5-7.
 12. İlhan Tekeli, 19. Yüzyıldan 20. yüzyıl başında
Osmanlı İmparatorluğunda İmar harekeleri ve
kent planlaması konusundaki atılım ilk
adımları, "Bir Osmanlı İmar Planlaması"
(Ankara, 1989), s. 36.
 13. İlhan Tekeli, "Bir Modernite Projesi Olarak
Türkiye'de Kent Planlaması", *Modernite
Aşkınlık Kent Planlaması* (Ankara: İmge
Kitapevi, 2001), s. 19-22.
 14. Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World
Economy: 1450-1750* (Cambridge: Cambridge
University Press, 1980).
 15. Tarih sonrası dönemde şehirdeki mimari
birimler ve alanlarında oluşturulmuş düzene
ilişkin çözümlemelerde Tarih Değerleri inden
yararlanılmıştır. Bkz. Ömer Lütfi Barkan ve
 16. Defteri: 953 (1546) (İstanbul: Fethi Cemiyyet,
1970).
 17. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehircilik*
Tarihî İnkıflar, İstanbul: İ. Hukuk Fakültesi
Yayınları, 1963), s. 46.
 18. Ergin, *öge*, c. 12.
 19. Pierre Pinon, "The Parceled City: Istanbul
in the XIXth Century", *Rethinking XIXth
Century City*, ed. Attilio Petruccioli, The Aga
Khan Program for Islamic Architecture, 1998,
s. 45-64.
 20. Adile Adale. *Osmanlı Şehrinin Mahalle*
(İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları, 2008),
s. 20.
 21. Alada, *öge*, s. 149-162.
 22. Ömer Nuruhi Balaban, *Hukukî İslamîyye ve
İstihlakî Fıkhiyye Kammuu*, c. 3 (İstanbul: Öz
Ensar Yayıncıları, 1950), s. 164.
 23. Alada, *öge*, s. 156.
 24. Alada, *öge*, s. 157; altını, Zebidi[C?] P].
25. BOA.İSD.60/3451/c. İtarihi?].
26. Alada, *öge*, s.195; altını: İMGSŞ, İstanbul
Kadılığ Sic 106/549-A.5ic.23/25-B.
 27. Alada, *öge*, s. 124-125.
 28. Sülehan Yeramos, "Tanınan Kent
Refleksleri Üzerine, Modernizmde Süreksim
Osmanlı Kentinin (İstanbul): Tarih Vakfı Yurt
Yayıncıları, 1996), s. 1-18.
 29. Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*, c. 3
(İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Yay., 1995), s. 1240-1243.
 30. Yeramos, *öge*, s. 16.
 31. Ergin, İstanbul'da İmar ve İmar Hareketleri
(İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1938),
s.16-17.
 32. Sülehan Yeramos, "Les Waqfs et
l'occidentalisation de l'espace urbain
à İstanbul", *Le Waqf dans le monde
musulman contemporain (XIXe et XXe
siècle). Junctions sociales, économiques
et politiques*, ed. Bilici Faruk, 13-14 Kasım
uyarlıklı masa toplantısı (İstanbul: İFEA,
1999), s. 41-49.
 33. Cavid, Sivas, "Mustafa Rept. Paşanın Siyasî
Düşünceleri", *Tarih Dergisi*, 1/15 (1960): 125-126.
 34. Ahmet İleri, *öge*, s. 213.
 35. Halil İnalıc, "İstanbul", *TDVİA*, 2001, C.23,
s.221.
 36. Halil İnalıc, *öge*, s.216.
 37. *İslam Anıksözlüğü*, c. 31, s. 123-134.
 38. Ahmet İleri, "Medeni Kanunların Öncesi ve
Sonrası Vakıf Nev'ileri ve Hukukî Mahkemeleri",
Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi,
2/1, 266-267.
 39. Ergin, İstanbul'da İmar ve İmar Hareketleri
(İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1938), s. 1-4.
 40. İlhan Tekeli, "Bir Modernite Projesi Olarak
Türkiye'de Kent Planlaması", *Modernite
Aşkınlık Kent Planlaması* (Ankara: İmge
Kitapevi, 2001), s. 19-22.
 41. Cafer Çiftçi, "Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve
Osmanlı Ensalı", *Özün Feden Eğitici Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi 7* (2004): 21.
 42. Öya Şenyurt, "Osmanlı Mimarlığı
Çözümlemeleri Üzerine ve Dönüşümü"
(İstanbul: Doğu Kitabevi, 2001), s. 37.
 43. Şenyurt, *öge*, s. 99.
 44. BOA.HAT.832/3735.B.
 45. Şenyurt, *öge*, s. 104.
 46. Max Weber, "Sosyolojideki Yazarları", çev.Taha
Pana, İstanbul, 2003, s.277.
 47. Öya Şenyurt, *öge*, s.201.
 48. Ayşe Derin Ögen, *Aparımar: Galata'da
Yeni Bir Kentin Tiyatı* (İstanbul: Kitap Yayıncı,
2001), s. 148-149. Her katta servis
hüsnine sahip olmayan dolayısıyla her
kati başmış konut özelliği taşıyan
ale konutları olarak düşünülmektedir.
Ancak ale konutları üzerinde yapılan
çalışmada her katta veya dairede bulunan
servis hacetlerinin sonradan eklendiği
anlaşılmaktadır.
 49. David Harvey, "Kullanım Değeri, Değişim
Değeri ve Kentsel Toprak Kullanım Kuramı",
Sosyal Akla ve Şehir (İstanbul: Metis
Yayıncılık, 2003), s. 143-179.
 50. Harvey, *öge*, s. 155.
 51. BOA.AMT.05.
 52. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i
Belediyeye*, c. 2, s. 960.
 53. BOA.MVL.879/47. İtarihi?].
54. Tasvir-i Çikâr, sayı. 360, 2 Ramazan 1282 İlg
Okak 1866].
55. Tasvir-i Çikâr, sayı. 333, 20 Rebaiyul 1282
Eylül 1865].
56. Tasvir-i Çikâr, sayı. 351, 2 Şaban 1282 İlg
Okak 1866]. Tasvir-i Çikâr, sayı. 358, 21 Şaban 1282
İlg Okak 1866].

BİR TARİHSEL DEDEKTİFLİK ÇABASI: MÜEYYET SELİM'İN DÜNYASINI KEŞFETMEK*

HANİFE KARASU

Bu makalenin amacı, 20. asrın ilk yarısında, mübadeleden hemen önce ailesiyle beraber Kesriye'den İstanbul'a göç eden Arnavut asıllı Müslüman bir kadının duyguları ve düşünce dünyasını yansıtmaktır. Aynı zamanda, onun şiir ve resimlerinden oluşan defterleri üzerinden Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların aldığı ev içi eğitimi konusunda aydınlatıcı bilgiler sunmak ve bir kadının yaşadığı olaylara bakışını onun kendi dünyasından bakarak anlatmak hedeflenmiştir.

Müeyyet Selim, Sâib Mualla'dan alıntılarla "Bir Akşamı" adlı şiiri bir bayrakla süsler.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_001 no'lu defter.

TOPLUMSAL CİNSİYET KATEGORİSİ

Tarihte kadınlar, çocuklar, köleler ve köylüler gibi bazı grupların yaşadıkları tecrübeler marjinalleştirilerek tarihin konusu dışında bırakıldı. Bu toplumsal kategoriler iktidara

ortak olmaya başladıkça tecrübeleri de tarihsel anlatı geleneğinin bir parçası haline geldi. 20. asrın ikinci yarısında Amerika'da ve Batı Avrupa'da gelişen feminist hareket, toplumsal bilimlerin yöntemleri ve yaklaşımları üzerinde ciddi eleştirilerde bulundu. Bu eleştiriler kadınların deneyimlerinin dünyayı tanımlarken görmezlikten gelindiğine ve tarihi anlatırken yok sayıldığına dikkat çekmiş oldu. Feminist araştırmalar, bilgi üretimi sürecindeki cinsiyetçiliği ortaya çıkararak kadının da tarihte belli bir yere sahip olduğunu savundu.¹ 1980'lerden itibaren "kadın" kategorisi yerine "toplumsal cinsiyet" kategorisinin kullanılmaya başlanmasıyla, bir toplumda yaşanan tüm süreçler değerlendirilirken dikkate alınan kategoriler içerisinde toplumsal cinsiyet kategorisi de eklendi. Toplumsal cinsiyet kavramı bir analiz kategorisi olarak tarihin alanına girdiğinde, aynı olayları yaşayan kadın ve erkeklerin farklı tecrübelerine sahip olduğu gerçeği kendini gösterdi.²

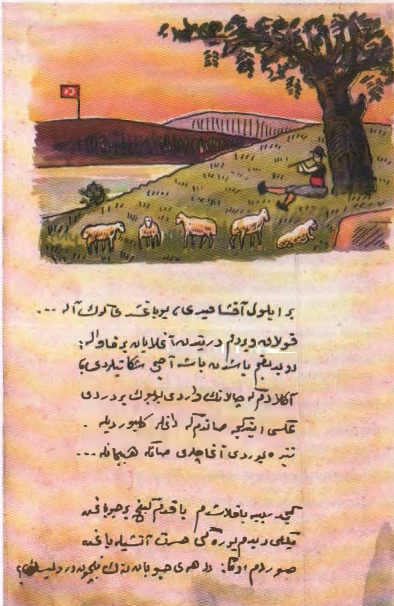
MÜEYYET SELİM'İN DÜNYASINI KEŞFETMEK

Bugün araştırmacıların kadın tarihi hakkında birçok kaynağa ulaşabile-

ceği, isimleri şimdiye kadar hiç duyulmayan kadınların hayatlarını ortaya çıkarabileceği bir mekân olan İstanbul Fener'deki Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın Nadir Eserler Koleksiyonu'nda "Müeyyet Selim" adına tanımlanmış beş adet defter bulunmaktadır.³ Müeyyet Selim Hanım dönemin meşhur şairlerinden yaptığı alıntılar bu defterlere kendi el yazısıyla aktarmış, şiirleri konularına göre suluboya resimlerle renklendirmiştir. Defterlerde ayrıca altında kendi imzasının bulunduğu şiirler de mevcuttur.

Müeyyet Selim'in defterleriyle ilk kez karşılaştığımda aklıma pek çok soru geldi.⁴ Bu defterlerin sahibi kimdi? Nasıl bir eğitim almıştı? Duygu yüklü şiirler yazan, farklı şairlerden aktardığı şiirleri konularına göre resmeden bu kadın kendi döneminde meşhur bir sanatçı mıydı? Sahip olduğum bilgiler aklıma gelen soruları cevaplamaya yetmeyecek kadar sınırlıydı. O an için Müeyyet Selim hakkında bildiğim tek şey adydı; soyadını dahi bilmiyordum.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Nadir Eserler Koleksiyonu'na ait henüz kataloglanmamış ve yayımlanmamış bu beş

"Okuyacağınız her kelimeyi belki boş ve manasız bulacaksınız. Hâlbuki onların her birinde hazin bir hatıra saklıdır. Kalbim her kelimeyi yazarken ruhumu ifade etmek istemiştir. Bilmem muvaffak oldum mu? Fakat bilin ki onlar sizin için ne kadar boş ve manasızsalar benim için o kadar kıymetli ve muazzездirler."

İthafır" yazısıyla, Orhan Seyfi'nin "Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi" adlı şiirine yer verilmişti.¹⁷ Müeyyet Selim'in defterinde Gökalp'in adına özel olarak yer vermesi hayranlığın yanında, ideolojik bir ortaklığı da düşündürüyor. Divanyolu'nun dönemin entelektüel çevresinin ikamet ettiği, şairlerin bir araya geldiği, özel edebiyat toplantılarının yapıldığı bir muhit olduğunu düşündüğümüzde, yaşadığı bu çevrenin de Müeyyet Selim'in edebiyata ve sanata ilgisinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Defterlerde farklı şairlerden alıntılanmış şiirlerde konuların genellikle hüznün ve vatan sevgisi olması, mübadele sürecine tanıklık eden ya da mübadeleyi bizzat yaşayan insanlarının iç dünyası hakkında fikir veriyor. Müeyyet Selim doğduğu yeri geride bırakarak farklı bir mekânda yeni bir hayata alışmak zorunda kalmış, ruh halini resim ve şiirlerine yansıtmıştı. Bazen bir kişiye duyulan özlemi, bazen de sevdiğine kavuşamayan bir aşkın duygularını dile getiriyordu. Ağabeyi Kazım Selim Kesriye'yi çok genç yaşta bir hastalık sebebiyle üç gün içerisinde kaybetmiş olması, şiirlerindeki yoğun hasret duygusunun ağabeyine yönelik olabileceğini düşündürüyor.¹⁸ Nitekim Kazım Selim Kesriye'nin mezar taşındaki dörtlüğü de bizzat yazmıştı.¹⁹

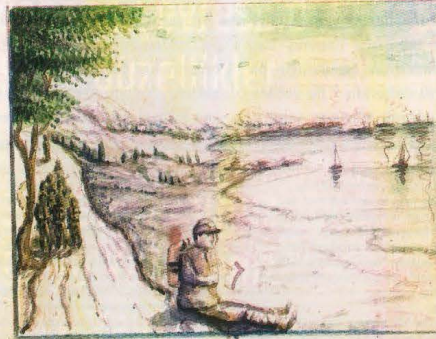
Müeyyet Selim defterlerine şiirler yazmanın dışında, dönemin sosyal ve siyasi ortamını yansıtan resimler de çizmiş, örneğin Saib Mualla'dan alıntılanmış "Bir Akşamı" adlı şiiri, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin milliyetçilik ilkesinin bir simgesi olarak bir bayrakla süslenmiş.²⁰ Resimlerde ayrıca, aynı dönemde sosyal alanda hayata geçirilmeye çalışılan inkılapları da yansıtmış, Tefik Fikret'in "En Büyük Çınar" başlıklı şiirini büyük bir

çınar ağacı, ağacın sarktığı yolda kollarında dönemin şapka kanununu hatırlatan birer şapka ile yürüyen bir çift ve dini bir simge olarak bir cami çizerek yorumlamıştı.²¹ Bununla birlikte Müeyyet Selim'in alıntılanmış şiirleri resmederek yorumlama tarzı şu ana kadar bilinen edebi türü yansıtmaz.²²

Müeyyet Selim dönemin bazı yeniliklerini resimlerine aktarıyor olsa da yazılarını hâlâ Osmanlı Türkçesi ile yazıyordu. Beş defterden sade-

ce birinde Latin alfabesiyle yazılmış birkaç şiire yer vermişti. Belli ki harf inkılabının gereklerini henüz tamamen hayatına aktaramamış, belki de bu değişikliği içselleştirmemişti. Şiirlerini yazarken, kendini ait olduğunu düşündüğü bir dille ifade etmeyi seçmiştir.

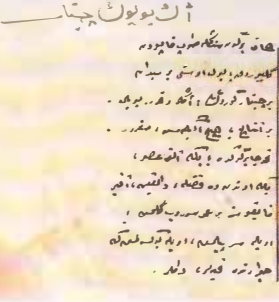
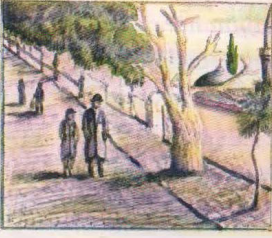
Gülşün Günay, teyzesinin genellikle evde olduğunu hatırladığını ve okula gittiğine dair bir bilgiye sahip olmadığını söyledi. Bununla birlikte, evde annesi ile teyzesinin kendi

Müeyyet Selim, Kemalettin Kamu'nun "İzmir Yollarında" başlıklı vatan sevgisi temalı şiirini uzaklara dalıp giden bir asker resmiyle sunar.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_002 no'lu defter.

لایکیم اؤلورک اؤل
آلنر دوقونورک
بیله بر اؤل
چو قورمه بیضا قییه
یه نأثری یه اؤل یاقیه
بریلرله صابیو کوم
ملقوک اؤلورک
بله شوی سحرک
سوزلری یازدوم
کولرم قاپا ناهیه
بله دؤرله بیله اؤل
دقیقه لهر یزدم
آنته، ایلک یانا هیه
ملقوک اؤلورک

Tevfik Fikret'in "En Büyük Çınar" başlıklı şiirine Müeyyet Selim'in fırsatından, kafalarında dönemin şapka kanununu hatırlatan birer şapka ile yürüyen bir çift eşlik eder.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_002 no'lu defter.

NOTLAR

1. Bu çalışma 2015 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Prof. Dr. Suraiya Ferozî'nin danışmanlığında yazılan "The World of Müeyyet Selim" başlıklı bitirme tezinin faydalanarak hazırlanmıştır.
2. Famağül Berkay, "Tarihyazmamada Farklı Bir Perspektif", *Tarihîni Çınayeti*, (İstanbul: Metis, 2003), s. 20-27.
3. Agn, s. 30.
4. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Nadir Eserler Koleksiyonu'nda, Müeyyet Selim'in defterleri "The World of Müeyyet Selim" başlıklı tez yazılmasından önce bir kadına ait altı adet defter olarak kayıtlı bulunuyordu. Baş isanesi "Müeyyet Selim" imtiazıydı, bir ianesinin dışında Müeyyet Selim yazıyordu, fakat içinde "Mualla" imzası vardı. Mualla, Müeyyet Selim'in kardeşi Kazım Selim'in eştir. Bu sebeple ben Müeyyet Selim'e ait beş defter üzerine yoğunlaşacağım.
5. Defterlerini okunması hususunda bana yardımcı olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı Dr. Mustafa Kızılcık teşekkür ederim. Müeyyet Selim, defterlerinde ismini yazarken ve imzasını atarken hep kendi adının sonuna babasının adını yazmıştı. Soyadı Kanunu sonrasında da şifresinin altındaki imzası daima Müeyyet Selim'in baş harfleri olmuştur. Yeğenikendisinin "Müeyyet teyzem" diyerek bahsettiği için günlük hayatında sadece Kendi adını kullandığını söyleyebiliriz. Ancak defterlerinde "Müeyyet Selim" ismini tercih ettiği için biz de onu Müeyyet Selim olarak tanıyacağız.
6. Vatani, sayı 233, s. 5.
7. Milliyet, sayı 13881, s. 6.
8. Vatani, sayı 233, s. 5; Milliyet, sayı 13881, s. 6; Milliyet, sayı 10076, s. 2.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yazgın olan ev içi eğitimiyle (*private education*) Fransızca ve piyano çalmayı öğrendiğini söylemek mümkün görünüyör. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan ve Türk kadınının modernleşme sürecinde mühim isimlerden biri olan, ilk Türk kadın ressam Mihri Rasim de ev içi eğitimi almıştı. Bu iki kadının birbirini tanıyıp tanımadığına dair bir bilginiz yok, fakat eğitim hususunda hayatlarındaki bazı benzerliklerden bahsedebiliriz. Bu defterler aynı zamanda Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk toplumunda kadınların eğitim hayatında resmin önemli bir yere sahip olduğunun delili olarak görülebilir.

Duygu ve düşüncelerini kendisine ait olan bir defterde yazarak ifade etmesi, Müeyyet Selim'in bir birey oluşunun bilincine vardığını gösterir. Yazdıklarının kendisi için son derece önemli olduğunu defterinin sayfalarında şöyle dile getiriyordu: "Okuyacağınız her kelimeyi belki boş ve manasız bulacaksınız. Hâlbuki onların her birinde hazine bir hatıra saklıdır. Kalbim her kelimeyi yazarken ruhumu ifade etmek istemişir.

Bilmem muvaffak oldum mu? Fakat bilin ki onlar sizin için ne kadar boş ve manasızlar benim için o kadar kıymetli ve muazzездirler.²⁴

Bu satırlar Müeyyet Selim'in içine kapank bir insan olduğu için hissettiklerini bir başkasıyla paylaşamayıp şiirleri vasıtasıyla aktardığını düşün-dürebilir. Öte yandan, hislerini yazıya aktarması bir cesarettir, ki ben bu ihtimalin daha kuvvetli olduğunu düşünüyorum: Yazadıklarını yazıya aktarmayı tercih ederek, kendisinden sonra okuyacak kişilere de bir not bırakmıştı, belki de şiirlerini ileride yayımlamak üzere yazmıştı.

Müeyyet Selim yazının uçup gitmeyeceğini bilerek, kendi deyimiyle "ruhuunu ifade etmek isterken" yazıyı seçmişti. Bu defterler, 20. asrın başında ailesiyle birlikte Kesriye'den İstanbul'a göç eden bir kadının duygularını anlamak ve bir birey olarak kendini şiirleriyle anlatmaya çalışan bir insanın dünyasını keşfetmek için önemli birer örnektir. İmparatorluk-tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan değişimlerin kadının eğitimi üzerindeki etkisini göstermesi açısından da kayda değer bir kaynaktır.

9. Sadece Müeyyet Selim'in erkek kardeşi Kazım Selim'in eşi Mualla'nın mezarı yoktu.
10. Gülgün Günay, yapılmış mevlakattan yaklaşık iki ay sonra vefat etti. Kendisine Allah'tan rahmet ve yakınlarına sabır dilerim. Ayrıca Gülgün Günay ile görüşmemde bana yardımcı olan Kesriye ailesi fertlerinden Melih Sunay beyefendiye de teşekkür ederim.
11. Kesriye, bugün Yunanistan'ın Batı Makedonya bölgesinde bulunan bir şehirdir.
12. Müeyyet Selim'in Türkiye'de kastettiği yerin bugün Çemberlitaş'ta II. Mahmud türbesi olarak bilinen yer olduğunu söyleyebiliriz. Türbenin içinde II. Mahmud, II. Abdülhamid, Ziya Gökalp ve birçok devlet erkânı ile fikir insanının mezarları vardır. Müeyyet Selim'in babası Selim Kazım Kesriye'nin vefat alanında bulunan ev adresinin türbeyle çok yakın olduğunu görebiliriz. (Vatani, sayı 233, s. 5) Bu bilgiler ışığında, Müeyyet Selim'in yazdığı şiirlerinin bazılarına bu mekânda yazdığını anlayabiliriz.
13. Cumhuriyet, sayı 2915, s. 4. Hüseyin Fuat Paşa ve ailesi 1934 Soyadı Kanunu ile "Cin" soyadını almıştır.
14. Bu bilgileri 2 Mart 2015 tarihinde İstanbul Etiler'de Müeyyet Selim'in yeğeni Gülgün Günay ile yapılan mevlakattan öğreniyoruz.
15. Elimizde mevcut olan defterlerden ailede başka nüshaların olup olmadığı hakkında bir bilginiz yok. Bu sebeple Müeyyet Selim'in eğitimi konusunu kendisine ait beş defterden ve yeğeni Gülgün Günay'ın anlatıklarından faydalanarak anlatacağım.
16. Müeyyet Selim yazdığı üm şiirlerini on dört hoca ölüsü kuralına uygun bir şekilde yazdı.
17. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_002 no'lu defter. (Müeyyet

- Selim'in defterlerine "The World of Müeyyet Selim" başlıklı tez ile bir numara verilerdek özel bir arşiv aşısı. Defterlerin asıllarında bir sayfa numarası olmadı; için dipnotları sadece defter isimleri ile verilecektir.
18. Gülgün Günay ile mevlakat, 2 Mart 2015.
19. Gülgün Günay ile mevlakat, 2 Mart 2015. Bugün Topkapı'da Merkez Etiler'de Kadirhan'ın medfun olan Kazım Selim Kesriye'nin mezar tapınıdır. Aynı aynen şöyledir: "Genç yaşında acele geldiği gibi ahret yoluna / Hicran bıraktı ardında gök'de hak yokuşuna / Derdi nedir bilmedi üçü bir kus kuşu ah / Zalim felek güldürdün öldü zavallı bedbaht."
20. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_002 no'lu defter.
21. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_002 no'lu defter. (Yemek tarifi, Nazım Hikmet, Rıza Tevfik, Orhan Seyfi ve Yusuf Ziya gibi dönemin edebiyatçılarından da şiirler alıntılamıştır.)
22. Suha Özütemer, Müeyyet Selim'in defterlerinde kendisine atılmış gelen şiirleri alıntılayarak resmettiğini ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bu şekilde yazılan defterlerin yaygın bir alışkanlık olduğunu söyledi.
23. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_006 no'lu defter. (Yemek tarifi defteri, diğer defterler gibi Osmanlı Türkçesi ile yazılmış, sadece birkaç yemek ismi Fransızca not edilmştir.)
24. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_003 no'lu defter.

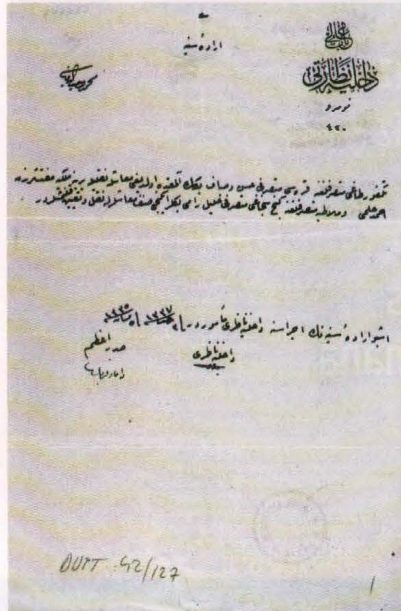
BEDİRHAN PAŞAZADE HALİL RAMİ'NİN HAYAT HİKÂYESİ

ALİ BİRİNCİ

Yakın tarih, hatta tarih biraz da şahısların tarihidir ve biyografik temelleri inşa edilmeden yazılamaz. Şahısları tanımak tarihî rolleri bakımından da onları derecelendirmek için şarttır. İnkılap tarihi araştırmalarında ve Nutuk'ta ismi zikredilen ama hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmayan şahıslardan biri de Malatya mutasarrıflığı ve bu esnadaki faaliyetleri itibarıyla 150'likler listesine dâhil edilen Bedirhan Paşa'nın oğlu Halil Ramî'dir.

Halil Ramî'nin Genç mutasarrıflığından son ve tartışmalı Malatya mutasarrıflığına nakli için irade.

BOA.İ-DÜİT, Dosya No. 002. Gömlek No. 00027-081-001.

Yakın tarih ve bilhassa inkılap tarihi araştırmalarındaki en büyük yanlış veya en hafif ifadeyle açık, yazılan bütün metinlerin biyografik temellendirme bakımından büyük bir zaaf içinde bulunmasıdır. Kitaplarda¹ ve yazılarda geçen şahıs isimlerinin altında herhangi bir bilgi ve daha mühimi ve felaketi bir merak da bulunmamakta² ve binlerce şahıs ismi

metinlerde manasız ve gereksiz bir şekilde yalpalamaktadır.³ Bundan dolayı da herhangi bir yakın tarih ve inkılap tarihi araştırmasında bir ismi zikretmenin hiçbir manası kalmamaktadır. Araştırmayı en az zahmetle ve en düşük ciddiyetle veya daha doğru ifadeyle ciddiyetsizlikle yapmanın ilk delili ve şahidi, metinde ismi geçen şahsiyetler hakkında bir mehz zikretmemek veya bilgi vermemektir. En azından bu isimlerin soyadlarını aramak ve metne koymak tarih yazıcılığını asgari bir ciddiyetle ifa etmek demektir.

Açıkça işaret etmek gerekirse, yakın tarih, hatta tarih biraz da şahısların tarihidir ve biyografik temelleri inşa edilmeden yazılamaz. Şahısları tanımak tarihî rolleri bakımından da onları derecelendirmek için şarttır. Tarih içinde sürükleyici olanlar veya sürüklenen şahıslar başka bir ifade ile tabi olanlar veya tabi olunanlar tespit edilecekse biyografik bilgiler bu meselede ilk ve en mühim pusuladır. Aksi takdirde her tarih metnindeki bütün isimlerin aynı çizgiye ve seviyeye gösterilmesi neticesi ortaya çıkmış olur ve bu durumda tarih içinde şahısların iradelerinin hakkı verilmemiş ve tarihçilik işinin gereği yapılmamış olur. Zaten tarihin en hassas ve zor işi de aslında hadiselerin iradesi ile ferdin iradesi

arasındaki karşılıklı alışverişi ortaya koymaktır. Başka bir ifadeyle, tarihin irade-i küllisi ile ferdin irade-i cüzisi arasındaki hassas ilişkiyi tespit etmektir. Diğer bir teşbih ile grup resmi içindeki her resmin gerçek mevkiiinin tespiti ve resimdekilerin yeniden tarih içindeki resimlerinin tertip edilmesi işini yapmak için biyografilerin bir bütün hâlinde bilinmesi gerekmektedir.

İnkılap tarihi araştırmalarında ve Nutuk'ta ismi zikredilen ama hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmayan şahıslardan biri de Malatya mutasarrıflığı ve bu esnadaki faaliyetleri itibarıyla 150'likler listesine dâhil edilen Bedirhan Paşa'nın oğlu Halil Ramî'dir.⁴ Nutuk'ta ismi geçen 820 kişiden⁵ pek azı hakkında kâfi derecede bilgi bulunmakta ve hatta çok iyi tanındığı zannedilen kişilere dair bilgiler bile, en nazik ifadeyle, eksik bulunmaktadır.⁶ Haklarında küçük bir araştırmayla kâfi derecede bilgi bulmak ve kişilerin bütün bir hayat hikâyesini ortaya koymak mümkün olmaktadır.⁷

DOĞUMU, AİLESİ, EVLİLİĞİ VE ÖLÜMÜ

Halil Ramî, babası Bedirhan Paşa'nın sürgün hayatı yaşadığı Kandiye'de 1861 senesinde dünyaya geldi. Bedir-

han Paşa'nın ismi bilinen yirmi bir oğlundan biridir.⁸ Bu ailenin Halil bin Velid'in soyundan geldiği hakkında kayıtlar bulunmaktadır.⁹ Annesi Azize Hanım'dır.¹⁰ Halil Rami'nin, bir kitaba göre, isminin kaydedilmediği ve sonradan boşadığı eşi ile daha sonra evlendiği ikinci eşinden yekûn itibarıyla beş oğlu ve iki kızı dünyaya gelmişti. Oğulları Mehmet Faiz, Asaf, Haydar Çınar, Bedrettin (1924) ve Celâl Beyler; kızları ise Seniye ve Ramiye (1923) Hanımlardır.¹¹ Başka bir resmi vesikaya göre ise ikamet ettiği Beyrut'ta 1932 senesinde ölümünü takiben kendisiyle beraber olan eşi M. Rifat-Fatma çiftinin kızı Ayşe Saima Hanım (İstanbul, 1899) üç çocuğuyla İstanbul'a (10 Ekim 1933) döndü.¹² Ancak ilk eşini boşadığı bilinen Halil Rami'nin burada ismi verilen çocuklarından kızı Ramiye ve oğlu Bedrettin'in Ayşe Saima'nın çocuğu olduğu biliniyorsa da diğer kızı Seniye'nin hangi eşinden olduğu anlaşılamamıştır.¹³

TAHSİL VE MEMURİYET HAYATI: MEŞRUTİYET ÖNCESİNDE

Halil Rami, Davutpaşa Mekteb-i Rüştiyesi'nden mezun oldu ve daha sonra Menşe-i Küttab-ı Askeriye'de sarf, nahiv, Arapça, hesap, coğrafya ve tarih okudu ve şahadetname aldı. Arapça ve Türkçe okuyup yazıyor ve Farsça ve Kürtçe konuşabiliyordu.¹⁴

Halil Rami, 1 Ocak 1880 tarihinde on dokuz yaşında Suriye Vilayeti Havran Sancağı Tahrirat Kalemi refakatine tayin kılındı ve böylece mülkî hizmete dahil oldu. Ancak kısa sayılabilecek bir müddet sonra 13 Aralık 1880 tarihinde vazifesinden ayrıldı. Pek düzenli ve mazbut olmayan bir memuriyet hayatı sürdürdüğü dikkati çekmektedir.

27 Ağustos 1882 tarihinde yeniden memuriyete döndü ve yine Suriye'de Defter-i Hakanî Teftiş Dairesi mübeyyizliğine tayin edildi. 5 Ocak 1886 tarihinde ise Havran tahrirat kâtipliği vazifesine getirilmiş ve 24 Ocak'ta vazifesine başlamış ise de ıktidarsızlığın dolay 12 Kasım 1886 tarihinde ayrılmak zorunda kaldı.¹⁵

Bu meyanı kısa bir müddet de Reji İdaresi'nde Havran reji memuru olarak çalıştı. Bu esnada ağabeyi Ahmet Bedri Paşa da Havran Mutasarrıflığı makamında bulunuyordu. Bu vazifesinden de ayrılmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu memuriyetinin de habisi vesikalara aksetmişti. Dahiliye'den Suriye Vilayeti'ne

bahanesiyle kazalarına gelerék aher hakkında tasavvuruyla tazyıkına bulunub katl ve cerh gibi vukunın da sebebiyet verdiğinden bahisle aile-i mezkûrenin terdiden bir an evvel tahlisleri istirhamı ve ol-bâbda bazı ifadâtı havi Kunayera kazası umum ahali tarafından rıkâb-ı hümâyun-ı hazret-i tâc-dâriye ve

yazılan 13 Ocak 1890 tarihli bir tezkerede¹⁶ yazılanlar dikkate değer gibi görünüyör:

"Bedirhan Paşazâdelerin mine'l-kadim o havalice ıka-ı mezalim ve teaddiyâtın hâli kalmamakda bulundukları ve taddiyât-ı vâkıalarının arz-ı atebe-i ulyâ kılınması üzerine geçenlerde bunlardan Havran mutasarrıfı Bedri Paşa bâ-irade-i seniye azl olunmuş ve ammiyâdesi Mahmud Bey'in dahi kazalarına men-i duhûlüne irade-i seniye şeref-müteallik edilmiş olduğu hâlde bu kere selef-i devletleri tarafından kazaları kaymakamlığına Bedri Paşa'nın biraderi Tahir Bey tayin kılınıp Mahmud Bey de yine avdet eylemiş olduğundan ve Tahir Bey'in akdemce mezkûr kaymakamlıkda bulunduğu sırada aher hakkında vukua gelen mezalim-i tâkat-fermasından dolayı şikâyet-i umumiye üzerine azlettirilmiş olduğu cihetle şimdi mümaileyh Mahmud Bey'le beraber ne yolda ahz-ı sâre¹⁷ kıyam eylediğinden ve Havran reji memuru biraderi Halil Bey dahi teftiş

Bâbâlı'ye bî't-takdim bu misüllü hareket-i gayr-i müstakimâneleriyle ahalie kendilerine tenfir edenlerin hidemât-ı mülkiyede istihdamları caiz olmayacağından vilâyet-i celile-iyle bî'l-muhabere ifa-yı muktezası irade-i aliyesiyle tevdi buyurulan iki kıt'a arzuhâlin suretleri leffen tesyir-i sū'y-ı ade-i dâverileri kılınmak suret-i inhaya ve hükm-i irade-i aliye nazarın serian tahkikat-ı lâzime icrasıyla tebeyyün edecek hâlde göre ıktizasının ifa ve inbâsına himem-i aliye-i düsturileri muktezi buyurulmak bâbında."

Bu vesikada yazılanlar Halil Rami'nin resmi nazarla değerlendirildiği veya gerçekleşen sapırıldığı kanaatini doğurabilir. Ancak Mehmet Salih Bedirhan'ın hatıralarında¹⁸ Havran'daki hayatına dair yazdıkları, Halil Rami hakkında daha sert satırları ihtiva etmektedir:

"Babamdan evvel reji müdürü, dayım Halil Bey idi. Babam gelmiş, devir-teslim muamelesi yaptılar. Bi-

1880'lerde İstanbul'da bulunan Bedirhanlilerin önde gelenleri toplu halde, Oturanlar (soldan sağa): Emin Ali Bey, Ali Şamil Paşa, Bahri Bey, Ayaktakiler (soldan sağa): Murat Remzi Bey, Hasan Bedirhan, Mikdat Mithad Bedirhan ve Kamil Bedirhan.

KürtTarihdergisi, sayı123 (Mart-Nisan 2016), s. 58.

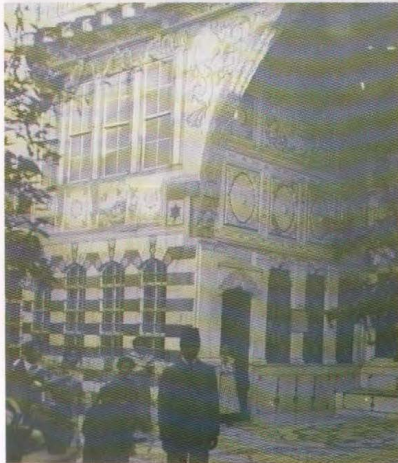

Hoybun Cemiyeti'nin öncü kadroları toplu halde. Oturanlar (soldan sağa): Kadri Cemil Paşa, Bedirhanlılar Halil Rami ve Haco Ağa.

Rahat Alakom arşivi.

Halil Rami'nin 27 Ağustos 1882'de tayin edildiği Suriye'de Emevi Camii (Şam), 19. yüzyıl ortaları.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

hasbe'l-kader de yek-diğerine emniyet edildi. Halil Bey, kır kısırağını sattı, ailesini alıp Şam'a gitti. Lâkin bize oyun etmiş. Boş sandıkları çiviletmış, dolu gibi teslim etmiş. Bunu babam tazmin etti. En son serveti olan konunlarını satıp, idareye olan bu zimmetini kapattı."

Halil Rami'nin mücadelesi tekrar Mülkiye hizmetine dâhil olmak için başlamıştı. Bu cümleden bilinen ilk teşebbüsü olarak, amcazadesi ve Der'a (Havran) Kaymakamı Tahir Bey'in ölümü üzerine bu kaymakamlığa tayinini talep etti ve bu arada bütün işlerindeki bazı meseleleri Saray'a ihbarla sadakatini göstermeye çalıştı (11 Haziran 1891).⁹ Biraderleri gibi Suriye veya Beyrut vilayetlerinde açılacak bir kaza kaymakamlığına tayinini talep ediyordu (15 Şubat 1892).²⁰ Başka bir istidasında

da işaret ettiği gibi, daha önce dört biraderinin irade-i seniye ile ikinci sınıf kaza kaymakamlığıyla tesir edilmiş olduklarına dikkati çekiyor ve vekâleten idare edilmekte olan Merc-i Uyûn kaymakamlığına talip oluyordu.²¹

Halil Rami'nin 1892 yazında çıktığı bir İran yolculuğu dikkati çekmektedir. Ancak bu seyahatte ne yaptığı ve ne gibi suç işlediği hakkında açık bir bilgi bulunmamaktadır. İfade edildiğine göre "Van Vilâyeti'nce der-dest edilip Dersaadet'e gönderilmeleri vilâyete tebliğ kılınmış olan Bedirhanpaşazadelerden iki kişinin İran memalikine sahtekârâne olarak vuku bulan muamelâtına dair Tebriz başşehbenderliğinden gelen tahrirat üzerine merkumların Dersaadet'e vusûlünde iş-bu sahtekârlıklarından dolayı tahkikat-ı lâzıme icrası için kendilerinin müdde-i umumiliğe teslim ettirilmesi lede'l-istizan bu veche ile ifası şeref-sudûr buyurulan emr ü ferman-ı hazret-i hilâfet-penâhi icab-ı âlisinden bulunduğu Mâbeyni Hümâyûn Başkitabet-i celîlesinden bâ-tezkere-i hususiye bildirilmiş ve bu işe müteallik evrak takımıyla sâvb-ı devletlerine" gönderilmişti.²²

14 Eylül 1892 tarihinde Zabtiye Nezaretine Sadâret'ten gönderilen tezkerede "tahte'l-hıfz Dersaadet'i iz'amları mukteza-yı emr ü ferman-ı hümâyûn-ı cenab-ı hilâfet-penâhiden olan ve mucceb-i âlisince Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Sûvarı 19. Alayın Dördüncü Bölüğü mülâzım-ı evveli Hüsnü Bey'e tesli-

men Van Vilâyeti'nden iz'âm olunan Bedirhanpaşazade Halil ve biraderi Necip Paşa mahdumu Abdürrezzak Beyler taraf-ı utûfiyyeye gönderilmek hususunda mûmaileyhümanın daire-i nezarete ve muhafaza tahtında lâzım gelenlere tenbih-iyle" gereken yapılması emri veriliyordu.²³

Bu meyanda bir kaymakamlığa ve daha da açık bir ifadeyle Merc-i Uyûn Kaymakamlığı'na tayini hakkında Dâhiliye'ye verdiği istidasının bir nüshasını da Yıldız'a gönderdiği Başkâtib Süreyya Paşa'nın Dâhiliye'ye gönderdiği tezkeresinden anlaşılmaktadır.²⁴ Dâhiliye, Halil Rami'nin bir kaymakamlığa kayrılmasının irade olunduğunu ve daha önce de dört nefer biraderinin de intihabnameleri olmamasına rağmen, ikinci sınıf kaymakamlıklarda müstahdem olduklarına işaretleyerek, Sadâret'e bir tezkere göndermişti (27 Mart 1893).²⁵ Zikredilen kaymakamlığa Galip Bey'in tayin edilmiş olması üzerine bu arzusunun gerçekleştirilemeyeceği cevabı Sadâret'ten bildirilmişti.²⁶ Sadrazam Cevad Paşa imzasıyla Dâhiliye'ye yazılan bir tezkerede (30 Mart 1893)²⁷ kendisinin bu işe layık görüldüğü ancak nizamname ahkâmının korunması gerektiği ve bu tayinin netice itibarıyla o an için mümkün olmadığı ifade edilmektedir:

"Bir memuriyette istihdamı mukteza-yı irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfet-penâhiden bulunan Bedirhan Paşazâde Halil Bey'in kaymakamlığa tayini istidasında olub eğer ki yedinde kaymakamlık intihâbnâmesi yok ise de mukaddemâ Havran tahrirat müdirliğinde bulunarak kaymakamlık idaresine muktedir erbâb-ı istidâdden bulunduğu beyanıyla istifâr-ı muameleyi havi vârid olan 9 Ramazan sene 1310 tarih ve 81 numarolu tezkere-i devletleri mütâlâgûzar-ı senâveri oldu. Mûmaileyh nüfus nâzırlığı ve tahrirat müdirliği gibi memuriyetlerde istihdâmıyla kaymakamlığın intihâb ve tayini hakkında ahîren bâ-irade-i seniye-i cenâb-ı mülûkâne neşr ü ilân olunan nizam-nâme ahkâmının temami-i muhafazası lâzım geleceği beyanıyla tezkere-i

senâveri terkim kılındı efendim. Fi 12 Ramazan sene 310 ve fi 18 Mart sene 309." Bâbîâlî, adeta Bedirhanilerin mensuplarından birine, bir resmi ruhsatı olmamasına rağmen, bir kaymakamlık makamı bulmak için seferber olmuştu ve bu, aile mensuplarına verilen beşinci kaymakamlık makamı olacaktı. Bu arada ailenin daha yüksek mülki ve adli vazifelere sahip başka mensupları da çoktu.

27 Nisan 1893 tarihinde, bir dizi hadiseyi takiben tahrirat müdürlüğünden azledilen *el-İtidâl* gazetesinin eski sahibi Trabluşamlı Ahmed Kadri'nin yerine Hama Sancağı (Suriye) tahrirat müdüriyetine Halil Ramî'nin nakli yapıldı.²⁸

Halil Ramî, Suriye'deki memuriyetlerine Nablus Sancağı tahrirat kâtipliğinin nakliyle (14 Ağustos 1895) devam etti. 28 Ekim'de vazifesine fiilen başladı. Bu meyanda (5 Ocak 1897-1 Nisan 1897) Cenin Kazası kaymakam vekâletinde bulundu.²⁹

3 Aralık 1898'de becayış suretiyle Akka Sancağı tahrirat müdüriyetine tahvil-i memuriyet eden Halil Ramî için bu meyanda Akkâ Sancağı mutasarrıflığının ve Beyrut Valiliği'nden yazılan mülâhazalarda, kendisinin ehliyet ve kifayeti ile sa'y ü gayreti tasdik kılınmıştı. Bu esnada Nasıra, Hama ve Nablus müdüriyetleri ve Cenin Kaymakamlığı vekâletinde bulundu ve ifade edildiğine göre hidemat-ı hasenesinin sebki ettiği sancak (11 Mayıs, 12 Haziran, 12 Eylül, 28 Aralık 1898) ve Cenin Kazası (1 Nisan 1897) idare meclisleri tarafından tasdik edilmişti.³⁰

Bir mektupçuluğa tayini için bir istida vermesinden sonra hakkında irade-i seniye sadır olmasını (26 Mart 1901) takiben Bağdat Vilayeti mektupçuluğuna intihap edildiği yolunda Mülkiye Komisyonu'na tezkere yazılmış ve tetkik edilen tercüme-i hâlinde mani-i istihdam bir hâli görülmüdüğüne ve bunun üzerine Bağdat mektupçuluğuna tayin edilebileceğini 28 Mart 1901 tarihinde karar verilmişti. Sadaret'ten Dâhiliye'ye

Meşrutiyet'in ilanından (24 Temmuz 1908) sonra Halil Ramî ilk memuriyet olarak 12 Nisan 1912 tarihinde yine kendisinin iyi tanıdığı coğrafyaya gönderildi ve Musul'a vilayet tahrirat müdüriyetine tayin edildi. Bu tayinle Meşrutiyet devrinde de Bedirhanilere mülki vazifeler yeniden tevdi edilmeye başlanmış oluyordu.

yazılan tezkere,³¹ bütün Bedirhaniler için olduğu gibi Halil Ramî için de bir kere daha Sultan Hamid'ın himayesinin bir deliliydi:

"Akkâ Sancağı tahrirat müdiri Halil Ramî Bey'in hizmet-i medîdeden beri tahrirat müdirliğinde sebki eden hidematına mükâfaten ve terfien bir vilâyet mektupçuluğuna icra-yı memuriyeti şeref-sudûr buyrulan irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi iktiza-yı âlisinden olduğu Mabeyn-ı Hümayun-ı Mülûkâne Başkıtabet-i celilesinden bâ-tezkere-i hususiye izbar olunmağla ber-mantuk-ı emr-i ferman-ı hümayun-ı şâhâne icâbının icra ve inbâsına himmet. 15 Mart sene 317."

Bütün bu muharrerata rağmen Halil Ramî'nin sonraki vazifesine, yani Bağdat mektupçuluğuna tayini ancak 12 Mayıs 1903 tarihinde gerçekleşmişti.³²

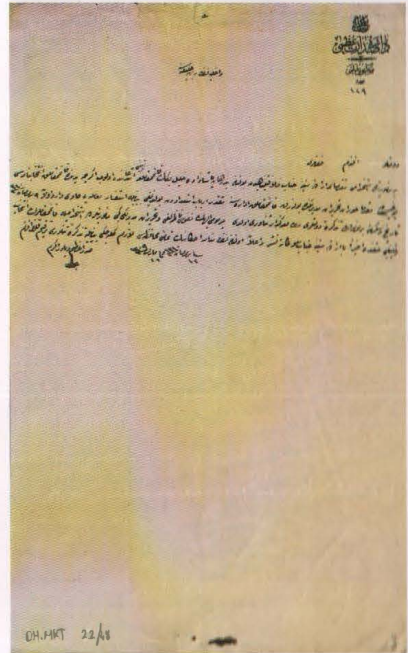
Hadisesiz bir vazife devresi bulunmayan Halil Ramî'nin mektupçuluk zamanı da hadiselerle devam etmiş ve vilayet matbaası müdürü Bağdatlı Fehmi Efendi ile anlaşmazlığı ve çatışması bir dizi huzursuzluğa sebep olmuştu.³³ Kendisinin emniyeti yıkılmış ve ortadan kalkmış sayıldığı ve vazifesinde devamı mahzurlu olduğu için derhal tebdilinin gerektiği, Bağdat Vilayeti'nden takdim olunan telgraf üzerine 28 Nisan 1905 tarihli Sadaret tezkeresinde emredilmişti. Ancak hakkındaki tahriratta ne gibi bir şeylerle valiliğinin şikâyetine sebebiyet verdiği çok da açık değildir. Sadaret'ten Dâhiliye'ye gönderilen tezkerede bazı ifadeler biraz da olsa bir fikir verebilir. Buna göre "Mektubi-i vilâyet Halil Bey'in esrar-ı hükûmeti ifşa ve Bağdat'da ikamete

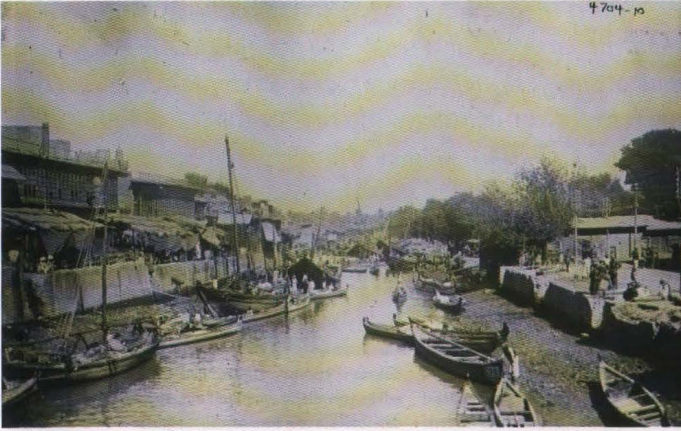
memur olub icraat-ı hükûmet aleyhinde bulunan erbâb-ı fesaddan bazı kimselerle ittîfak eylediği anlaşılarak kendisinden emniyet münselib ve devam-ı memuriyetinde mehâzîr-i adide tevellüdü melhuz olduğundan bahisle sür'at-ı tebdili Bağdat vilâyet-i behiyyesinden" 21 Mayıs 1905 tarihli telgrafla tekrar olunuyordu.³⁴ Vali Abdülvahap Paşa'nın kendisine dair menfi ve kararlı tavrının devam ettiği Bağdat'tan "gayet müstaceldir" kaydıyla Yıldız'a Başkıtabet Dairesi'ne gönderdiği şifre telgraftan da vaziyeti biraz daha müşahhas bir şekilde anlaşılmaktadır:

"Mektubi-i vilâyet Bedirhanzâde Halil Efendi efkâr-ı mel'net-kârâne as-

Halil Ramî'nin kaymakamlık talebine rağmen bu makam için intihabnamesinin olmadığı hakkında Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne tezkere.

BOA.DH.MKT. Dava
Nu. 90032, Gömlek
Nu. 00048-003-00.

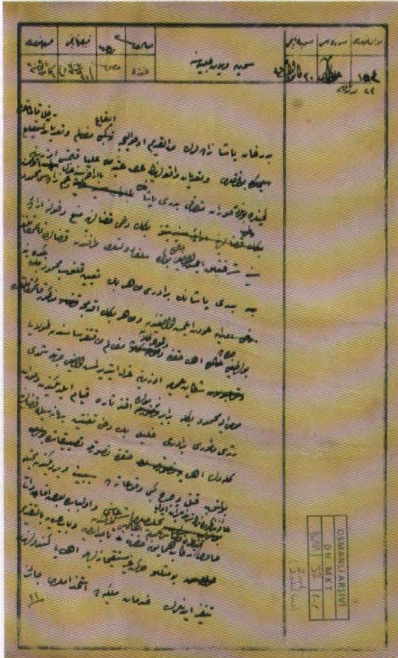

Bagdat, Dicle Nehri.

Library of Congress koleksiyonu.

Halil Ramî'nin bir vilayet mektupçuluğuna tayini hakkında Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne tezkere.

BOA, DH-MKT, Donya Nu. 06589, Gömlek Nu. 00072-001-001.

habından olduğu evâmîr ve iradât-ı seniyî ile müsbüt olan bir takım müfsidlerî teşvik idüb şikâyata cür'et verdiği ve her gün birleşerek icra-yı mefsedete irae-i tarik etmekte olduğu ve irtikâbındaki tecâhüd-i farî denaeti hasebiyle esrar-ı muhaberenin ifşasında sun'î ve me'lûfiyeti nezd-i âcizide tahakkuk etmiş olduğu gibi birkaç günden beri ketebe-i vilâyetten ve bazı eşkiyadan müteşekkil bir fesad komitesini teslih

ederek beraberlerinde olduğu hâlde ötede beride dolaşib haysiyet ve nüfuz-ı hükûmeti ihlâl ve memleket dahilinde bir ihtilâl çıkarmak azminde olduğu ve adem-i muvaffakiyeti hâlinde bir ecnebi konsolosluğuna iltica edeceği polis ser-komiseri tarafından bildirilmiş ve hakikaten bugün Rusya konsoloshanesine suret-i mahremâne giderek orada bir müddet kaldığı ve konsolos o fesadına âlet ve vasita edinmek istemiş olduğu tahkikat-ı ahireden anlaşılmış ve bu gibi ef'ale cür'etinin sonra hükûmet-i seniyyenin mareâmâne esrarı olan mektubçuluk gibi nazik bir vazife ile istihdamı artık nezd-i celil-i fehimânelerinde teviz buyrulmuyacağı gibi burada bekası" da mümkün olamazdı.³⁵

Bagdat Vilayeti'nin bu telgrafı üzerine Sadaret'ten Dâhiliye'ye gönderilen tezkere ile Halil Ramî'nin "bir hareket-î mefsedet-kârânesine meydan verilmemek üzere Halep tarikiyle mahfuzen yola çıkarılmasına mecburiyet-ikât'iy'e hâsıl olduğu" (24 Mayıs 1905) bildiriliyor ve bu arada da "valî-i vilâyet hakkında tevali eden şikâyatın işaret-i sâbıkaya nazaran iktizâsının ifâsı" da bekleniyordu.³⁶

Bu vaziyette memuriyetinin kabul olamayacağı derecede emniyetinin tamamen kalktığı ve ayrıca vilayet umur-ı tahrihiyesinin arzu edildiği şekilde ("maksad-ı âlî dairesinde") cereyan etmemekte olduğu Dâhiliye'ye de bildirilmişti. Ancak bu

meyanda kendisi de Dâhiliye'ye bir istida yazarak Bağdat'ın sert haretine vücudu mütehammil olmayıp ikide bir de hastalandığından bahisle memuriyetinin havası mutedil bir mahallin mektupçuluğuyla değiştirilmesi niyazında bulunmuştu. Buna rağmen Bağdat'ta memuriyette devamının caiz olamayacağına karar verildiği için ve istediği gibi havası mutedil açık bir mektupçuluk de bulunmadığı ve üstelik becayiş de iki tarafın rızasına bağlı olduğu ve o sırada da mümkün olmadığı için arzusu gerçekleşmemişti. Bunun üzerine ileride Beyrut mektupçuluğu açıldığı zaman tayin edileceği yolunda irade sâdır olmuştu. Netice itibarıyla azledildiği ve yerine başkasının tayin edildiği, Dâhiliye'den Memur-in Mülkiye Komisyonu'na havale edilen tezkerede bildirildi. Komisyonun müzakeresinde kendisine emniyetin ne sebeple ortadan kalktığı vilayet tarafından gereği gibi ifade ve tazvih edilmemiş olduğu ve Halil Ramî'nin şimdilik memuriyetinde bırakılması gerektiği ileri sürül-müş ve vilayetin kendisi hakkındaki bildirdiği hususlar tetkike muhtaç görünmüş ise de mektupçuluğun valilerle olan irtibatının hassas ve mühim olmasından dolayı komisyonun ekseriyetle aldığı karar üzerine 27 Mayıs 1905 tarihinde azledilmiş ve yerine başkası tayin edilmişti. Bu memuriyeti esnasında Bağdat'taki hanesinin hırsız tarafından yağma edildiğini ve ailesinin bu yüzden peşışan olduğunu ve adalet talep ettiğini bildirmiş (27 Mayıs 1905), yani insaf talep etmişti.³⁷ Bu azlini takiben 18 Haziran 1905 tarihinde İstanbul'a azimet etmek üzere mürur tezkeresi talep ettiği, Sadaret'ten Dâhiliye'ye bildirilmişti.³⁸ Kendisine 31 Temmuz 1906 tarihinde yedi yüz seksen yedi kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştı.³⁹

23 Mart 1906 tarihinde Şehremini Rıdvan Paşa'nın Bedirhaniler tarafından Göztepe'de istasyonda katledilmesi⁴⁰ üzerine Halil Ramî de hâdisede bir payı olmasına rağmen tevkif edilmiş, zinhar firarına meydan verilmemesi tembihiyle, mahfuzen Fizan'a gönderilerek muhafaza altında tutulmuştu.

İstanbul'da Bedirhaniler tarafından işlenen bu cinayet bu ailenin mensuplarına karşı bu hadiseye kadar olan himayenin ve müsamahanın da sonunu getirmiş ve aile bakımından hiç de mantıklı ve gerçekçi bir hareket olmamıştı. Bedirhanilerin vazifelerini ifa bakımından birçok kusuru görmezlikten gelinmişti ama cinayet, hem de payitahtta işlenen bir cinayet, bu güzel devirlerin de sonunu getirmişti. Bu cinayetten sonra ailenin bazı mensupları her zaman hatırlanan sürgün coğrafyasına gönderilmişti. Gönderilecekleri vapurun tayini meselesi de Bahriye'ye havale edilmişti. Sadaret bu talebini (27 Mart 1906) "Şehremini Ridvan Paşa merhumun katli cinayetinde zi-medhal oldukları tahkikat-ı vakia ile tebeyyün eden Bedirhan Paşa oğullarından bu kere zabıta-i askeriye ve mülkiye memurlarından bir heyete tevdiat Mektebi vapuruna erkâp edilenlerden Ali Şamil Paşa ile kaymakam Bedirhan ve Cemil ve binbaşı Yusuf ve Said Beylerin Taif'e gönderilmek üzere Cidde iskelesine ve Abdürrezzak ve Midhat ve Hasan Beylerin San'a'ya ıztâm edilmek üzere Hudeyde iskelesine ve Halil Bey ile oğlu ve Abdürrezzak ve Murad beyle Fizan'a gönderilmek ve Sami Bey merkez-i vilâyette taht-ı muhafazada bulundurulmak üzere Trablusgarb'a ve tabib kolağası Talib Efendi Bingazi'ye çıkarılacaklarından bunlara vapur derununda birbirleriyle ihtilâl ettirilmemekle beraber vapurun esna-yı râhda zinhar karaya oturmak vesaire gibi bir kazaya oturmasına ve eşhas-ı merkûmenin firarlarına kat'iyen meydan verilmeyerek mahfuz ve sâlimen salıf'üz-zıkr iskelelere hüsn-i isâilleriyle bunları teslim edecek memurlara tevdi ve vapurun her uğradığı iskeleden suret-i muvâsalatına dair derhal telgrafla malûmat itası zımında suvarisine talimat ve tenbihat-ı kat'iye ve müekkede ifası hususuna himmet buyurulması şiyakında" tezkere göndererek ifade etmişti.⁴³ İsmi verilmeyen ve Halil Ramî'nin oğlu olarak işaret edilen sürgün, Mehmet Faiz Bey idi.⁴⁴

Vapurun 28 Mart günü öğleden sonra levazımâtını alarak emre muntazir olacağı Bahriye Nezareti'nden

bildirilmişti.⁴⁵ Vapur 6 Nisan'da Bingazi'ye vasil olmuştu.⁴⁶ Halil Ramî, II. Meşrutiyet'i (24 Temmuz 1908) Fizan'da karşılıyordu.

MEŞRUTİYET DEVRİNDE

Meşrutiyet'in ilanından sonra umumi aif çıktığı zaman Bedirhanilerin

Aralık 1908)⁴⁷ gönderilmesi üzerine 8 Kasım 1908 tarihinde tahliye olundular ve işlerinde Said Bey aynı gün Fizan'da Dersaadet'e azimet etti.⁴⁸ Ali Şamil ve Abdürrezzak'ın tahliyeleri ise mümkün olmadı.

Halil Ramî'nin İstanbul'a dönüşünü takiben ilk işi malî haklarının takibi

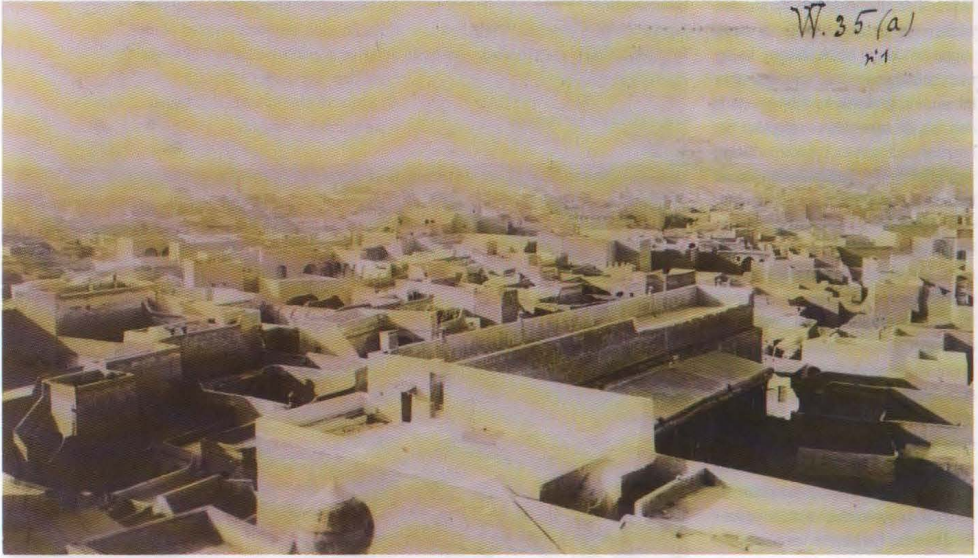
Fizan'da bulunan çocukları da hatırlanmıştı. 29 Kasım 1908'de Adliye ve Mezahib Nezareti'nden gönderilen tezkere Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşüldü ve Bedirhanilerden Ali Şamil ile Abdürrezzak Beylerin yalnız "ceraim-i siyasiye"den değil, aynı zamanda "ceraim-i âdiye"den mahkûm oldukları ve dolayısıyla tahliyelerinin icap etmeyeceği, diğerlerinin, yani Cemil, Midhat, Hasan, Halil, Abdurrahman ve Said'in ise katil keyfiyetinde medhallerinin olmadığı ve ceraim-i siyasiyeden dolayı mahkûm ve mevkuf bulundukları anlaşıldığından tahliyelerinin lazım geleceği 6 Aralık 1908 tarihinde, Trablusgarp vilayetine iletmek üzere Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne bir tezkereyle bildirildi. Dâhiliye bu tezkerenin gereğini ertesi gün telgrafla vilayete bildirdi.⁴⁹ Daha sonra 28 Mayıs 1906 tarihinde kendisinin bu katil hadisesinde bir medhali olmadığı ve ancak siyaset gereği mahkûm ve mevkuf bulunduğu cihetle tahliyesine karar verildiği yolunda Dâhiliye Nezareti'nden Trablusgarp vilayetine bir telgrafname (7

oldu. Sürgünde iken ailesine tahsis kılınan ama verilmeyen bin kuruş maaşın birikmiş kısmının tesviyesini yahut son memuriyeti olan mektupçuluk maaşına muadil bir maaş tahsisini arzuhâlinde istida ediyordu (12 Ocak 1909). Bu istidasını daha önce vermiş ve 26 Mart 1908 tarihinde bu maaşlarının ödenmesi hakkında Dâhiliye'den Maliye Nezareti'ne tezkereler gönderilmişti.⁵⁰ Aynı zamanda Bağdat mektupçuluğunda iken müsadere edilen evrakı arasında bulunan mektupçuluğa ait bir kıta mazbatasının dahi alındığından bahsederek ikinci bir nüshasının getirilmesi için bir başka istida (17 Mayıs 1909) daha vermişti.⁵¹

Meşrutiyet'in ilanından (24 Temmuz 1908) sonra ilk memuriyet olarak 12 Nisan 1912 tarihinde yine kendisinin iyi tanıdığı coğrafyaya gönderildi ve Musul'a vilayet tahrirat müdüriyetine tayin edildi.⁵² Bu tayinle Meşrutiyet devrinde de Bedirhanilere mülki vazifeler yeniden tevdi edilmeye başlanmış oluyordu. Ancak bu defa

Halil Ramî'nin Eylül 1919'da gittiği Halep'te kaleden şehrin görünümü, 20. yüzyıl başları.

Library of Congress koleksiyonu.

Halil Ramî'nin 12 Nisan 1912'de tayin edildiği Musul'dan görünüm.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

da Halil Rami hakkında yine hoş gitmeyecek haberler Dersaadet'e akmaya başlamıştı. Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne gelen mahremane bir tezkereye (12 Ocak 1913) göre "Rusya'nın bazı kesian vesatetiyle aşâyire silâh dağıtmakta olduğu istihbar kılındığına dair Cezire merkezinden müteaddid imza ile keşide olunan telgrafnâme Harbiye Nezaret-i celilesine havaleten is'âl kılınmış idi. Keyfiyetin tahkik ve inbası hakkında On İkinci Kolordu kumandanlığına sebk eden iş'ara Kolordu mintkasında esliha irsâlâtına dair malûmat-ı mahsusât olmayıp mintika dahilinde bulunan Seyyid Taha ile Bedirhanilerin Kürd aşayirini ifsad etmekte olduklarından bahisle bu bâbda tedabir-i seria ittihazı ve Bedirhanilerden olub mevkî itibariyle bu hususta mühim bir uzvunu teşkil etmesi baidd olmayan Musul vilâyeti tahrirat müdürü Halil Rami Beyin uzak bir mahâlle tahvil-i memuriyet ettirilmesi lüzumuna ve mümaileyhin azli chihetine gidilmesi diğerlerine iltihakı intaç edeceğine dair cevaben gelen şifre telgrafnâmenin gönderildiğini havi nezaret-i müşarüleyhadan varid olan 27 Kânunuevvel sene 328 tarihli ve 352 numarolu tezkere melfufatıyla savb-ı vâlâlarına irtsal kılınmağa icabının serian ifa ve

inbâsına ve vârid olan evrak-ı mürsilenin iadesine himmet" edilmesi talep ediliyordu.⁵² Tezkerenin gereği çok geçmeden ifa edildi. Mutasarrıf Arif Bey ataleti ve sui tedbiri sebebiyle azledildi ve yerine 5 Şubat 1913 tarihinde Halil Rami, Taiz Sancağı mutasarrıflığına nakledildi.⁵³

Halil Rami'nin hemen hemen memuriyetinin başlamasıyla beraber Taiz'de huzursuzluklar da başlamıştı. Son Yemen valisi Mahmut Nedim (Akdilek) tarafından ifade edildiğine (8 Ekim 1913) göre,⁵⁴ "mumaileyhin mahâll-i memuriyetine muvâsalatından birkaç gün sonra hâdisât-ı sabıkai Yemaniye'de sadakat ve hükümete merbutiyetleri fiilen isbat ve livayı temsil eden ekâbir ve meşayih ve memurinin aleyhlerine kıyam ve birersuretle mahvarlarını iltizam ederek livanın çarh-ı idaresini bozmuş ve tahsilâta külliye sekte âriz olmuş olduğu derâkab kabail ve cemaatler arasında mukatele zuhuru ve Taiz'de bir gaile hudusunu tevliid edebilecek şu harekâtından dolayı kendisine ita edilen nesaiyihi dahi hüsn-ü telâkki etmeyerek meslek-i sâbıkasında devam eylediği ve sair hod-serâne muamelâtıyla da halkı hükümetten tenfir ettirmiş olduğu Yemen vilâyetinden gelen şifre

telgrafnâmede iş'ar kılınmış ve beyan olunan ahvâle nazaran orada bekâsı gayr-ı caiz görülmüş olduğundan" Halil Rami bu tarihte azledildi ve yerine Akkâ Mutasarrıfı Yusuf Ziya nakledildi.⁵⁴

Halil Rami bu arada Musul vilayeti tahrirat müdüriyetine (17 Mayıs 1912-13 Şubat 1913) ve Taiz mutasarrıflığına da (23 Mayıs-8 Ekim 1913) vekâlet etmişti.⁵⁵

Halil Rami'nin Yemen vilâyeti tarafından icra kılınan tahkikat evrakı Şura-yı Devlet'in Mülkiye ve Maarif dairelerinde okunmasını takiben vazifesine müteallik isnat olunan maddeler hakkında verilen karar⁵⁶ şöyle idi: "Ka'mara kaymakam ve şeyhül-meşayih Mehmed Nâsir Paşa'dan külli miktarda para aldığı sâbit olmadı gibi İngilizkârî bir mavzeri hediye kabul ve ahz eylediği ve meclis-i idare-i livaya mahsus odanın mefruatından iki halıyı Taiz'e vusûlünü müteakip eşya-yı beytiye tedarikine kadar hanesine nakletmiş ise de müddet-i kalile zarfında iade eylediği ve Ebb kazası belediye reisinden aldığı tûfengin bedelini reis-i mümaileyhin verdiği anlaşılmış ve liva mutasarrıflığında iken maaş olarak vuku bulan makbuzattan o

müddet içinde postahane vesayetiy-le Dersaadet'e ve mahall-i saireye meblağ miktarının fazla bulunması kanunen muahhezeyi mucib bulunmamış olduğundan bunlardan dolayı mutasarrıf-ı mümaileyyin taht-ı muhakemeye alınmasına mahall görülmüşüğüne ve şu kadar ki Ebb şeyhü'l-meşayih Abdülvahid Paşa'nın mahdumu Cebele müdürü Mahmud ve Şer'ab müdürü Behküllî efendileri bilâ-istizan azl etmesi ve tüccardan Musullu Hasan Ağa'nın dükkânından alış-veriş edilmemesi için bâzı memurine tefvihat icra eylemesi her ne kadar yolsuz muamelelâtın ise de Cebele müdürü Mahmud Efendi tahkik memurlarına müsellâhan hücum ve tehdid ve sarf-ı tefevvühât eylediği ve Ahmed Behküllî Efendi müsün ve mâlûl ve ifa-yı hizmete gayr-i muktedir olduğu ve Hasan Ağa hakkındaki tefvihat merhumun servet-i azimesiyle gayr-i mütenasib olarak iane itâ etmesinden nâşi alış-veriş edilmemesi zımında teminat kabilinden bulunduğu ve ticaretten men için cebir ve şiddet istimâl edilmediği evrak-ı müeddastından nümayân olmasına mebnî iş-bu maddelerden dahi kendisinin kendisinin mesuliyeti iktiza etmeyib tevbihiyle iktiza edilmemesinin" Dâhiliye Nezaretine bildirilmesi (27 Ocak 1914)...

Halil Rami'nin Taiz'de iken başka bir hadisesi daha oldu. Muha (Taiz-Yemen) memlûhaları (tuzla) mültezimi Abdî Han'ın (?) kefilî Ka'mara Kaymakamı Mehmed Nâsir Paşa marifetiyle Mal Sandığı'na teslim edilmek üzere gönderdiği yirmi altı liranın zimmetinde kaldığını Yemen vilâyetinden bildirilmesi üzerine, hakkındaki yine bir tahkikat başladı fakat kendisi bunu Mal Sandığı'na gönderdiği yolunda bir cevap verdi. Bu cevabı Yemen'e bildirildi, netice itibarıyla Dâhiliye Nezareti, eğer bu meblağ zimmetinde kalmış ise mazuliyet maaşından kesilmesine ve bu şart ile cevaz-ı istihdamına karar (19 Nisan 1914) verdi.⁵⁷ Halil Rami, daha önce olduğu gibi bu defa da memuriyetini yüzünün aklıyla icra edememiş ve hitama erdirememişti. Üstelik bu devrede Bedirhanileri mülki sahada temsil eden belki de tek mensuptu.

Bu azlinden sonra, ancak Mondros Mütarekesi'ni takiben yeniden vazife alabilirdi.

Harb-i Umumi bütün Müslim ve gayrimüslim unsurların hayatında ve siyasi heyecanlarında büyük bir kırılma ve karar noktasını teşkil etmişti. Esasen II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan yeni ve kabile milliyetçiliği duyguları bu harbin ikliminde büsbütün bir hararet devresine girmişti. Bütün unsurlar bu devrede çeşitli cemiyetler kuruyor, mecmualar ve gazeteler neşrederek bir siyasi kudret merkezi teşekkülü için çalışıyordu. Bu hareketler devletin siyasi hâkimleri İttihad ve Terakki tarafından da hassasiyetle takip ediliyordu. Nitekim daha sonraki hadiseler de bu hassasiyetin gerçekçi olduğunu göstermişti.

Bu meyanda ortaya çıkan kabileci milliyetçiliğin öncülleri arasında Bedirhaniler de bulunuyordu. Harp başladığı zaman Diyarbakır'da bulunan ve Şark Cephesi için gönüllü toplama teklifinde bulunan Bedirhanî Hasan Bey'in pek itimat telkin edemediği ve bu teklifinin reddinin gerektiği Diyarbakır vilâyetine bildiriliyordu.⁵⁸ 13 Haziran 1913 tarihli ve Dahiliye Nâzırı Talât imzalı bu kısacık cevap, iki tarafın birbirine tavırını göstermesi bakımından dikkate değer görünüyor: "Bedirhan ailesine hiçbir zaman emniyet olunamaz. Binaenaleyh ne Hasan Bey'den ve ne de başına toplayacağı gönüllülerden istifade ihtimali yoktur. Kendisinin yerinde kalması daha münasibdir."

Bir askerin⁵⁹ hatıralarında da 1915'te Şark cephesinde yine aynı gerçek yankılanıyordu: "Kürtler de gerek cehalet ve gerek teşvik neticesinde kaçıyorlar. Süvari kolordusunda ve 33 ve 34. Firkalarda bizzat gördüm ki hiç birisi gönülden harbe sokulmuyor, ilk fırsatta kaçıyorlar. Bunların hâlini o sırada orduya nasihat için gelen Şeyh Said-i Kürdi'ye gösterdim. Dedi ki: Her şeyi söyledim. Fakat nasihat kâr etmiyor. Bu hâlleri gördükçe Kürt olduğuma utaniyorum."

Harb-i Umumi felaketini takiben imzalanan Mondros Mütarekesi

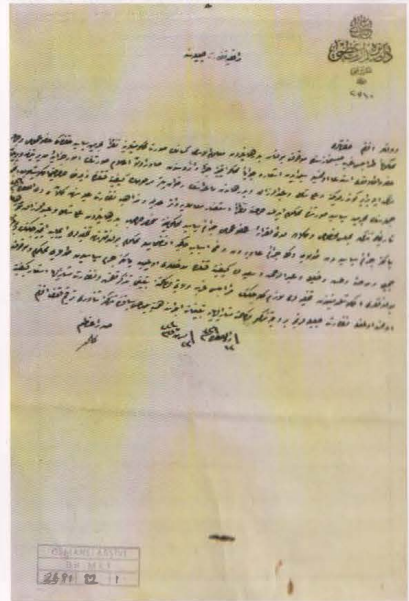
(30 Ekim 1918) bir bakıma bir devri kapatmış ve yeni bir devri açmıştı. 1908'den beri siyasi hayatın hâkimleri olan İttihad ve Terakki rüesası vatani terk etmiş ve büyük bir itinayla bu devrede siyaset dışında tutulan muhalifler yeniden siyasi hayata girmişti.

Mondros Mütarekesi bir bakıma II. Meşrutiyet'in ilanından sonrakine benzer gelişmelere yol açtı ve matbuat yeniden serbestiye kavuştu, Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden (11 Haziran 1913) sonra yurtdışına çıkan ve neredeyse yok hükmünde olan muhalefetin doğuşuna zemin teşkil etti ve bu meyanda yeniden her türlü cemiyetin kurulmasına yol açtı. Bu arada kurulan cemiyetlerden biri de Kürdistan Teali Cemiyeti'di ve Halil Rami de bu cemiyete, bir bakıma Bedirhaniler sülalesinin bir ferdi ve cemiyetin tabii bir mensubu sıfatıyla dahil oldu.⁶⁰

Bu devirde İttihatçı olmamak büyük bir ehliyet ve liyakat vesilesi sayılıyordu ve İttihatçı eski imtiyazlılar ve şimdiki yeni mağdurlar yerlerini eski mağdurlara, yani dünkü muhaliflere veya başka bir ifade ile İttihad ve Te-

Halil Rami'nin Şehmini Rıdvan Paşa'nın katlinden dolayı gönderildiği Trabıusgarp'tan, diğer bazı Bedirhanilerle beraber serbest bırakılması hakkında Sadaret'ten Dâhiliye Nezaretine tezkere.

BOA DH-MKT, Dosya Nu. 0258, Gömlek Nu. 00082-001.

rakki muhaliflerine yani Meşrutiyet Jön Türklerine terk etmek zorunda kaldı.

İSTİKLÂL HARBİ BAŞLARKEN SON MEMURİYETİ VE SON MACERALARI

Bu devrede Halil Rami de, hem de üçüncü defa olarak, Taiz Sancağı sabık mutasarrıfı sıfatıyla yeniden ve son defa mülkiye hizmetine girdi ve ilk vazifesi Genç (Bitlis) Sancağı mutasarrıflığı (12 Ocak 1919) oldu.⁶⁴ Daha önce bulunduğu hiçbir vazifesinde herhangi bir varlık gösterememiş ve daima gailelere sebep olmuş bu ismin bu hassas ve netameli zamanda hatıra gelmesi ve kendisine yeni bir vazife tevdi edilmesi gerçekten de meraka değer bir keyfiyettir.

Halil Rami'nin bu vazifesinde çok kalmadan, sadece iki buçuk ay sonra 31 Mart 1919 tarihinde Malatya mutasarrıflığına nakledildiği görülmektedir.⁶⁵ Bu naklin de dikkate değer bir hadise olduğu açıktır. Tayin için kayıtlara geçmiş bir bilgi üzerinde durulmaya değer.⁶⁶ Buna göre Halil Rami bizzat kendi ifadesiyle, "Kürt Cemiyeti'nin ve Ermeni Patrikhanesi'nin muavenet ve tesiratıyla Malatya'ya tayin

edildiğini söylemiş ve Kürdistan istiklâlini hazırlamaya çalışmıştır."

Yeni başlamış olan istiklal mücadelesinin zihinlerin karmakarışık olduğu teşettüt devresinde bu memuriyetinde iradesi ve tercihi İstanbul'un yanında veya emrinde şekillenmiş gibi görünüyorsa da, asıl faaliyetini Malatya'yı Kürdistan hayalinin gerçekleştirme merkezi olarak ihdas etme yolunda teksif ettiği anlaşıyor. Bu hususta aynı hayalin mühim isimlerinden Ekrem Cemil bu gerçeği açıkça ifade etmektedir: "Mutasarrıf Bedirhanî Halil Bey, Malatya eşraflarından belediye reisi arpacı Mehmet Efendi ve Rışvan aşiret reisi Hacı Bedir Ağa ve bizlerin Malatya'da içtimamız Malatya'yı bir Kürtçülük merkezi hâline getirmişti."⁶⁴

Ancak 24 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafından⁶⁵ anlaşıldığına göre, bu arada Adana'daki Ermenilerin Malatya'ya da tecavüzleri şayiası üzerine Kafkas Ordusu silahlarının ve bilhassa "top kamalarının Dersaadet'e ırsalı muvafık-ı ihtiyat olamayacağını makam-ı aidesine arzının istisfar olunmasının ol-bâbdaki şayiasının herhâlde bed-hâhânın netice-i ikası olacağı ve hükümet-i seniye menafî sulhiye ve vataniyeti müdafaa muhafaza hususunda her türlü teşebbüsâta tevessül etmekte olub bi-inayetu'l-lahî teâlâ semerâtı peyder-pey iktıaf olunmakta olduğu suver ve lisan-ı münasebe kendülerine tehmî-i temin edilmesi üzerine müştereken avdet etmeleri bera-yı malûmat arz olunur" ifadesiyle, bir-çöklünün aksine, teslimiyetçi bir tavırdan çok uzak olduğunu da gösteriyordu.

Esasen bu vazifesi esnasında kendisi hakkındaki tereddütlere Elâziz Valisi Ali Galib, 26 Temmuz 1919 tarihinde, bu hususu teyit eden bir cevap⁶⁶ vermişti: "Malatya mutasarrıfı Halil Bey Bedirhan ailesine mensub olub Kürdük âmâlini perverde etmesi melhûz hattâ muhakkaktır. Fakat şimdilik umumi tedabirimiz teassürden hâli kalmıyor. Bundan istifade ediyoruz. Ma'a-hazâ erbâb-ı iktidar ve liyakatin zemm suretiyle leke-

lendiği şu zamanda bu gibi zevâtın istihdamlarındaki zaruret müstağni-i arz olmağa hüsn-ü istihdamına çalışıldığı maruzdur. 26 Temmuz 35. Vali Ali Galib."

Ancak Halil Rami'nin Anadolu'nun Şark toprakları üzerindeki Ermeni iddialarına karşı Kürt haklarına, babası Bedirhan Paşa'dan miras olan taraftarlığı sebebiyle sahip çıkma zamanının geldiğine inanarak faaliyetlerine hız verdiği de bilinmektedir. Halil Rami'nin Malatya'da, pek de müsait olmayan bir nüfus coğrafyasında, Kürtçülük uğrunda beyhude gayretleri Diyarbakır'da 13. Kolordu kumandanı Ahmet Cevdet tarafından da takip ediliyordu. Ahmet Cevdet'in 7 Ağustos 1919 tarihli şifre telgrafında Halil Rami'nin Kürdistan uğrunda çalışmaları hakkında dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. Daha önce hiçbir vazifesinde asgari bir ciddiyeti ve gayreti görülmeyen Halil Rami, ilk defa işini çok ciddiye aldığı göstermektedir. Bu hususta XIII. Kolordu kumandanı Miralay Ahmet Cevdet⁶⁷ ile Ekrem Cemil'in yazdıkları birbirini teyit etmektedir:

"Malatya Mutasarrıfı Bedirhanilerden Halil Bey Kürdistan propagandası yaptığını, Malatya Türk olduğu hâlde orada Kürt Kulübü tesisine hizmet ederek bu kulübü himaye ettiğini evvelce arz etmiştim.

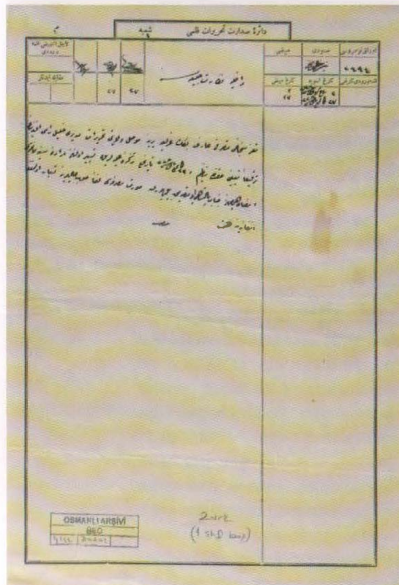
1. Halil Bey Bedirhanilerden olduğundan Malatya Sancağında Kürtlük cereyanını teşvik etmesi yüzünden bu cereyan son günlerde pek ziyade ilerlemiş ve hatta yakın zamanda bir vukuatın zuhuru kuvve-i karibeye gelmiştir. Bunu istihbar eden Elâziz Valisi ayın birinde otomobil ile Malatya'ya girmiştir.

2. Malatya Mutasarrıfı Ermenilerle teşrik-i mesai ve Ermeni patriğiyle muhabere etmekte imiş.

3. Malatya Sancağında Kâhta tarafından nahiye müdürlerini Kürt ağalarından tayin etmiş ve Kürt ağavata, Türk hükûmetine para kazandırmaktan ise ittihat ederek a'sarı kapatmalarını söylemiş ve bunun tesiriyle

Halil Rami'nin
terfi ile Taiz
mutasarrıflığına
tayini.

BOA-BEO, Desya
Nu. 004142.

Mondros Mütarekesi bir bakıma II. Meşrutîyet'in ilanından sonrakine benzer gelişmelere yol açtı ve matbuat yeniden serbestliğe kavuştu. Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden (11 Haziran 1913) sonra yurt dışına çıkan ve neredeyse yok hükmünde olan muhalefetin doğuşuna zemin teşkil etti ve bu meyanda yeniden her türlü cemiyetin kurulmasına yol açtı.

İle Malatya a'şarı evvelki senelerin rub'una bile vâsıl olamamıştır.

4. Mutasarrıf Kürt ve Ermeni kavminden müteşekkil ve İngiltere'nin himayesinde bir Kürdistan teşkilî maksadıyla propaganda ve reklâm yapıyormuş. Bu fikre cahil aşâyir rüesâsından bir kısmı da iştirak etmiştir. Fikrine iştirak etmeyen bâzı rüesâyı da iknaa çalışıyormuş. Bir aşîret reisini de Millî Reisi Mahmut Bey nezdine göndermiştir. Dersim aşâyiriyle de sıkı temasta imiş.

5. Evvelemlerde Malatya hükümetini iskat etmek Malatya'daki askeri esliha depolarını elde etmek bâdehu İzolî ve Elâzîzî'ye ele geçirmek fikrinde imiş. Onüçüncü Ordu Müfettişliği İstanbul'dan Kâmuran ve Âlî isiminde iki zat ile Mevlânâzade Rifat Beyin külliyyetli İngiliz parasıyla propaganda için buralara gönderildiğini mevzûk istihbarata atfen bildirdi. Mıntakadaki Kürtlerin âmalî hakkında şimdiye kadar bildirdiğim malûmatta bu maruzatın ehemmiyetle nazar-ı dikkate almağı icabettir. Bu gün Diyarıbekir Vilâyetinde de bir sükn varsa da bu cereyan büsbütün kesilmemiştir. İki ay evvel burada o kadar bir cereyan ve ihzarat vardı ki vardı ki Kolordunun fart-ı mesai ve teyakkuzu olmasa idarî ve siyâsî tedabir-i ciddiye yapılmasa idi bu gün Diyarıbekir'de, Süleymaniye'de Şeyh Mahmud'un idaresi gibi bir idare görüldü. Kolordu bu hususda elden geleni yapıyor ve burada en bitaraf ve vatan hissiyle çalışan bîziz. Bu sebeple Kolordunun bu hususa dair olan maruzatının birtakım muhaberât ve tahkikata atfen te'hir edilmemesini selâmet-i vatan nâmına istirham ederim. Evvelki maruzatım⁶⁸ üzerine Malatya Mutasarrı-

fı hemen kaldırılrsa idi ahvâl bugünkü hâlî kesbetmezdi. Malatya Mutasarrıfının, meseleyi tahkikata dökmeyerek ve ihsas edilmeksizin ve buralarda bırakılmaksızın hemen İstanbul'a al- dırılmasını ve Kolorduya gönderilecek zabitanın meşkûl-ı ahvâl yerli olmamasına dikkat edilmesi için icap edenlere emir buyurulmasını tekrar istirham eylerim.

7-8-35. 13'üncü Kor. K. Ahmet Cevdet'

Halil Rami hemen hiçbir vazifesini tabîî seyri içinde tamamlamadığı gibi bu vazifesini de hadiselî bir şekilde nihayete erdirdi; Ahmet Cevdet'in tezkeresi üzerine 11 Eylül 1919 tarihinde mutasarrıflık vazifesinden azledildi.⁶⁹ Sivas Kongresi'ni dağıtmak isteyen Elaziz valisi Ali Galip⁷⁰ ile işbirliği yapması, Taiz'den sonra bu ikinci mutasarrıflığının ve bütün memuriyet hayatının da yine hadiselî bir şekilde sonunu getirdi. Gizli siyâsî niyeti her ne olursa olsun, daha önce daire-i devlet veya hükümet dışına çıktığı için hadiseler yaşayan Halil Rami, ilk defa daire-i hükümet içinde kalmış ve İstanbul'daki hükümetin emirlerine tâbî olarak hareket etmek tercihiinde bulunmuştu. Şartların çok değiştiği ve karıştığı bir siyâsî iklimde ilk defa doğrular yanlış neticeler veriyordu.

Ancak meselenin ikinci bir tarafı da bu arada İngilizlerin himayesinde Kürçülük faaliyetleri için Malatya'ya Noel isimli bir zabitle gelen yeğenlerine mesailerinde iştirak etmesi ve bu çalışmaları ise kendisini büsbütün hedef haline getirmesi oldu. Bu teşebbüsünün gerçekleşmemesi ve tevkîfî için üzerine askeri kuvvet gönderildiğini telgraf memurundan haber alınca, 10 Eylül 1919'de saba-

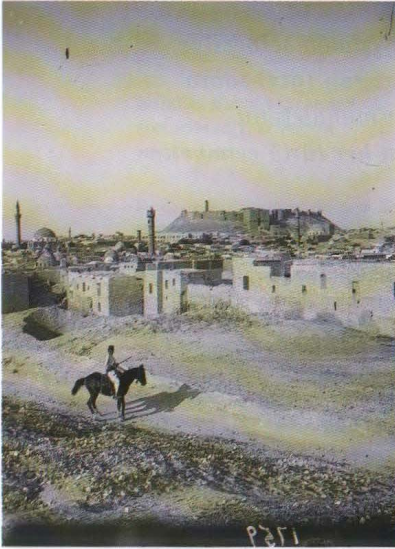
hın erken saatlerinde Malatya'yı terk etmek zorunda kaldı. Yanında Elaziz valisi Ali Galip, ağabeyi Emin Âli'nin iki oğlu Celâdet Ali ve Kâmuran Ali, İngiliz subayı Noel ile Cemil Paşazade Ekrem ve cem'an yedi atlı ve on yayan Malatya'dan ayrıldı. Bunlardan üçü İngilizdi.⁷¹ Kâhta'da Bedir Ağa konağında bir kısa moladan sonra Halep'e gitti ve daha sonra da İstanbul'a döndü.⁷² Malatya mutasarrıflığına 20 Eylül 1919 tarihinde Asım Bey tayin edildi.⁷³

Halil Rami, İstanbul'da da Bedirhan ailesinden Emin Âli'nin teklifiyle kurulan fiilî bir aile cemiyeti neticesinde hazırık toplantılarına karar verildiği zaman, 27 Mayıs 1920 tarihinde başlayan toplantıların müdavimlerinden biri oldu ve 18 Ekim'e kadar on altı defa yapılabilen bu toplantılardan on ikisine katıldı.⁷⁴

Halil Rami'nin 1913'te kurulan ve harp esnasında kapatılan ancak Mütareke devrinde yeniden faaliyete geçen Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti'nde de bulunduğu kayıtlarda zikredilmektedir. Bu cemiyetten ayrılanlar Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'ni kurdukları zaman bu cemiyet içinde yerini aldı ve 1921 senesinde cemiyetin mensuplarından Mustafa Paşa (Nemrut-Yamulki), Kemal Fevzi, Mevlânâzade Rifat, Irak'a gitti.⁷⁵ Bu devirde kayda değer başka bir faaliyeti görülmemiştir.

YURTDIŞI SENELERİNDE YENİ MACERALAR

Halil Rami'nin, bilhassa Malatya mutasarrıflığı esnasındaki faaliyetlerinden dolayı, 10 Eylül 1924 tarihli Vekiller Heyeti kararıyla 150'likler listesinde⁷⁶ dahil edilmesi üzerine dâhî-

Halep, şehrin
uzaktan
görünümü, 20.
yüzyıl başları.

Library of Congress
koleksiyonu.

önce çeşitli memuriyette bulunduğu coğrafyaya gitmesi bir kader halinde görünüyor. Bu coğrafyanın değişik şehirlerinde geniş ailesinin mensupları ve tanıdıkları bulunuyordu. Yurdu terk etmeden birkaç önce son bir ümitle İsmet İnönü'ye bir mektup yazmış ve kendini müdafaa etmişti:

"Marûz-ı keminelere dir,

Bu mülkte nihayet beş-altı günüm kaldı. Erzak-ı mukadderemi aramak için tevekkeltü al-Allah bir dayı-ı İslâmiye gidiyor ve bu son arıza-i hususiyemi takdim ediyorum.

335'de Malatya mutasarrıflığında bulunuyordu. Efendimiz Malatyalı olmak hasebiyle oradaki hayat-ı memuriyet ve faaliyetimizden haberdar olduklarına şüphe etmiyorum. Yalnız mahfi kalan bir-iki noktanın arzıyla iktifa eyliyorum.

Pek ziyade izâm edilen tehir ve taktik fiillerinden dolayı müttehem bulunan Malatya mebusu Halis Bey ve Haşimbeyzade Mehmed ve Malatya Eytamhaneşi müdürü Erzurum jandarma kumandanlığından mahreç Kâzım Beylerle beraber cem'an on iki şahsın mahsusen izâmları İstanbul Divan-ı Örfî Müdde-i Umumiğinden şifre ile res'en bildirilmiş idiyse de

dinlemediğim ve hattâ bunları kaçır-dığım- valî-i vilâyetçe zehab edilerek bera-yı tahkikat Faruk Efendi kani-yi-di. Bir yüzbaşının Malatya'ya gönde-rildiğine ol vakit İslahiye jandarma kumandanı olan binbaşı Tefvîk Beyi işhad ederim.

Ermeni patriki Zaven Efendi'nin 'Ermenistan'ın kilidi Harput'tur' ve sadr-ı esbak Ferid Paşa'nın da 'Vilâyât-ı Şarkıyye'de Ermenilere vâsi miktarda müsaadatta bulunulacaktır' dediklerinin gazetelerde neşredildiği sıralarında idi ki icraat-ı hükümeti sekte-dâr ve siyasetini haleldâr edecek surette Kürd propa-gandası yapmakta olduğumu muta-zammın Diyarbakır kolordu kumanda-nı Cevdet Beyin tasdiğiyle vâki olan inhâsı üzerine 335 Eylülünün on birinde azledildim.

Bendeniz Kürdistan ile pek alakadar ve menfaatdâr bir Kürd bulunmak itibarıyla vatan ve milletimi bîl-rıza aherin zîr-i pâ-yı tahakküm ve ihtirasatında çiğnetmemeğe bez-i vüs'-i kudret edeceğim pek tabii idi. Bina-naleyh lâ-yezâl bir azimle hükümet-i sâbıkaya karşı bir fikir ve ruh taşıyıp müterakkıb-ı zaman olduğuma yine kabûlile Tefvîk Beyle bir aralık bera-yı teftiş Malatya'ya gelen süvari jandarma alayı kumandanı Sıddık veya Sıddı Beyi işhad eylerim.

Mahiyeti, fikir ü niyyeti ve sebeb-i içtimai meçhûl bulunan ve aynı zamanda vatan ve millette mazarratı musırran söylenilen 335 evaindeki Erzurum Kongresini dağıtmak için mülga Dahiliye Nezareti'ne bir mektub yazmış ve ithamım da bu imiş. Tahattur edemiyorum isem de inkârâ lüzum ve ihtiyaç görmem. Zira 336'dan itibaren mevcudiyetini gösteren Kuvva-yı Milliye gayesi anlaşıldı, mesai-i meşkâreleri görölerek süi tefhüm ve zanlar zail oldu.

Bakiye-i hayatımı bu uğurda fedaya teşne ve âmâde bulunduğumu Tabib Binbaşı Erzurumlu Ömer Lütfi Bey vasıtasıyla tahriren Gazi Paşa hazretlerine arz ve kabûlümü istirham ettim idi. Çünkü bir müddet kıpırdamayacak derecede tehi-dest ettim ve bir

güna iradelerini şeref telâkki ederek bed-bahtlığına marûz kaldım.

Paşa hazretleri,

İsmet ve nezâheti elsine-tezyid-i avâlim olan vicdanınıza müracaat ediyorum. Farz-ı muhâl olarak bu gün Cumhuriyet aleyhinde bir cemiyet teşkilini haber alan bir valî ve mutasarrıfınız bu cemiyetin dağıtılması için bir iş'arda bulunsa tebdil-i zaman ile olsun mes'ûl edilmesi adaleten, insafen ve mantiken doğru olabilir mi? Mes'ûl edildiği takdirde edvar-ı mesbuke icraatına bir nazire teşkil etmez mi?

Hülâsa 328 ve Otuzda Musul mektubçuluğunda bulunuyordum. Orada civarında mazhar-ı emn ü itimadı olmuş tanıdıklarım Cebel-i Sincar'da dahi rüesadan ehil ve akrabam vardır. Be-tevîk-i Tealâ muvaffak olacağımдан ümidvar olduğum hizmetçiklerde bulunmaksızın vatan-ı azizden çirkin ve dil-süz bir nâm ile te'bîdimden husulü tabii olan teessürâtım bendenizi mezara kadar teşyi edecektir. Lâkin 'Ve yehluku mâ lâ-ta'lemür'⁷⁷ ihtiramât-ı fâikâmin kabûlünü istirham eylerim efendim hazretleri.

Fi 26 Mayıs 340
Bende Halil Bedirhan"

Halil Ramî'nin yurtdışındaki sekiz senelik hayatını nasıl geçirdiği hakkında geniş bir bilgi elde edilememiştir. Ancak hemen işaret edilmesi gereken bir gerçek, 150'likler listesine giren tek Bedirhani olmasıdır. Bu devirde yurtdışında Kürtçülük hareketlerinin önderliğini yapan Bedirhaniler,⁷⁸ Babanzâdeler ve Cemilpaşazâdeler hep firar eden mensuplardı. Bu hareketlere katılan en dikkate değer isimlerden biri olan Mevlânâzâde Rifat da (İstanbul, 1869- Halep, 8 Eylül 1930) başka bir 150'lik'tir.⁷⁹

Hoynun Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunan Memduh Selim⁸⁰ ve diğerlerinden hemen hemen hiçbirini hakkında asgarî ölçüde bile bilgi ihtiva eden biyografik yazılar bulunmamaktadır. Yazılan yazılar ya-

zılabilecek bilgilerin pek azını ihtiva etmektedir. Halil Rami hakkındaki bu yazı da bu gerçeğin bir delili olarak görülmelidir.

Halil Rami hakkında bilinen ilk bilgi, Beyrut'ta ikamet ettiği ve yanında ikinci eşi Ayşe Saima ile üç küçük çocuğunun da bulunduğudur. Ancak bu şehirden başka bir yerde ikamet edip etmediği hususunda bir bilgi mevcut değildir.⁸¹

Bu şehirde iken Kürt çevreleri ile münasebetlerinin olduğunu düşünmek gerekiyor. Ancak hakkında bilgi bulunan faaliyetleri 5 Kasım 1927'de kurulan Hoybun cemiyeti ile ilgilidir. Paris ve Beyrut kongrelerinden sonra Beyrut'ta kurulan bu cemiyet için resmî bir raporda bulunan "Temeli ve iskeleti Taşnaklardan, ruhu İngilizlerden ve eti Kürtlerden ibaret olan bu cemiyete Hoybun dediler" cümlesi de bir bakıma bu cemiyetin nasıl kurulduğunu anlatmaktadır.⁸² Türkiye'ye karşı kurulan bu cemiyetin Beyrut'ta Eylül 1927'de yapılan kongresine Ermenilerin umumî vekili sıfatıyla İhram Papazyan, Bedirhanîlerden Celâdet Âli, Kâmuran Âli, Halil Rami, Vanlı Memduh Selim, Şahinzâde Mustafa, Seyh Said'in biraderi Mehdi, Liceli Fahmi, Süleymaniyeli Abdülkerim Şalul, Haco, Ramanlı Emin, Cizreli Fakih Abdullah, Firarî Hurşit, Mardinli Tefvik Cemil katılmıştır.⁸³ Hoybun ilk zamanlarda Bedirhanîlerin idaresi altında bulunuyordu. 1946'da, Hoybun'un tarih sahnesinden çekilmesi birinci şahit⁸⁴ tarafından anlatılmaktadır. Buna göre adı Azadî ü Yekitiya Kurd (Kürdistan Hürriyet ve İttihat Cemiyeti) adını alır ve 1927'de

kurulan Hoybun on dokuz senelik bir faaliyetle Ortadoğu tarihinde görünür.⁸⁵

Ancak Kürtler tarafından bu esnada bu topraklarda kurulmuş olan başka cemiyetlerin de bulunduğu bu meydana hatırlanmalıdır. Bunlardan Kürt, Türk, Çerkes, Lâz, Arab, Acem;

düşmandır, müfisttir. Lâyk-ı aff değildir" şeklinde ifade edilmiştir.⁸⁶

Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde birçok memuriyette bulunan Halil Rami, Bedirhanîler ailesinin en son İstiklal Harbi esnasında resmî bir vazife ile tarih sahnesine giren birçok mensubuydu. Bilindiği kadarıyla bu

Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde birçok memuriyette bulunan Halil Rami. Bedirhanîler ailesinin en son İstiklal Harbi esnasında resmî bir vazife ile tarih sahnesine giren biricik mensubuydu. Bilindiği kadarıyla bu esnada ikinci bir Bedirhanî mülki ve askerî makamlarda görünmüyordu.

Hindî, Habeş ve Sair Mîle-i Müslime Hilâfet Cemiyetleri İcra Komitesi Halâskârân Cemiyeti'nin 10 maddelik programı ve 8 Mayıs 1928 tarihli ve 27 maddelik programı mevcuttur. Kürt Halâskâr Cemiyeti önce Halep'te bulunan merkezini daha sonra Beyrut'a nakletti. Şimâlî Kürdistan Temin-i Hukuk Cemiyeti 15 Ocak 1928'de Süleymaniye'de bir kongre yaptı.⁸⁶ Kuruluş kongresinde Daimi Heyet-i İdare olarak reisi İhram Papazyan olmuştu. Celâdet Âli, Şahinzâde Mustafa, Süleymaniyeli Abdülkerim, Memduh Selim diğer azaları teşkil etmişti. Halil Rami ise heyetin Avrupa vekili olarak idare heyetine dâhil olmuştu. Hoybun'un Şam'da ve Halep'te şubeleri bulunuyordu.⁸⁷

Halil Rami'nin bu cemiyet içindeki çalışmaları yüzünden hakkındaki hüküm "Hoybun Kürt Cemiyeti heyet-i merkeziye âzasındandır. Türklüğe

esnada ikinci bir Bedirhanî mülki ve askerî makamlarda görünmüyordu. Kendisinin ve ailesinin bazı diğer fertlerinin Cumhuriyet aleyhinde faaliyetleri yurtdışında da daha sonraları devam etmişti. Bu itibarla Halil Rami'nin tarih sahnesindeki varlığı, Malatya mutasarrıflığı vazifesi dolayısıyla, her zaman devam edecektir ve bu sebeple de tanınması gereken şahsiyetler arasındadır. Bu yazı da bu gerçeklik dolayısıyla yazılmıştır.

Diğer taraftan ailenin yurt dışında kalan mensuplarının da Cumhuriyet idaresi ve toplumuyla bütünleşmesinin her iki taraf için de bir başarı olduğu dikkate alınmalı ve üzerinde durulmalıdır. Dağılmakta olan bir devletin uzaklara savurduğu insanları yeni kurulan ve yeni ümitler doğuran bir Cumhuriyet'in kendisine bend etmesi biraz da işin tabiatı gereği diye düşünmek gerekiyor.

DİPNOTLAR

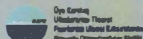
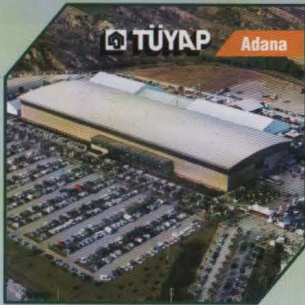
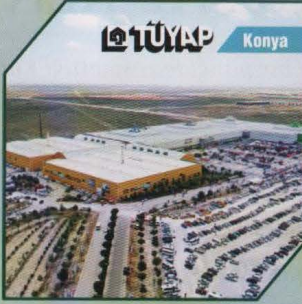
1. Eski vesikalarn ve bilhassa Halil Rami'nin mektubunun okunmasında dostum Yusuf Turan Günaydın'ın kıymetli yardımlarını gördüm.
2. Bu kavramlaştırmanın yanı sıra benzeri başka kavramlaştırmaya ve tabii bu meselede başka bir felaket de bibliyografik temellendirmeye ayrıca birer yazı ile nazarı dikkate arz olunacaktır.
3. Bu gibi kitapların en dikkati çeken hatıra birinci sırada olan örneği Ergün Aybars'ın İstiklâl Mahkemeleri (İstanbul, 2014, 666 s.) isimli doktora-öğrencilik tezidir. Sayın yazar hiçbir kimsenin merak etmemiş ve indeksi birçok isme soyadlarını koymamış birer kaç isim de iki ayrı kişi gibi göstermiştir. Başka bir örnek Kitap Güneşi Hameşgü, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler 1889-

- 1902, İstanbul, 1986, 664 s.) ise Jön Türk isimleriyle dopdolu ise de bu kuru isimlerin hiçbir hakkındaki bir tanıma merakı, gayreti ve niyeti görülmemektedir. Mesela İttihat ve Terakki'nin 1895 baharındaki kuruluş çalışmalarına katılan Mülkiyeliler hakkında çok kolay bir şekilde Ali Çankaya'nın kitabında (Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ankara, 1968-1969, c. 3, s. 627-756) bilgileri ulaşabilir ve hadiseler hakkında daha doğru ve sağlam bilgiler ve yorumlar yapılabilir. Bu kitapları ayrı bir yazı ile örnekleriyle göstermek gerekiyor.
4. 1907'ler hakkındaki kitaplarda hakkında verilen bilgiler çok yetersizdir: Cemal Kutay, 150 İktidar Faciası (İstanbul, 1955); İhsani Soysal, 150 İktidar (İstanbul, 1988); Kamil Erdoğa, Yüceltiler yâhuş Mili Mücadelelerin Muhasebesi (İstanbul, 1998); Emin Karaca, 150 İktidar (İstanbul, 2004); Sedat

- Bingöl, 150 İktidar Meselesi (İstanbul, 2010). Bu son kitapta da sadece ölm tarihli verilmiştir. İsminin son kitapların birinde Halil Bedirhan olarak verilmesi yanlışır (Sinan Hakan, Türkiye Kurulurken Kürtler, İstanbul, 2013, s. 243, 250, 252, 253, 274). Osmanlı vesikalalarında ismi Bedirhanî Halil veya Halil Rami olarak zikredilmektedir. Metni bu yazıya eklenmiş olan 25 Mayıs 1910 tarihli mektubunda kendisi ismini Halil Bedirhan şeklinde vermiştir.
5. İsmail Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", Atatürk'ün Büyük Sözlüğü'nün 50. Jılı Semineri (Ankara, 1910) s. 144.
6. Nutuk'ta Mustafa Fevzi Çakmak Paşa ile Ahmet Fevzi (Big) Paşa'nın birbirine karıştırdığı bu zamana kadar fark edilmemiştir. Buna dair yazışmaları araştırmaya Tarih Yoluunda Tarihçilerimiz

- ismiyile basılan kitabımda "Ahmet Fevzi Paşa" başlığıyla bulunmaktadır.
- 7 Halil Rami hakkında Kürtler ve Kürüçük hakkındaki bilgiler de bir hiç seviyesindedir: Malmisan) (Diyarbakır Mehmet Tayfun), *Cizre Botanî Bedirhaniler* (İstanbul, 2009), 414 s. Bu kitapta iki oğlu hakkında kısa bilgiler verilmek (Asaf Bedirhan, s. 44; Mehmet Fazl, s. 468) ama Halil Rami hakkında bilgi verme niyeti olmamıştır.
- 8 Erkek-kız kırk iki evladı olduğu hakkında. Lütfi (Negresden), *Emir Bedirhan* (Kahire), s. 34. Bu bilgi son araştırmalarda birinde de teyit edilmiştir: Ahmet Karaman, *Cizre-Bohran Beyi Bedirhan-Süleyman* (Ankara, 2013), s. 241.
- 9 *Emir Bedirhan*, s. 5; Mahmut Çetin, *Karî-Kurt Sederi* (İstanbul, 2002), s. 24.
- 10 Annesinin ismi için: Mehmet Salih Bedirhan, *Deftâr-ı İsmaili* (İstanbul, 1998), s. 33.
- 11 Bu isimlerden sadece birine soyadı verilmiş ve eşinin ismi "iseverilmemiştir": Malmisan), a.g.e. s. 103. Halil Rami'nin oğullarından Asaf, Mehmet Fazl, ve Haydar için: Malmisan), a.g.e. s. 144, 168, 175.
- 12 Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya no. 12222-29.
- 13 Emniyet kılcihesinin Türk olduğuna dair dikkat çekmektedir.
- 14 Bu yazdığı ikinci ihval yazdığı esas anlamış ve diğer mehzalar ayrıca şayet edilmiştir: Sicil kaydı için: BOA-İ.DH, no. 92, s. 489-490.
- 15 BOA-DH-MKT, 2185/10. Suriye Vilayeti'nin iktidarısızlığı hakkında 6 Nisan 1901 tarihli telgralla cevap verdiği hakkında: BOA-DH-MKT, 2508/13-1.
- 16 BOA-DH-MKT, 00689/0003-001.
- 17 Ahz-i şân: Ög almak.
- 18 Mehmet Salih Bedirhan, a.g.e. s. 61. Ayrıca benzer bir hadise için: a.g.e. s. 69.
- 19 Raşidî Paşa Süreyya Paşa'nın 15 Mayıs 1891 tarihli tezkere için: BOA-İ.DH, 0130.
- 20 Süreyya Paşa'nın 14 Şubat 1892 tarihli diğer tezkere için: BOA-İ.DH, 0165.
- 21 26 Mart 1892 tarihli istisada için: BOA, 000025 / 001826-003.
- 22 Sadareten Adliye'ye gönderilen tezkere için: BOA, BEO, 000075/00575-001.
- 23 Esasına dair bir tezkere taslayamamışır bu hadise için: BOA-BEO, 000075/00575-03-1.
- 24 Süreyya Paşa'nın 14 Haziran 1892 tarihli diğer tezkere için: BOA-DH, 0179.
- 25 Bu tezkere için: BOA-DH-MKT, 00005/00093-001; BOA-BEO, 000025/001826-002.
- 26 BOA-BEO, 000025/001826-001.
- 27 Bu tezkere için: BOA-DH-MKT, 000022/00048-003; BOA-BEO, 000189/01393-001.
- 28 Bu mesele ve Halil Rami'nin teklüf aidiyatı hakkında tezkere için: BOA-DH-MKT, 000022/00048-1, s. 6, 7, 8.
- 29 Tayini için: BOA-DH-MKT, 00419/00053-001-2.
- 30 Bütün memuriyet isimleri ve türleri için: BOA-DH.SAİD, C. 92, s. 489-490.
- 31 BOA-İ.H, 00087/00075-001; BOA-BEO, 001638/122829-001.
- 32 BOA-DH.SAİD, C. 92, s. 490.
- 33 Bu hadisesi bağdaşlı Mehmet Fehmi Bey'in hayatına dair yazımda yazmıştım (Yeni Türkiye Otuzuncu sayısında basılmıştır).
- 34 BOA-BEO, 002579/0140-001.
- 35 Şifre telgraf metni için: BOA-DH-SFR, 00345/00075-001.
- 36 Tezkere için: BOA-BEO, 002582/01362-001-2.
- 37 BOA-BEO, 2584/193787. Dahiliye'ye çektiği telgraf için: 2584/193788.
- 38 BOA-BEO, Dosya No. 000631, Gömlek No. 195204-001.
- 39 BOA-DH.SAİD, C. 92, s. 498.
- 40 Rüşdî Paşa ve kızı hakkında. Osman Nuri (Erşen), *İstanbul Şehrinin*, haz. Ahmet Nezihi Galilekçi (İstanbul, 1996), s. 171-181.
- 41 ROA-BEO, 002766/209648-001. Surların bir isim listesi için: BOA-Y. A.HUS, 00548/00108-002.
- 42 Mehmet Fazl'ın Dahiliye'ye verdiği istida için: BOA-DH-MKT, 02664/0006-001.
- 43 BOA-BEO, 002766/209648-004.
- 44 BOA-BEO, 002766/209648-002.
- 45 BOA-DH-MKT, 0268/00082-001.
- 46 BOA-DH-MKT, 0268/00082-003.
- 47 BOA-DH-MKT, 0268/00082-002.
- 48 BOA-DH-MKT, 02704/0007-001.
- 49 Dahiliye'den Bağdat vilayetine yazılan tezkere için: BOA-DH-MKT, 2816/85.
- 50 Bu tayin hakkındaki tahrir için: BOA-BEO, 4033/30176. BOA-İ.DH, 01492/1330. BOA-İ.DH, 01497.
- 51 Tezkere için: BOA-BEO, 00433/30992-001.
- 52 BOA-İ.DH, 0497; BOA-BEO, 4142/31060-01.
- 53 Mahmut Nedim'in şifre telgraf metni için: BOA-DH-MKT, 00018/00091-002. Mahmut Nedim'in (Akdilek) Yemen hatıraları tarafından derlenmiştir: Mahmut Nedim Bey, *Arablardan Bir Ömrün* (İstanbul: İsis Yay., 2001), 288 s.
- 54 BOA-BEO, 004220/36493-001.
- 55 BOA-DH.SAİD, C. 92, s. 490.
- 56 BOA-BEO, 004225/36493-1-2. Bu bilgilerin hülâsası için: BOA-DH.SAİD, C. 92, s. 490.
- 57 BOA-DH.SAİD, C. 92, s. 490.
- 58 BOA-DH-SFR, 53/441. Hısnan Bey harp içinde daha sonra (24 Temmuz 1916) Konya'ya sürüldü: BOA-DH-SFR, 66/61.
- 59 Adz Samih (İlter), *Rüyük Harpte Kalkas Cephesi Hatıraları* (Ankara, 1934), s. 33. Buradadır geçen Şeyh Said-i Kürdî'nin sonradan Said-i Nursi adını aldığı hatıralarıdır.
- 60 Bu cemiyet hakkında geniş bilgi için: Tank Zafer Tunaya, *Türkiye ve Siyasal Partiler* (İstanbul, 1986), c. 2, s. 186-228; İsmail Gökdağ, *Kürdistan Tedaî Cemiyeti* (İstanbul, 1991), 323 s.
- 61 BOA-BEO, 004550/341248-001.
- 62 Tayin kararı için: BOA-İ.DH, Dosya No. 00042.
- 63 XIII. Kulorda Kumandanı Miralay Ahmet Cevdet'in 16-17 Eylül 1909 tarihliye Diyarbakır'dan Amasya'ya Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgraf için: Gazî Mustafa Kemal, (Ankara: TTK, 1999), c. 3, s. 1578-1584; Tank Zafer Tunaya, a.g.e. s. 200.
- 64 Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım* (Ankara, 1992), s. 43. İken naklen ifadesi tashih edilerek alındı.
- 65 Meini için: BOA-DH-SFR, 00631/00088-001.
- 66 BOA-DH-SFR, 00639/0009-001.
- 67 Ahmet Cevdet'in raporı için: *Harp Tarihî Vesikaları Derisi* (10 Aralık 1954), Vesika no. 233. Miralay Ahmet Cevdet, İstiklal Harbi esnasında Türkiye'yi terk etmiş ve memleketi Bağdat'a döndü. İlayık hikâyesi için: Hülya Tokur-Nurcan Aslan (haz.), *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Bata Öst Kademedeki Komutanların Biyografileri* (Ankara, 2009), c. 1, s. 275-276.
- 68 Ahmet Cevdet'in "Evvelki müstaurum"dan kastettiği şifre telgraf 30 Mayıs 1901 tarihli ve basılmıştır. *Harp Tarihî Vesikaları Derisi* 6 (Aralık 1953), Vesika No. 130.
- 69 Bu tarihi 26 Mayıs 1940 tarihli mektubunda veriyor: BKA, Dosya No. 373, Fon kodu. 30.10.0.0-45.290.3.
- 70 Ali Galip hadisesi hakkında: Yunus Nadi, *Ali Galip Hadeisi* (İstanbul, 1955), 91 s. Kâmil Erdeha, *Millî Mücadele* (Vilâyetler ve Valler (İstanbul, 1973), s. 120-127. Ali Galip hakkında dikkate değer bir yorum için: Mevlânâzade Rifat, *Türkîye İnkılabının İlk Yürüşi* (Halep, 1929), Kitap 2, s. 85.
- 71 Malûtiya hadisesi hakkında geniş bir nesriyat bulunmaktadır. Bu hadiseyi yeniden anlamak bu yazının gayesi değildir. Hadise hakkında bilgisi için: Mim Kemal Öke, *Belgeler ve Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu* (Ankara, 1992), s. 40-61. Kürüçülük meselesinin 1918-1923 devresinin en geniş araştırması için: Bâil Şimşir, *Kürüçülük 1918-1923* (Ankara, 2009), s. 297-503. Bu yolculuğun hikâyesi için yolculardan iki kişinin hatıralarına bakılabilir: Ekrem Cemil Paşa, a.g.e. s. 42-46; E.W. Charles Noel, *Kürdistan 1919* (İstanbul, 2014), s. 48-58. İngilizlerin Kürdistan hakkındaki planlarına dair İngiliz arşiv vesikalarından seçmeler için: Eric Uthelben, *İngiliz Bâil Belgelerinde Türkiye* (İstanbul, 1967), s. 202-209; Nesu Yeğen (der.), *İngiliz Belgelerinde Kürdistan* (İstanbul, 2012), s. 51. Malûtiya hadisesinin kısa bir hikâyesi için: Sinan Erdem, a.g.e. s. 242-256. Mazhar Müftü Kansu, *Erzurum'dan Ölmeye Kadar Atatürk'le Beraber* (Ankara, 2009), c. 1, s. 253-262.
- 72 BOA-İ.DH, 43/35. Asım Bey'in kim olduğunu ve bu vazifesine gidiş gittiğini araştırması için: Bu toplamların zabırları ve bedir an ailesinin isim kadrosu ve bazı mensupları hakkında kısa bilgiler için: Malmisan) (Mehmet Tayfun), *Cizre Botanî Bedirhaniler* (İstanbul, 2009), 414 s.
- 73 Kadri Cemil Paşa, *Doza Kürdistanı* (Ankara, 1991), s. 60-61. Bu hatıraları nakli nakleden diğer kitaplar için: İsmail Gökdağ, a.g.e. s. 24, 39, 67, 199, 203; Malmisan), *İttihâk Kemal Fevzi ve Kürüçülük* (İzmirde), Yeri (İstanbul, 1993), s. 16, 47, 62; Malmisan),
- Kür Tezâhî-Huî Cemiyeti (İstanbul, 2002), s. 86-89, 95-96.
- 76 Halil Rami hakkında bir yer yerde asgari bir bilgi bile bulunmaktadır; hatta küçümsenemeycek sayıda kitapta ismi Halil Rahim'ye sadece Rami olarak kaydedilmiştir. 150'likler hakkındaki kitapları ve kendisinin baskımları sayılarını şöyle kaydedebiliriz: Cemal Kuşay, *Yüzütlükler* (İstanbul, 1955), 92 s. Bu kitabın devamı (olacağı) yazılan kitap başlımlarından, Mesale hakkında hiçbir kaynak ve bilgi vermez. 1938 afli fikrinin nasil doğruluğu anlatılır. İlhamı Soysal, *150'likler* (Kıbrıs), Ne yapıyor. Bu ilminde? (İstanbul, 1988), 296 s. Mecidi teki görüşlerini nakletmiştir ve bir araştırma cidiyetinden uzaktır. Emin Karaca, *150'likler* (İstanbul, 2004), 100 s. Kaynak zikretmeyen bir derlemesidir. Sedat Nigeli, *150'likler Mecelesi: Bir İhtisarı Anlatımı* (İstanbul, 2010), 288 s. Bir yüksek İslam tezi olan bu çalışma Emniyet Genel Müdürlüğü'nde bulunan 150'liklere dair dosyalarda okunabilen bilgiler çok itinasız ve kıyafetsiz bir şekilde meim haline getirmektedir. Mesale Halil Rami hakkındaki diğer satırılık bilejideki (S. 160) ek katkısı olum tarihinin yataştır. "O, binlerce ölümlü meclisleri imar et", Nahl Süreisi, âyet. B'n suru.
- 78 CEGERXW, *Hayat Hikâyesi* (İstanbul, 2009), s. 190-191.
- 79 Hayatı hakkında bilgi için: Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde* (İstanbul, 2010), s. 380-386.
- 80 Memduh Selim hakkındaki kendisini yakinen tanıyan bir 150'lik tarafından verilen aşağıdaki bilgiyi bu vesile ile ilave etmek gerekir. "Lise profesörlerinden Mir Selimzade Mekkudî Paşa'nın Bey'le Vatan Harf Medalyasını ilk tahsisini Varda, Ene tahsisini Trabzon'da yaptıkları sonra İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'ye girmiş, 1946'da mezkûr mektebi ikmal ederek sefirlik, ilâh üzerine bizzet-i maktûdeye tâbi olduğundan İhtiyat zabiti namusları olarak Mekteb-i Harbiye'e talim-göğünna girme ve şatpın ikmalleri sonra Kalkas Cephesi kirasına tayin edildikleri Erzurum'a gittimdir. Erzurum'da birbiri dümder kınatı arada İhtiyat müllâsına istisna bulumuş ve hacagandan mecrur olmuştur. Batum'un işgali sırasında Dokuzuncu Kulord'da bulunmuş, 1946'da iheris edilecek İstanbul'a gelmiş, Dr. Abdullah Cevdet merhumun İhtidat mecmuası muavvini-i tahriyresi meyanında çalışmıştır. 1947 senesinde Anakya Lisesi edebiyat tariafesi olmuştur. İhtidat içinde, El-yeni Antakya Erkek ve Kız Lisesi'ne tercime ve edebiyat müallimliğinde ilâ-yi hizmet emekli edilmiştir. İstanbul, 2014, 299 s." başlığı sonra Memduh Selim'in anlatır.
- 81 Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya no. 12222-29 (Bu dosyalar daha sonra Devle Arşivleri'ne nakledilmiştir).
- 82 *Taynak* (İstanbul, Ankara: Türk Ocakı) Matbaası, 1920, s. 12-13. İngilizlerin Kürtler ile münâsebetleri hakkında bir Kürt yazarmın benzer ifadeleri için: Kemal Süphandâd, *Afır Direniş ve Haydaristanlılar* (İstanbul, 2010), s. 59. Haybun Bizzat Suriyeli Kürtler tarafından da "Batının ve Taşnakların ibtirlikisi" olarak "gözüleri ve onlardan para aldıkları" söyleniyordu. Bu tespit için: CEGERXW, a.g.e. s. 281.
- 83 *Haybun Dosyası* (Ali Birinci kütüphanesi). Bu toplamların Kemal Çekir tarafından basılması hazırlanmaktadır.
- 84 CEGERXW, a.g.e. s. 281.
- 85 Bu cemiyet hakkındaki nesriyat ve geniş bilgi için: Rohat Alakom, a.g.e. s. 25-98.
- 86 *Haybun Dosyası* içinde.
- 87 *Haybun Dosyası* içinde s. 5 sayfalık rapor *Haybun'un kuruluşu ve 1930'a kadar faaliyetleri* hakkındadır.
- 88 Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya no. 12222-29.

Tüyap Altı Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

TÜYAP TİM FUARCILIK YAPIM A.Ş. Fuar Alanı - Merkez Ofis

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükdere, İSTANBUL - TÜRKİYE / TÜRKİYE
Tel : +90 212 867 11 00 - 867 12 00 Faks : +90 212 886 66 98

RÖNESANS RESMİNDE BİR KUTSAL KENT İMGESİ: KUDÜS

Hans Memling'in bir panelde resmettiği Kudüs, o dönemde Müslümanların hâkimiyetindeydi ancak sessizce kenti ziyaret eden hacılara da müsamahalı davranılırdı. Bu hacıların bir bölümü kentin önemli yapılarını ve kente giden yolları gösteren tahta baskı resimlerle, adeta bugünün kartpostallarıyla, geri dönerlerdi ve muhtemelen de bu görüntüler evlerinin en kutsal köşesine yerleştirilirdi. Bu sayede kentin o günlerdeki görüntüsü hakkında epeyce fikir sahibi olunmuştur.

Hans Memling,
1500'nin
Acıları'ndan
Sahneler,
1470-71, meşe
panel üzerine
yağlıboya,
56,7x92,2 cm,
Galleria Sabauda,
Turin.

Bugünkü Belçika'nın Brugge kentinin, İspanya ve Novgorod arasındaki ticaret yolu üzerinde yer alan önemli bir nokta olduğu, İtalyan bankerlerin mutlaka bir şubelerinin bulunduğu, tüm Avrupa tüccarlarının birer ofisinin olduğu, "dünyanın en güzel şehri" olarak adlandırıldığı, hem sanatın hem ticaretin merkezi durumunda olduğu dönemleri henüz geride bırakmadığı bir zamanda, kentin en önemli sanatçılarından ve hatta en zengin yurttaşlarından biri olan Hans Memling (1440-1494),¹ İtalyan banker Tommaso Portinari için küçük bir panel boyar. Panel büyük olasılıkla 40'lı yaşlarında olan bankerin 15 yaş-

larındaki Maria Baroncelli'yle evliliği şerefine ısmarlanmış ve St. Jacob Kilisesi'nde bulunan Pontinari şapeline konmuştur.²

Memling tüm Hristiyanlarca önemli addedilen, İsa'nın ölümünden önceki bir haftayı kapsayan ve *Passions* (Acılar) olarak adlandırılan olaylarla, İsa'nın ölümünden sonraki mucizevi yeniden dirilişi, inananlarına görünmesi ve göğe yükselişini içeren tüm sahneleri bu küçük pano üzerinde resmetmiştir.⁴

Bu olaylar elbette Kudüs'te (İbranicedeki adıyla Yerusâlim)⁵ geçer.

Zaten süreç de İsa'nın Kudüs'e girişiyle başlamıştır.⁶ Panelin boyandığı yıllarda bu kutsal kent Müslümanların hâkimiyetindedir, ancak sessizce kenti ziyaret eden hacılara da müsamahalı davranılır. Hacıların bir bölümü kentin önemli yapılarını ve kente giden yolları gösteren tahta baskı resimlerle, adeta bugünün kartpostallarıyla, geri döner ve muhtemelen de bu görüntüler evlerinin en kutsal köşesine yerleştirilir. Bu nedenle, kentin o günlerdeki görüntüsü hakkında epeyce fikir sahibi olunmuştur. Kudüs kentini, İsa'nın yaşadığı yıllarda Romalılar Yahudi kralıyla birlikte yönetmekteydi.

MÖ 19 yılında Büyük Hiroses burada Süleyman'ın Tapınağı'nı yeniden inşa etmeye başlar, inşaat MS 63 yılında kadar sürer.⁷ Bundan birkaç yıl sonra (MS 70) kent ve dolayısıyla da tapınak Romalılar tarafından tamamen yıkılır. Bu tapınak yapısından geriye sadece, batı duvarının bugün "Ağlama Duvarı" olarak bilinen bir parçası kalır. Kudüs, 135'ten sonra Hadrianus tarafından tekrar inşa edilir.⁸

313 yılında Hristiyanlığın Doğu Roma İmparatoru Konstantin tarafından resmi din ilan edilmesiyle birlikte kente hem ziyaretler artar, hem de kutsal mekânların yapımı bakımından öncelik verilmeye başlanır. Örneğin Konstantin'in annesi Helena, İsa'nın mezarının bulunduğu yere yuvarlak kemerli, bazilikal planlı Holy Sepulchre Kilisesi'ni yaptırmıştır. 637'de Halife Ömer tarafından ele geçirilen Kudüs, yaklaşık 500 yıl sonra Haçlıların yönetimine geçer (1099-1244). 11B7'de Selahaddin Eyyubi kenti ele geçirir ama arada kent üzerinde bazı imtiyazlar elde eden Aslan Yürekli Richard'ın da etkisi görülür ve sonunda, 1244 yılı itibarıyla 20. yüzyıla kadar sürecek bir İslam hâkimiyeti başlar.

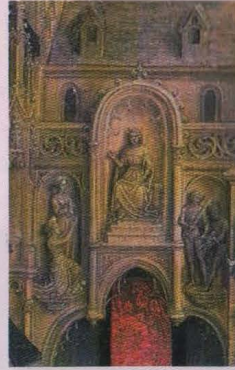
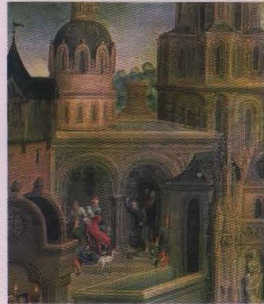
Antik dönem (İsa'nın gidip geldiği zamanlar) Kudüs'ünün nasıl bir yer olduğu, Yeni Ahit'te ayrıntılı olarak tasvir edilir.⁹ Yapılan arkeolojik kazılar ışığında da bugün özellikle Hiroses'in yaptırdığı RAB'in Tapınağı'nın nasıl bir görünümüne olduğu ve kente nasıl bir yer kapladığı bilinmektedir. Kent tepelerle çevrilidir ve bu aynı zamanda buraya dışarıdan ve kuşbakışı bakmayı da sağlar. Buradaki en önemli yapı hiç kuşkusuz, revaklı geniş bir avlusu olan, kulelerle süslenmiş RAB'in Tapınağıdır.¹⁰ Çevresi başka uluslarla çevrilmiş bu kent Yahudilere göre dünyanın merkezidir. Ortaçağ insanları içinse dünya sularla çevrilidir; altında cennet, üzerinde gökyüzü ve Tanrı'nın cenneti vardır, ortada da Kudüs kutsal şehri yer alır. Kentte ayrıca Romalılar tarafından yaptırılmış su kemerleri ve tiyatro, Yahudiler tarafından yapılmış Hasman ve

Hiroses Sarayları, sayısız havra, altın kaplı dokuz adet anıtsal kapı ve elbette kent surları bulunmaktadır.

Zaman zaman el değiştiren tüm kentlerde yaygın olan bir durum vardır: Her yeni egemen, bir önceki dönem yapılarını dönüştürerek kullanır. Camiler kiliselere, kiliseler camilere ve medreselere dönüşür durur. Bazı yapılarıdaki sütun, sütun başlığı, taş oyma pencere detaylarının sonraki dönemlerde tekrar tekrar, çoğu zaman da başka işlevlere sahip yapılarda kullanıldığına dair oldukça sağlam kanıtlar Kudüs kenti özelinde bugün bile görülmektedir. "

Önce Romalılar, ardından Araplar, Haçlılar ve sonunda İslam ve Osmanlı egemenliğine giren kente katmanlı bir üslup gösteren bir yapı topluluğunun varlığı düşünülebilir. Memling'in resmi boyadığı tarihlerde kent Arapların hâkimiyeti altındadır ama Haçlılar döneminden kalan yapılar da olmalıdır. Dolayısıyla Memling hem kaynaklarda tarif edilenleri hem de çağdaşı hacıların anlatımlarını ya da beraberlerinde getirdiği resimleri görmüş ve daha çok da bunlara itibar etmiş olabilir.

İsa'nın tüccarları kovduğu tapınak Süleyman'ın tapınağıdır ve orijinalinde geniş bir avlusu ve masif kuleleri bulunan büyük, dörtgen bir yapıdır. Buradaysa iki yuvarlak kemerli portikosu bulunan, tepesinde, kasnağında pencereler olan silindirik bir kubbesi bulunan bir yapı şeklinde gösterilmiştir. İsa'nın tüccarları kovduğu "gerçek" tapınakla alakası yoktur.

Süleyman'ın Adını taşıyan belincediği heykeli görüldüğü (Memling)

İsa'nın Roma valisi Pontus Pilatus'un huzuruna çıkarıldığı yapının cephesinde muhtemelen hem tapınağa hem de olayın kendisine bir referans olmak üzere "Süleyman'ın Adaleti" olarak bilinen olayı anlatan bir heykel grubu yerleştirilmiş. Süleyman yuvarlak kemerli bir taht üzerinde betimlenmiştir.¹¹

Çarmıh ve Golgata tepesi üst kısmında; İsa'nın mezarı, yeniden dirilişi ve göğe yükselişi sağda betimlenmiştir. (Memling)

İsa'nın ölümü, yeniden doğuşu ve göğe yükselişinin gerçekleştiği alan olayın geçtiği tarihlere kent dışındadır. Memling de aynen böyle betimlemiştir. Bizans döneminde İsa'nın öldüğü ya da gömüldüğü yerde yapılmış olan Kutsal Kabir Kilisesi'ni burada göstermemiştir.

Tarihçi Flavius Josephus,¹² Kudüs'ü, İsa'nın yaşadığı dönemde 20-50 bin nüfuslu bir kent olarak anlatır. Kuzeyde üç sur ve bu surlar üzerinde 14 kuleden söz eder. Memling belki de bu kadar çok kule benzeri yapıyı bu kaynağa referans olarak boyamıştır. Gerçi aynı konunun farklı sanatçıları

Tapınaktan duvarların kovanması anlatılmaktadır yer aldığı kütüphane (Memling)

Andrea Mantegna,
İsa Zeytin
Dağı'nda, 1460,
panel üzerine
yağlıboya, 63x80
cm, National
Gallery, Londra.

Andrea Mantegna,
İsa Zeytin
Dağı'nda, 1457,
panel üzerine
tempera, Musée
des Beaux-Arts,
Tours.

tarafından yapılmış betimlemelerine de bakıldığında, kente hâkim olan bu kuleleri görmek mümkündür. Örneğin Memling'in çağdaşı İtalyan usta Andrea Mantegna'nın (1431-1506) *İsa Zeytin Dağı'nda* adlı resminde de arka planda Kudüs kenti görünür. Mantegna burada muhtemelen kentin Roma dönemine referans olarak, Coliseum benzeri bir yapı ile Trajan Sütunu'na benzer bir dikilişi de görüntüye yerleştirmiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri, Mantegna'nın Roma kalıntılarına aşinalığı olmalıdır. Betimlediği yapıların hiçbirinde dairesel eleman kullanmamıştır. Aynı konuyu betimlediği bir başka resminde gösterdiği dairesel planlı, kubbeli yapı ise Süleyman'ın Tapınağı niyetiyle çizilmiştir; ancak

daha çok Müslümanların döneminin önemli yapılarından biri olan Ömer Camii'ne benzer.¹⁴

Memling Kudüs kentine, coğrafi koşulların da elverdiği biçimde bir tepeden, adeta kuşbakışı bakar. Kent duvarları iç ve dış surlar olmak üzere ve kapıları ayrıntılarıyla betimlenmiştir. Olaylardan bazıları gece

gerçekleşir. Son akşam yemeğinin yendiği, İsa'nın Zeytin Dağı'nda dua ettiği, Yahuda'nın Farisilerle ihanet üzerine anlaşıp para aldığı, İsa'nın Romalı askerler tarafından tutuklandığı ve Petrus'un Başkâhin Kayfas'ın kölesi Malkus'un kulağını kestiği¹⁵ bölümler, kompozisyonun sol tarafında karanlıkta bırakılmıştır.

Resimde ayrıca, Petrus'un İsa'yı tanıdığını İnkâr etmesi olayını simgeleyen horoz, bazilikal planlı ve cephesinde Adem ile Havva'nın heykelleri olan yapının pencere açıklığında gösterilmiştir. Kent surlarının burçlarından birinin üzerinde gösterilmiş olan tavuskuşu da kompozisyonun bütünü içinde İsa'ya atfedilen kefarete ve yeniden doğuşun sembolü olmalıdır. Çatıdaki maymun şeytani bir simgedir ve Memling'in pek çok kompozisyonunda kullandığı bir öğedir. Kent kapılarının birinin üzerindeki kırlangıç ise Ortaçağ boyunca hem İsa'ya atfedilen, "ışığı geri veren" sıfatından yola çıkarak "körlerin iyileştirilmesi"nin, hem de ilkbaharın müjdecisi olarak İsa'nın yeniden doğuşunun metaforu şeklinde kullanılmış olmalıdır.

Kudüs'te gece geçen sahneler. (Memling) (solda)

Kuzey Avrupa mimari üslubu olarak eğimli çatılar. (Memling) (sağda)

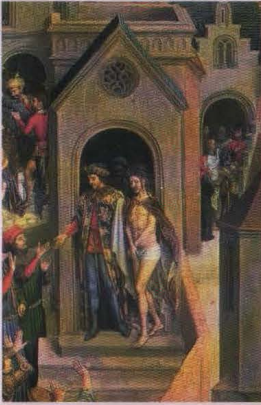
Memling, kompozisyona bazı kubbeli kuleler¹⁶ yerleştirmiş olsa da, bir anlamda gerçekliğe pek itibar etmediğini, kendine göre hayali yapılarıdan oluşan bir kent görüntüsü içine

Tavuskuşu, horoz, maymun ve kırlangıç betimlemeleri. (Memling)

Memling'in Kudüs'ü ziyaret ettiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Büyük olasılıkla anlatılanları dinlemiş, belki bazı görsel malzemeler görmüş ve metinlerde kente dair bazı bilgiler okumuştur; ama en nihayetinde özellikle bazı kuleler ve kubbe örtüleri konusunda hayal gücünü de kullanmış olmalıdır. Betimlediği Kudüs kenti, kulelerden oluşan yapılar bütünü'nün birbirine son derece yakın inşa edildiği bir Ortaçağ kentine, hatta belki de daha çok bir Romanesk dönem kentine ve daha ağırlıklı olarak bir Bizans Ortodoks kentine benzemektedir.

Ecce Homo sahnesinin betimlediği, olaylar gereği Pilatus'un sarayı olması gereken yapının cephesindeki gül pencere. (Memling) (sağda)

olayları yerleştirdiğini söylemek pek yersiz olmaz.

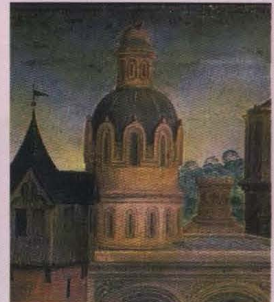
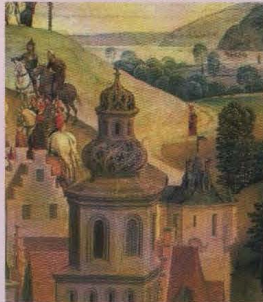
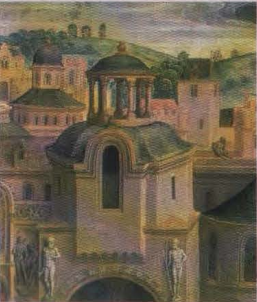
Memling'in Kudüs'ü ziyaret ettiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Büyük olasılıkla anlatılanları dinlemiş, belki bazı görsel malzemeler görmüş ve metinlerde kente dair bazı bilgiler okumuştur ama en nihayetinde özellikle bazı kuleler ve kubbe örtüleri konusunda hayal gücünü

de kullanmış olmalıdır. Betimlediği Kudüs kenti, kulelerden oluşan yapılar bütünü'nün birbirine son derece yakın inşa edildiği bir Ortaçağ kentine, hatta belki de daha çok bir Romanesk dönem kentine ve daha ağırlıklı olarak bir Bizans Ortodoks kentine benzemektedir. Kent duvarları ve kent kapıları ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Resimde Gotik mimari elemanlardan olan sivri kemerler hiç görülmez. Daha çok kuzey mimarisinin örnekleri sayılabilecek dik ve eğimli çatılar, özellikle Bizans ve Ortodoks mimari örnekleri olarak kabul edilebilecek yüksek kasnaklı ve dilimli kubbeler, yuvarlak silmeli kemerler ve pencerelerle, çöken yapılar ve Romanesk üsluba uygun olarak son derece sade, az pencereli ve masif dış cepheler dikkat çekicidir. *Ecce homo*? sahnesindeki yapının cephesindeki gül pencere de, her ne kadar Gotik üslubun bir elemanı olsa da, buradaki taş oyma uygulamasıyla Romanesk döneme referans verir. Vahiy'de⁸ anlatıldığı gibi, sokaklar temizdir; yarım kalmış, derme çatma ahşap kulübeler yoktur. İdeal bir şehir görüntüsü oluşturulmuştur.

Kudüs kentinin giriş kapıları. (Memling)

Bizans (ve Ortodoks) üst örtü geleneğini anımsatan dilimli, yüksek kasnaklı kubbeler. (Memling)

KAYNAKLAR

Holman Bible Atlas, Nashville: Broadman/Holman Publishers, 1998
<http://www.american.edu/ted/tpages/jerusalem/muslim.htm>
<https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Archaeology/church.htm>
 Kutai Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma). Tevrat,

Zebur, İncil, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları Ltd Şti., 2001.
 Lawrence, Paul, Tarihî Kutai Kitap Atlası, çev. Fatih Bilger, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008
 Lettis, Rosa Maria, The Renaissance, Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
 Lucie-Smith, Edward, The Dictionary of Art Terms,

Londra: Thames & Hudson, 1991
 Murray, Linda & Peter, Dictionary of Art and Artists, Londra: Penguin Books, 1998
 Shaver-Grandell, Anne, The Middle Ages, Cambridge: Cambridge University Press, 1988
 Zuffi, Stefano, Gospel Figures in Art, çev. Thomas M. Hartmann, Los Angeles: Getty Publications, 2009.

DİPNOTLAR

- 1 Orta Rhine bölgesinde doğan, önce Köln'de eğitim alıp daha sonra Hollanda'ya yerleşen Memling burada oldukça ünlü bir Brugge'de büyük bir ev sahibi olduğu, kalabalık bir aileye yöneltti ve 1480 vergi kayıtlarına kentin en zenginleri arasında yazıldığı bilinir. Büyük olasılıkla Rogier van der Weyden'in ailesinde çağıştırmaya değer. Memling üzerine çalgımsı sanat tarihçileri, sanatçının Jan van Eyck, Desiderius Boots gibi Hollanda resminin önemli sanatçılarından etkiler taşıdığına da iddia etmekle bir sakınca görmez.
- 2 Portinari, Medici ailesine ait bankanın Brugge'deki temsilcisidir. Cosimede Medici'nin ölümünden sonra Medici bankası büyük bir zarara uğrar. Politik durum değişir. İlk sorunlar Lyon şubesinde ortaya çıkar. Medicilere aşırı borçlanılan olan Burgonya Dukalığı'nın çökmesi, Tommaso Portinari tarafından Belçika'nın Brugge kentinde yönetilen bankanın 1478 yılında en az 70.000 Florinlik bir zarara uğramasına yol açmıştır.
- 3 Pano daha sonra Floransa'daki Santa Maria Nuova Kilisesi'nin hastanesine gider. Oradan I Cosimede Medici'nin mülkiyetine geçer. 1570-1572 arasında Papa V. Pius'un koleksiyonu içinde kaybolur. Papa daha sonra panyoyu Alexandria yakınlarındaki Bosco Marengo Manastırı'na verir. 1847'te I. Victor Emmanuel'e bağışlanan pano daha sonra Turin'de Galleria Sabauda'nın mülki olar.
- 4 Panoda 23 ayrı olay ve sahne
- 5 MO 67'de Romalıları Yeruşalim'i ele geçirdi ve 47'de Büyük Hırodesi "Yahudilerin Kralı" unvanıyla kentin başkanı getirdi. Aynı zamanda bir de Romalı veli bulunuyordu (Pontius Pilatus). Hırodes kenti yeniden inşa etti. Aslında Hırodes Yahudi soyundan gelmiyordu. Babası Edomlulardan,

- anestisy Nebati Arapı. Dolayısıyla da kendisini Yahudilere beğendirmek için Kudüs'te Süleyman'ın tapınağını yeniden canlandırmaya karar verdi. Attina Akropolis'inin beş katı büyüklüğündeki bu yapıların inşaatı İsa'nın ölümünden sonra da devam etti. Tapınağa açılan çok sayıda kapıdan biri de İsa'nın Yeruşalim'e girdiği kapıdır. Meryem'in annesi Hanna ve babası İmran'ın bulunduğu ve Altın Kapı Önünde Buşma adıyla bilinen olay da bu tapınağın altın kapı dokuz kapısından birisinin önünde gerçekleşmiş olmalıdır.
- 6 İsa'nın yaşadığı bu döneme ait olaylar ve betimlemelerde karşılıklıdır. Kudüs'e Giriş, Tapınaktan Tüccarların Kovalması, Son Akşam Yemeği, Zeytin Dağına Dua, Yahuda'nın ihaneti, İsa'nın Tutulması, İsa Pilatus'un Huzurunda, Petrus'un İnkârı, Carmihut Tapınması, Golgatha Yolunda, Carmiha Gerilimi, İsa'nın Ölümü, Carmihut İndirilmesi, İsa'nın Mezarı Konması, İsa'nın Yeniden Dirilmesi, "Bana Dokunma (noli me tangere)", Emmaus'a Yemek, İsa'nın Galilee Gölü'nde Yeniden Görünmesi ve İsa'nın Göğe Yükselişi olarak bilinir.
- 7 Yuhanna, 2.20'de "Bu tapınağın 46 yılda yapıldı" ifadesi de bu bilgiyi teyit eder.
- 8 Hadrianus, RAŞ'in Tapınağının olduğu yere, Zeus'a adanmış pagan bir tapınağın inşa eder.
- 9 Vahiy, 21.9-15 (Yeni Yeruşalim). Vahiy, Yeni Ahit'in bölümlerinden biridir. "İsa Mesih'in vahiydir. Tarıcı yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O'na bu vahiy verdi. O da gönderdiği meleği aracılığıyla bunu kulu Yuhanna'ya iletti" şeklinde başlar ve geleceğe dair bazı kehanetler içeren 22 bölümden oluşur.
- 10 Bugün Kudüs Müzesi'nde bulunan ve arkeolog Michael Avi Yona tarafından dört yılda tamamlanan Kudüs ve Hırodes döneminde ait ikinci tapınağın makiyi Yahudi

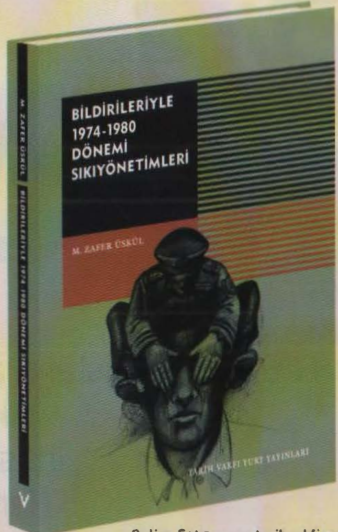
- tarihçi Flavius Josephus'un yazılarına dayanmaktadır.
- 11 Dönem içinde yapılar savaş, yangın gibi nedenlerle yıkılmış, tarihi sonraki yapılarla dahtalmıştır. Örneğin Haçılar döneminde bir kilise için yapılmış taş oyma rozet pencere daha sonra Bab al-Silsila'nın karşısındaki çeşme alınışında kullanılmış.
- 12 Kral Süleyman'ın adaletini anlatan mesele göre, iki kadın bir çocuğu sahiplenmeye çalışır. Süleyman çocuğun ikiye bölünerek kadınlara verilmesini emreder. Kadınlardan biri kurtulur çıkıp çocuktan vazgeçince Süleyman onun gerçek anne olduğunu anlar ve çocuğu ona verir.
- 13 Roma İmparatoru Flavius Domitian zamanında yaşamış, Antik dönem Yahudiliğinin tarihini yazmıştır.
- 14 Süleyman'ın mabedinin yerine Hz. Ömer tarafından yapılan bu cami, Haçılar tarafından yıkılmış ve yerine bir kilise yapılmıştır. Mantegna bazı kaynaklardan camıye ilgili bilgi almış olmalıdır.
- 15 Luka, 22.47-53 (Anlatıya göre İsa bu adanın kulağına iyileştirir)
- 16 Kudüs kentine dair hazırlanmış olan rekonstrüksiyonlarda açığa görünen iki kubbeli yapı, kent kapılarının birinin kuleleridir. Tapınağın yapısı ve önündeki geniş, korint sütunlu eyvanı alıp burada görülmeye.
- 17 İsa'nın çarmıha gerilmesiinden kısa bir süre önce Pontius Pilatus onu bağında dikenli tıçla, öfkeli kalabalığın önüne çıkarır ve "İste insan" anlamına gelen latince eeece homo sözünü söyler. İsa'nın başına bu tıç, kendisini Yahudilerin kralı olarak tanıtmış olması nedeniyle, bir tür aşağılık niyetle konur. Bu nedenle İsa'yı başında dikenli tıç ile gösteren tüm sahneler eeece homo olarak adlandırılır.
- 18 Vahiy, 21.9-15.

BİLDİRİLERİYLE 1974-1980 DÖNEMİ SIKIYÖNETİMLERİ

M. Zafer Üskül'ün Türkiye'nin çok partili siyasal hayatında sıkça basıvrulan ve gündelik hayatta silahlı kuvvetlerin mutlak kontrolüne imkân veren sıkıyönetimler ile ilgili işlemesi, 1950-70 arasının ve 12 Mart 1971 döneminin sıkıyönetim bildirilerinin ardından, 12 Eylül'ün tasarıları döşeyen sıkıyönetim kararlarıyla tamamlanıyor. Toplu halde ilk defa karşımıza çıkan ve Türkiye'nin yakın tarihindeki kritik dönemleri, ordunun siyasetteki, toplum üzerindeki rolünü en iyi şekilde gösteren bu derleme, kurumsal arşivciliğin gelişmediği bir coğrafyada, gazete koleksiyonları arasında ciddi bir kazi faaliyetinin ürünü.

Bildirileriyle 1974-80 Dönemi Sıkıyönetimleri, esas olarak iki olaya odaklanıyor: 1974 Kıbrıs çıkarmasının ardından CHP-MSP hükümeti tarafından savaş ihtimali gerekçesiyle ilan edilen sıkıyönetimin geçici Sadi İrmak ve ilk Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde grev, boykot ve öğrenci olayları bahane edilerek iç güvenliği de içine alacak şekilde uzatılması... Kanlı Maraş Katliamı'nın hemen ardından, 26 Aralık 1978'de önce 13 ilde ilan edilen, daha sonra genişletilerek 12 Eylül Darbesi'ne zemin hazırlayan sıkıyönetim kararları...

Elinizde tuttuğunuz üçüncü ciltte beraber, 1950'den 1980'e üç darbeyle şekillenen otuz yıllık demokrasi serüvenimizdeki askeri bildirileri bir arada sunmuş oluyoruz...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10

34134 Eminönü/İstanbul

Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00

www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu

Selankı Caddesi Tankut İş Merkezi

No 82/30 06420 Kızılay Ankara

T (0312) 424 05 10 / 424 0050

TARİH VAKFI

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

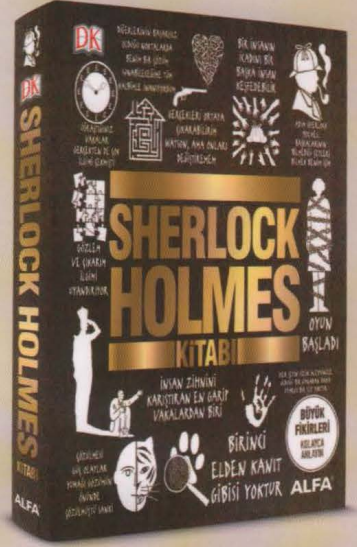
AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 54 • info@ajanspresskurye.com.tr • www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.

ADIM SHERLOCK HOLMES.
BAŞKALARININ BİLMEĞİĞİ
ŞEYLERİ BİLMEK
BENİM İŞİM.

SHERLOCK HOLMES KİTABI

BAŞVURU

Büyük fikirleri kolayca anlayın!

